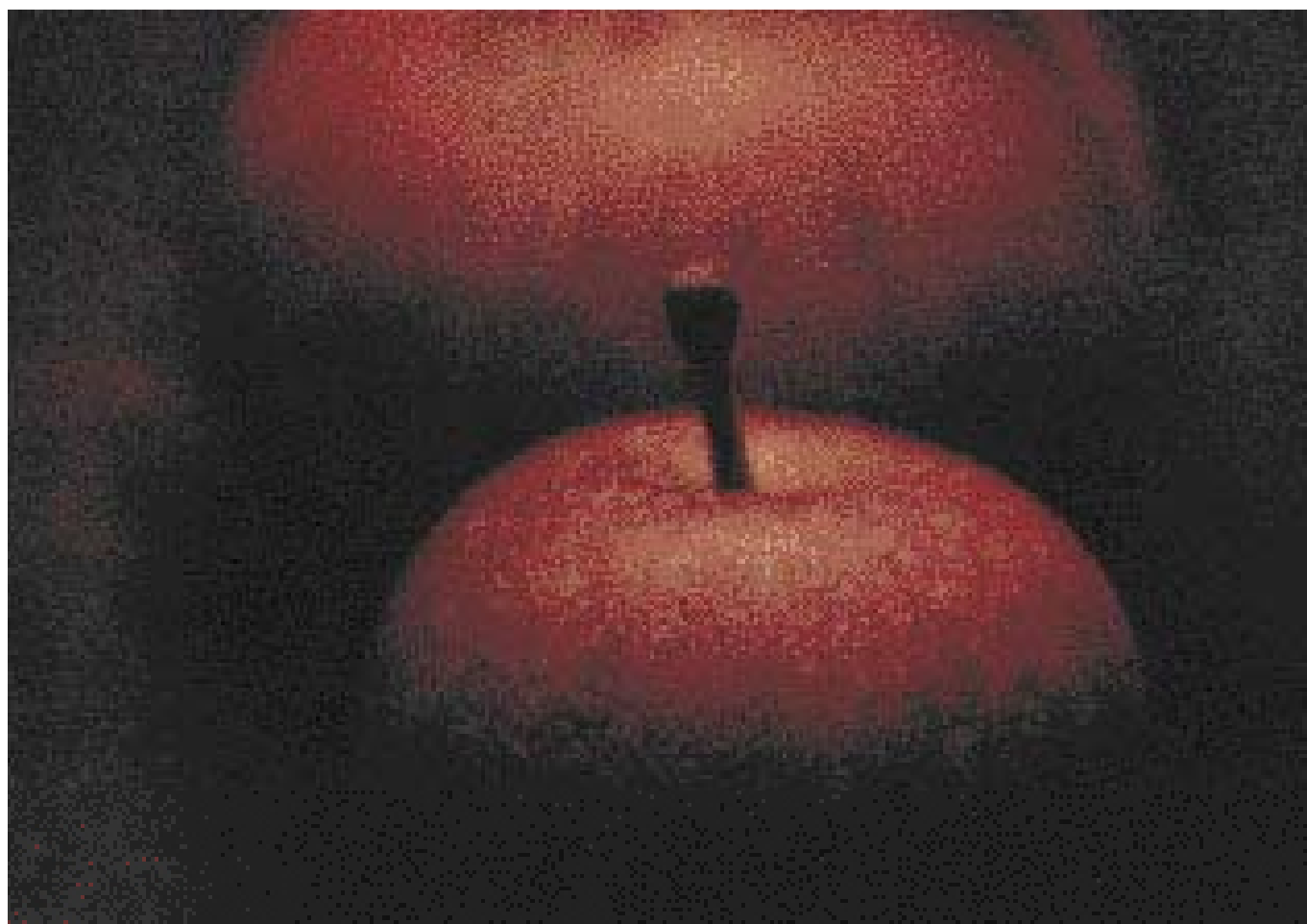

Kriminalvårdens forskningskommitté

RAPPORT 19

Exitprocesser och empowerment

En studie av sociala arbetskooperativet i Vägen ut - projektet

Exitprocesser och empowerment

EN STUDIE AV SOCIALA ARBETSKOOPERATIV I
VÄGEN UT-PROJEKTET

Ulla-Carin Hedin
Urban Herlitz
Jari Kuosmanen

EUROPEISKA UNIONEN
Europeiska socialfonden

Göteborgs
Universitet

Omslag: Anfang Reklambyrå AB, Norrköping

Layout: Tina Ehsleben, Utvecklingsenheten, Kriminalvårdens huvudkontor, 2006

Tryckning: Reprocentralen, Kriminalvårdens huvudkontor, 2006

Ytterligare exemplar kan beställas från:

Kriminalvården, Huvudkontoret, Förlaget, 601 80 Norrköping. Fax nr: 011-496 35 17

Hemsida: www.kvv.se

Beställn.nr: 4834

ISBN 91-85187-20-8

ISSN 1650-8335

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD	7
FÖRFATTARNAS FÖRORD	8
KAPITEL 1. VÄGEN UT PROJEKTETS FRAMVÄXT	9
1.1 Projektets tankemässiga rötter	9
1.2 Självhjälpsföreningar som initiativtagare	11
1.3 Idéerna om ett EU-projekt börjar ta form	14
1.4 Projektets målsättning	15
1.5 Projektets organisation	16
1.6 Sammanfattande reflexioner	18
KAPITEL 2. TIDIGARE FORSKNING OCH TEORETISKA PERSPEKTIV	20
2.1 Arbetsorienterad rehabilitering för personer med erfarenhet av kriminalitet och missbruk	20
2.2 Marginalisering och motmakt - empowerment med företräderskap	23
2.3 Om uppbrottsprocesser	29
2.4 Social ekonomi och sociala företag	32
<i>KAPITEL 3. FRÅN IDÉ TILL FUNGERANDE SOCIALT FÖRETAG</i>	38
3.1 Utbildning och förberedelser	38
3.2 Halvvägshuset Villa Solberg	40
3.3. Café Solberg	47

3.4 Hantverkskooperativet Karins döttrar	49
3.5 Sidenmåleri på Ateljé Trädet	56
3.6 Dilemman i sociala arbetskooperativens arbete	59
KAPITEL 4. ATT BYGGA UPP OCH DRIVA SOCIALA FÖRETAG	63
4.1 Projektets ekonomiska lönsamhet	63
4.2 Olika slag av produktion i kooperativen	72
4.3 Sammanfattning	75
<i>KAPITEL 5. PERSONLIG UTVECKLING I SOCIALA KOOPERATIV</i>	76
5.1 Uppbrott och återhämtning	76
5.2 Personlig utveckling i ett arbetskooperativ	81
5.3 Könsskillnader beträffande arbetssätt	85
5.4 Sammanfattande reflexioner	91
KAPITEL 6. RELATIONER I VÄGEN UT PROJEKTET	94
6.1 Relationen mellan Vägen ut kooperativ och grundföreningar	94
6.2 Relationer mellan kooperatörer och myndighetspersoner	102
6.3 Företräderskap	123
6.4 Sammanfattande reflexioner	130
KAPITEL 7. PROJEKT VÄGEN UT I EN VIDARE KONTEXT	132
7.1 Det transnationella arbetet i Le Mat	132
7.2 Arbetet i NTG-nätverket i Sverige	137
7.3 Sammanfattande reflexioner	147
KAPITEL 8. SLUTSATSER OCH DISKUSSION	149
8.1 Några slutsatser från studien	149

8.2 Studiens implikationer i ett vidare perspektiv	157
KAPITEL 9. FORSKNINGSPROJEKTETS SYFTE, FRÅGESTÄLLNINGAR OCH GENOMFÖRANDE	165
9.1 Bakgrund	165
9.2 Syfte och frågeställningar	165
9.3 Materialinsamling och metoder	166
9.4 Bearbetning och analys	170
9.5 Dilemman i studien	170
REFERENSER	174
RAPPORTFÖRTECKNING	180

FÖRORD

Kriminalvården har ett uppdrag att stödja och utveckla frigivningsförberedelser för intagna i anstalt. Intagna i fängelse har ofta ingen sysselsättning eller fast arbete att återvända till när straffet är avtjänat. Många intagna saknar helt arbetslivserfarenhet. Efter frigivning från ett fängelsestraff har en person svårt att fungera i miljöer utanför fängelset. Osäkerhet, dålig självkänsla och ensamhet skapar risker för återfall i både missbruk och brott. För att få kunskap om nya alternativ och möjligheter för intagna att få sysselsättning och gemenskap beslutade kriminalvårdens forskningskommitté att bevilja utvärderingsmedel till ett intressant projekt med försök att starta sociala kooperativ. Är det möjligt att hitta arbetsträning och gemenskap i kooperativ form som samtidigt motverkar återfall i brott och missbruk? Equal projektet Vägen ut bygger på att kooperativen ägs, drivs och styrs av personer med bakgrund i långtidsarbetslöshet, långtidssjukskrivning, eget missbruk och/eller kriminalitet. I kooperativen möter man personer som själva varit i samma situation och som kan fungera som förebilder. Är det möjligt att bryta utanförskap, upprätta självförtroende och växa genom delaktighet och ansvar för sin egen väg tillbaka till samhället?

För att få svar på dessa frågor har Kriminalvårdens forskningskommitté givit i uppdrag till docent Ulla-Carin Hedin, fil.dr. Urban Herlitz och fil.dr. Jari Kuosmanen vid Göteborgs universitet, institutionen för socialt arbete att genomföra en studie av sociala arbetskooperativ i Vägen ut-projektet. Studien har delfinansierats av ESF-rådet.

Författarna står själva för genomförandet, innehållet i rapporten och de slutsatser som dras.

Avsikten är att de uppdrag som finansieras via forskningskommittén fortlöpande skall publiceras i en särskild rapportserie i vilken denna rapport är den nittonde.

Birgitta Göransson

Forskningskommitténs ordförande

FÖRFATTARNAS FÖRORD

Vägen ut projektet har på olika sätt varit relativt omfattande. Inte minst har många personer i skilda roller deltagit i verksamheten. Utan dessa hade varken projektet eller denna undersökning varit möjlig.

Vi vill rikta ett stort och varmt tack till kooperatörer, lärlingar och brukare inom Vägen ut kooperative. De har generöst delat med sig av sina erfarenheter av vardagen i det kooperativa arbetet. Det har varit både spännande och lärorikt att få följa grupprocessen och arbetet i kooperativen!

Vi vill också tacka alla intervjupersoner inom styrgrupp och utvecklingspartnerskap för projektet Vägen ut. De har tålmodigt besvarat våra frågor och fungerat som diskussionspartners under seminarier och möten.

Vi vill också uppmärksamma och tacka Pernilla Svebo Lindgren, Leif Tjernström och Eva Laurelii som bland annat genom otaliga möten och diskussioner har röjt väg för både projektet och vår utvärderingsstudie.

Till sist vill vi tacka Kriminalvårdens Forskningskommitté och det svenska ESF-rådet som genom sina anslag har lagt grunden för denna undersökning.

Göteborg i december 2005

Ulla-Carin Hedin

Urban Herlitz

Jari Kuosmanen

KAPITEL 1. VÄGEN UT PROJEKTETS FRAMVÄXT

Projektet "*Vägen ut - från fängelse till sociala arbetskooperativ*" startade sin verksamhet i augusti 2002 med stöd av EU-medel från Svenska ESF-rådet. (Vissa statliga och kommunala organisationer stödde också projektet genom anslag eller medfinansiering, se avsnitt 1.5). Projektet tillhör Equalprogrammet inom EU:s målområde 3. Det tillhör tema 1 inom Equalprogrammet, vars syfte är att: underlätta inträde och återinträde på arbetsmarknaden för dem som har svårt att integreras eller återintegreras på en arbetsmarknad som måste vara öppen för alla. Liksom andra projekt inom Equal-programmet är Vägen ut organiserat som ett utvecklingspartnerskap med 15 deltagande partners från såväl frivilliga organisationer som den offentliga sektorn.¹

1.1 PROJEKTETS TANKEMÄSSIGA RÖTTER

Om man granskar huvudansökan till ESF-rådet (från april 2002) och andra dokument från tillblivelsen av Vägen ut så framträder några förhållanden som alla på

sitt sätt bidrog till framväxten av projektet. I olika rapporter från BRÅ och kriminalvården har *de fängelseintagnas problem i samband med frigivningen* dokumenterats (BRÅ 2000, 2001, Kriminalvården 1998, Månsson m.fl. 2002). Av dessa rapporter framgår att intagna i fängelse har allvarigare sociala problem än befolkningen i allmänhet. De har oftare erfarenhet av skolavbrott, bristande grund- och yrkesutbildning, av arbetslöshetsperioder och försörjningssvårigheter (BRÅ 2000). Det verkar inte som de intagnas sociala situation förbättras under fängelsevistelsen, snarare tvärtom. Vid frigivningen är nästan hälften arbetslösa, en femtedel har arbete och en annan femtedel har sjukbidrag eller pension (BRÅ 2001). Till arbets- och försörjningssvårigheterna kommer ofta problem att finna bostad och konfliktfyllda familjerelationer (Månsson m.fl. 2002).

I en senare rapport beskrivs hur man på kriminalvårdsanstalterna och inom frivården arbetar med de intagnas utbildnings- och yrkesproblematik. Under frigivningen förbättras inte situationen i någon nämnvärd grad (Brå 2001). Sex månader efter frigivningen var många (ungefär hälften) fortfarande arbetslösa och försörjde sig genom socialbidrag, i vissa fall kompletterat med svartarbete eller kriminalitet. Endast en femtedel försörjde sig genom arbete. Många frigivna har stora skulder, både till kronofogden och till privatpersoner. Det är väl känt att

¹ Frivilliga organisationer kallades tidigare för ideella organisationer. Ett kännetecken är att de kan bildas och upplösas genom medlemmarnas initiativ och de är fristående från staten. Två huvudtyper är humanitära organisationer som arbetar med stöd till utsatta individer och grupper och självhjälpsorganisationer (eller brukarorganisationer) som arbetar för sina medlemmar. Se SOU 1993:82 eller Lundström & Svedberg 1998 i SVT (Social Vetenskaplig Tidskrift) 1998/ 3-4.

den problematiska situationen efter frigivningen ofta leder till återfall i missbruk och kriminalitet med nya fängelsestraff som följd (Ekblom, Engström och Göransson 1999).

De fängelsedömda kvinnorna har i många fall en sämre social situation än männen (Kriminalvården 1998). Kvinnorna är ofta mer nergångna av sitt missbruk, när de hamnar i fängelse och blir hårdare stigmatiserade av samhällets attityder till missbrukande och kriminella kvinnor (Kolfjord 2003). Kvinnorna har större svårigheter än männen beträffande arbete, bostad och försörjning (Kriminalvården 1998, Svebo Lindgren 1999). Men kvinnorna har också oftare psykiska problem vid sidan av sitt missbruk och konfliktfyllda familjereaktioner inom det sociala nätverket (Fridell 2002, Skärner 2002). De har ofta utsatts för våld av en missbrukande partner eller har erfarenhet av att deras barn omhändertagits för samhällsvård och placerats i familjehem (Trulsson 2003). Kvinnorna som ofta är hänvisade till arbete inom specifika kvinnoyrken som sjukvård, omsorg och handel har än svårare än männen att komma in på arbetsmarknaden efter ett fängelsestraff. Andelen som försörjer sig via arbete är ännu lägre än bland männen. Sjukbidrag/pension, sjukpenning eller socialbidrag är de dominerande försörjningskällorna för kvinnornas del (Kriminalvården 1998).

Forskningen från slutet av 1990-talet och framåt visar entydigt stora sociala problem vid frigivningen för både män och kvinnor. Målgruppen förefaller till stora delar utestängd från arbetsmarknaden och behoven att skapa nya vägar in på arbetsmarknaden är påtagliga. Det förefaller också som målgruppens situation har försämrats under 1990-talets gång

till följd av lågkonjunktur och besparingar inom den offentliga sektorn. Ökningen av gruppen hemlösa i de tre storstäderna under decenniets gång indicerar en sådan utveckling (SOU 2001).

Vid mitten av 1990-talet startade Alec Carlberg och några eldsjälar från brukarorganisationer ett av de första svenska sociala arbetskooperativen inom missbrukarvården, *Basta på Södertörn*. Basta - kooperativen byggdes upp efter modell från San Patrignano utanför Rimini (Meeuwisse 2001). I båda fallen är det drogmissbrukare som rehabiliteras tillbaka till ett drogfritt liv via arbete, social kontroll, solidaritet och självhjälp. San Patrignano uppstod i slutet av 1970-talet på en italiensk företagares lantegendom och har därefter utvecklats till en omfattande affärsrörelse med kvalitetsproduktion (vin, konsthantverk, kläder och hästuppfödning) för marknaden. Verksamheten vid San Patrignano har finansierats genom produktion och försäljning samt gåvor och donationer från privatpersoner men man har inga offentliga bidrag. Kooperativen har tagit emot flera tusen drogmissbrukare som har rehabiliterats från sitt missbruk helt utan professionell behandling. Rehabiliteringskedjan från lärling till ansvarig kooperatör har visat sig ge mycket goda resultat och konceptet har spritt sig ut över Europa (Hansson & Wijkström 1997, 1998, Meeuwisse 2001).

De svenska Basta kooperativen har följt liknande grundprinciper men med vissa viktiga skillnader. Ansvarsfullt arbete, samhällsnyttig produktion av hög kvalitet, miljömedvetenhet, självhjälp och solidaritet har varit bärande principer i kooperativet. Basta har lyckats skapa ett intressant rehabiliteringskoncept med stark ställning inom missbrukarvården i Sverige. Det är att notera att den fram-

gångsrika rehabiliteringen har skett helt utan inslag av professionell behandling eller psykoterapi. Samtidigt har återfall i missbruk ibland lett till personalproblem på Basta och rehabiliteringens behov kontra arbetskooperativets diskuterar t.ex. av Meeuwisse i hennes utvärdering av Basta (Meeuwisse 2001). Basta strävade från början efter ekonomiskt oberoende från offentliga anslag. Man skulle vara självförsörjande genom egen produktion av varor och tjänster. Detta oberoende har dock tagit lång tid att realisera och vissa modifieringar i ambitionerna har gjorts under vägen (se debatt i Social Vetenskaplig Tidskrift nr 4, 2003). Genom studiebesök på Basta och genom Carlbergs vassa penna har Basta Arbetskooperativ förts ut som en modell inom svensk missbrukarvård. Basta utgjorde i början tydlig förebild och inspirationskälla för projekt *Vägen ut* och man har hämtat flera bärande principer från Basta, även om det också finns viktiga skillnader, som vi skall återkomma till.

Ytterligare en grund för *Vägen ut* projektets tillkomst var *det självhjälpssarbete*, som hade startat bland några brukarorganisationer i Göteborgsområdet i slutet av 1990-talet. Främst var det personer inom föreningarna Bryggan och KRIS i Göteborg som var bärare av idéerna om att skapa sociala arbetskooperativ. Föreningen Bryggan hade startats 1998/99 av före detta intagna tillsammans med kriminalvårdspersonal för att stödja frigivna, före detta missbrukare och deras familjer. Föreningen KRIS var en lokalavdelning inom riksförbundet KRIS som bildats av före detta intagna för att stödja och hjälpa kamrater på olika kriminalvårdsanstalter under strafftiden och efter frigivningen. KRIS arbetade uteslutande med solidaritets- och själv-

hjälpssarbete bland intagna och f.d. intagna (jfr Hjerdal m.fl. 1996, Karlsson 2002).

Med Bryggan och KRIS som pådrivande motorer bildades det ett organisatoriskt nätverk av brukarorganisationer under år 2000. I dessa brukarorganisationer kunde man erbjuda råd och stöd, gemenskap och vissa fritidsaktiviteter till de frigivna och deras anhöriga. Men man hade inga resurser att ta itu med de mest påtagliga problemen som f.d. intagna och missbrukare mötte, nämligen bristen på sysselsättning/arbete, boende och försörjning. Dagligen kom man i kontakt med tidigare intagna som befann sig i en utsatt social situation och var i behov av dessa konkreta resurser för att kunna förändra sin livssituation. Behovet att vidareutveckla sitt stöd- och självhjälpssarbete med insatser för att skapa sysselsättning, arbete och boende hade funnits länge och låg i linje med den verksamhet som man redan drev. Att starta Vägen ut projektet blev en naturlig förlängning av pågående självhjälpssarbete (Hjerdal m.fl. 1996).

1.2 SJÄLVHJÄLPSFÖRENINGAR SOM INITIATIVTAGARE

Fyra självhjälpssföreningar av litet olika karaktär tog initiativ till projekt Vägen ut. Vi vill kort presentera dessa föreningar innan vi går in på själva projektet.

Många av initiativtagarna till Vägen ut kom från *föreningen Bryggan*, som hade bildats i slutet av 1990-talet av de intagna och en eldsjäl, som tidigare hade arbetat som sjuksköterska på häktet Anki Hallström Svensson. Successivt fick föreningens aktörer kontakt med allt fler intagna och deras anhöriga. Anki Hallström Svensson hade lyckats få fram medel från kriminalvården och socialtjänsten i Göteborg för att hyra en kontorslokal centralt i Göteborg som sam-

lingspunkt för föreningens verksamhet. Denna riktade sig till intagna och nyligen frigivna personer samt deras anhöriga, sambo/makar och barn. Verksamheten hade anknytning till det s.k. barnuppdraget som Kriminalvårdsstyrelsen fick efter utredningen ”Barn med frihetsberövade föräldrar” 1998 (Hedin 2000a). Verksamheten på Bryggan hade tre delar:

- Socialt stöd till enskilda intagna och studiecirkelverksamhet på kriminalvårdsanstalter och häkten, t.ex. föräldrautbildningar.
- Personligt stöd och sysselsättning för nyligen frigivna som vistades på Bryggan dagtid och deltog i olika aktiviteter.
- Rådgivning och gruppverksamhet för anhöriga till intagna, t.ex. aktivitetsgrupper för tonåringar med föräldrar i fängelse eller lägerverksamhet sommarmartid för frigivna föräldrar och deras barn.

Bryggans verksamhet växte snabbt under perioden 1999- 2002 och antalet aktiva personer ökade. Bryggans aktörsgrupp omfattade dock aldrig mer än cirka 30 - 40 personer. Bryggan var först en offentlig verksamhet med medel från kriminalvården och stadsdelsnämnder i Göteborg. Men så småningom tillsattes en föreningsstyrelse, man antog stadgar för en ideell förening, höll årsmöten och medlemsmöten etc. Föreningens bildning och konsolidering av verksamheten pågick således parallellt. För åren 2000 – 2003 sökte och fick man anslag från Allmänna Arvsfonden till sin verksamhet. På våren 2001 började Pernilla Svebo Lindgren på Bryggan som extra resurs och stöd till verksamhetens grundare Anki Hallström Svensson. Hon började ganska snart föra ut idéerna om sociala arbetskooperativ

bland övriga aktörer i föreningen. Under 2000-talet har Bryggan-föreningar växt fram på andra platser i landet och man har också organiserat sig i ett riksförbund ”Riksbryggan”.²

Den första föreningen *Kriminellas revansch i samhället*, KRIS i Sverige bildades i mitten av 1990-talet av intagna på ett par kriminalvårdsanstalter i landet. KRIS i Göteborg bildades år 2000 och året därpå efter skapades en rikstäckande organisation för alla lokala KRIS verksamheter. Idag finns verksamheten på ett trettiotal orter i Sverige och har cirka femtusen medlemmar. KRIS finns även i flera andra länder.

KRIS i Göteborg är en ideell förening, med en styrelse av före detta intagna. De arbetar med kamrattstöd, men de har även förebyggande verksamhet. Grunderna för KRIS arbete finns i begreppen: hederlighet, drogfrihet, kamrattskap och solidaritet. Verksamheten inom KRIS i Göteborg handlar om att besöka män och kvinnor på anstalter och häkten för att informera om vad KRIS är och vad man har att erbjuda. Det handlar också om olika typer av gruppverksamheter på anstalter och ”muckhämtning”, vilket innebär att vid frigivningen är det någon från KRIS som hämtar den intagne för att förhindra en alltför snabb återgång till gamla mönster. Verksamheten handlar också om att ha nykter gemenskap med andra i KRIS lokaler och delta i deras kamrattstödande verksamhet. Kris besöker även skolor, företag och andra frivilliga organisationer och föreläser bl.a. om konsekvenserna av missbruk och kriminalitet. KRIS i Göteborg har även förebyggande verksamheter bland annat ett tio veckors

² Riksbryggan och medlemsföreningarna arbetar främst för att stödja barn till kriminella och främja kontakten mellan intagna föräldrar och deras barn.

motivationsprogram för ungdomar som hamnat eller riskerar att hamna i kriminalitet/missbruk. KRIS är en av de grundföreningar som ingår i Equalprojektet *Vägen ut* och har ett aktivt samarbete med det sociala arbetskooperativet Villa Solberg.

Föreningen Vävstugan startade sin verksamhet i början av 1990-talet som en öppen verksamhet inom kriminalvårdens ram. Den skulle fungera som tillflykt och stimulans för kvinnor med missbruksproblem och ett kriminellt förflutet. Även intagna kvinnor på Lindomeanstalten (senare Sagsjön) fick komma på permissioner enligt § 14 KvaL till Vävstugan för att väva och delta i en kvinnlig gemenskap. Det kunde också betraktas som en förberedelse inför frigivningen efter ett längre straff. Verksamheten var öppen enbart för kvinnor och det fanns arbetsplatser för 10 - 12 kvinnor i källarvåningen till Skyddsvärnets lokaler i centrala Göteborg. Verksamheten var uppskattad då den gav tillfälle till avkoppling och kreativitet i en annars enformig anstaltstillvaro. Handledaren Karin Sannengen utgjorde en trygg medelpunkt som hade förmåga att se och bekräfta kvinnornas förmågor. Kriminalvården anslag medel till lokalhyra och till handledartjänsten och socialtjänsten bidrog med medel till drogförebyggande arbete.

När kriminalvården på hösten 2000 meddelade att verksamheten skulle läggas ned av besparingsskäl väckte beslutet förstämning och protester bland kvinnorna. Några kvinnor fick idén att göra om Vävstugan till ett socialt arbetskooperativ och driva verksamheten vidare med stöd från kommunen. En ansökan om startbidrag för ett socialt arbetskooperativ inlämnades också men blev avslagen. Efter flera protestmöten och reportage i media

räddades verksamheten på Vävstugan till vidare genom en uppgörelse mellan kriminalvården, socialtjänsten/kommunen och föreningen Skyddsvärnet. Vävstugans fortlevnad löstes sålunda utan någon kooperativbildning men tankarna på att bilda ett socialt arbetskooperativ hade slagit rot hos några av de inblandade aktörerna.

Föreningen Half Way House, HWH, har sitt ursprung i klientrörelsen RFHL (riksförbundet för hjälp åt narkotika och läkemedelsberoende) som i slutet av 60-talet skapade behandlingshem för både kvinnor och män. Av verksamheterna för kvinnor finns bara HWH kvar. Det är idag en egen självständig stiftelse och har inte längre koppling till RFHL. HWH leds av en styrelse med sju kvinnor med kompetens inom psykologi, socialt arbete och pedagogik. I styrelsen finns också grundaren för RFHL, advokaten Anna Moffet Spak. Ett 10-tal kvinnor deltar i verksamheten som är öppen 4 dagar/vecka. Kvinnorna är mellan 20 - 40 år och de flesta har använt droger eller har någon form av social problematik. Verksamheten formas utifrån gruppens behov men vanliga inslag är konstantverksarbete, gruppsamtal kring olika teman och studiebesök. Grundsynen i verksamheten är feministisk. Vistelsetiden är från 6 månader till ett par år och man försöker avsluta behandlingen genom att skapa en konstruktiv plattform för kvinnorna. Det var av denna anledning som Ateljé Trädet grundades 1997. HWH står för en mer behandlingsinriktad verksamhet, medan man på Ateljé Trädet från början har fokuserat på konstnärligt arbete och social gemenskap.

Om man granskar de fyra brukarorganisationerna i sömmarna verkar det endast vara KRIS som har växt fram helt separat utan inblandning från offentliga

organisationer. Både Bryggan och HWH har en förhistoria som offentligt organiserade verksamheter innan man beslöt att bryta sig ur och bli en självhjälpsorganisation. För Västugan har något sådant uppbrott inte skett utan verksamheten har hela tiden varit offentligt organiserad och finansierad, även om brukarna organiserat sig i en förening. Man kan således se att flera av brukarföreningarna egentligen är *hybridorganisationer*, där frivilliga och offentliga element har blandats med varandra (Lundström & Svedberg 1998).

1.3 IDÉERNA OM ETT EU-PROJEKT BÖRJAR TA FORM

På Bryggan började man diskutera hur verksamheten skulle kunna utvecklas och hur man skulle kunna använda de frivilliga och anställda medlemmarnas specialkunskaper och egna erfarenheter av missbruk och fängelsevistelser på bästa sätt. Man tog kontakt med ESF-rådet lokalt i Göteborg och ansökte om medel till kompetensutveckling på arbetsplatsen, bland annat hölls en framtidsverkstad på Resö våren 2001 där personal och frivilliga deltog. Under framtidsverkstaden klarnade idéerna om sociala arbetskooperativ för frivilliga och idéerna fördes ut i en vidare krets. Efter framtidsverkstaden genomfördes en studieresa till Basta arbetskooperativ på Södertörn, varigenom entusiasmen stärktes och idéerna tog mer konkret form.

Aktörer från föreningarna inledde också förhandlingar med GFC (Göteborgs Förenings Center³) om att stödja en ansökan om medel till utvecklingsarbete till ESF-rådet. Denna inlämnades på

sommaren 2001 och blev beviljad. Därefter startades ett fusions- och förberedelsearbete för ett försöksprojekt inom Europeiska strukturfonderna, Växtkraft, målområde 3. Medel till planering och förberedelsearbete erhöles i november 2001 och en mer aktiv planeringsfas inleddes från årsskiftet 2001/2002. Ett nätverk av kontaktpersoner inom olika offentliga organisationer bildades. Detta nätverk har sedan utgjort grunden för partnerskapet inom Vägen ut. En ny framtidsverkstad hölls på Marstrand i januari 2002 och flera större möten med förenings- och myndighetsrepresentanter hölls under vintern 2002. I april 2002 fanns dels ett tydligt föreningsnätverk dels ett kontaktnät med tjänstemän från olika offentliga organisationer, tillsammans bildade de ett partnerskap för projektet.

I april 2002 skrevs en omfattande ansökan till ESF-rådet i Stockholm med begäran om medel till en treårig försöksverksamhet med bildande av sociala arbetskooperativ för målgruppen f.d. kriminella/straffade och missbrukare. Man sökte cirka 9 miljoner kronor i bidrag till verksamheten: utbildning av kooperatörer och start av fyra sociala arbetskooperativ i Göteborgsområdet. Därutöver söktes också medel till utrustning av lokaler, hyra, möbler m.m. från Göteborgs kommun. Femton utvecklingspartners gick in med motsvarande belopp i medfinansiering för att stödja projektet. Både bland frivilligorganisationerna och de offentliga organisationerna fanns det sådana som var mycket övertygade och entusiastiska för projektet och sådana som var mer tvivlande och osäkra. Tvivlen gällde både GFC:s förmåga att leda projektet och verksamhetens art och styrning.

³ Göteborgs Frivillig Center är en paraplyorganisation med ett 100-tal ideella organisationer som medlemmar. Föreningen har under projektiden bytt namn till Göteborgs Förenings Center

1.4 PROJEKTETS MÅLSÄTTNING

Målbeskrivningen för utvecklingspartnerskapet är värd att uppmärksamma. Följande är hämtat ur ansökan om medel till ESF-rådet från april månad 2002:

Utvecklingspartnerskapets verksamhet skall leda till:

- Modeller för hur människor med drogproblem och/eller kriminellt förflutet ska kunna etablera sig på arbetsmarknaden genom att starta och driva sociala arbetskooperativ.
- Former för samarbete mellan den sociala ekonomin och den offentliga sektorn.
- Metoder för samarbete mellan de olika enheterna inom den offentliga sektorn som har ansvar för försörjningsstöd till individer.
- Förändrade attityder i samhället mot människor med drogproblem och/eller ett kriminellt förflutet.
- Att genom partnerskapet på Vägen ut visa på vägar för påverkan på individ-, organisations- och samhällsnivå.

Projektet beskrivs i sammanfattningen på följande sätt:

Med utgångspunkt från brukarverksamheterna Bryggan, KRIS, Västugan och HWH utvecklas ett samarbete med andra inom den sociala ekonomin, med den offentliga sektorn och med det privata näringslivet. Syftet med denna samverkan är att utveckla nya sätt för människor med drogproblem och/eller kriminellt förflutet att finna vägar till arbete och egen försörjning.

Hela partnerskapet i Vägen ut vilar på ett mycket tydligt empowermentperspektiv. Verksamheten ska utgå från kooperatörer och praktikanter i de sociala arbetskooperativen och de blir själva ansvariga för utvecklingen av kooperativen och delaktiga i hela projektprocessen. I partnerskapet ingår flera självhjälsorganisationer med medlemmar ur målgruppen, två av dessa är verksamheter endast för kvinnor. På detta sätt får jämställdheten i verksamheterna en central betydelse. Jämställdheten ska även prioriteras i styrgruppen och i de olika arbetsgrupperna.

De i partnerskapet deltagande partners från den offentliga sektorn får en stödjande roll. De ska göra det möjligt för den sociala ekonomin att pröva nya vägar till arbete och självförsörjning för människor med drogproblem och/eller kriminellt förflutet. Därmed kan offentliga sektorn pröva ett alternativt förhållningssätt gentemot målgruppen; understödande i stället för vårdande och omhändertagande. (ur projektansökan april 2002 sid. 5-6)

Av ovanstående framgår att projektet *Vägen ut* har en för svenska förhållanden ovanlig målsättning och konstruktion: huvudsyftet är att bryta diskriminering och utestängning från arbetsmarknaden och finna vägar till inträde på arbetsmarknaden för personer med tidigare kriminalitet och drogmisbruk. Genom arbete i sociala arbetskooperativ skall man

pröva nya vägar till arbete och självförsörjning. Motorer i förändringsarbetet är fyra brukarorganisationer av självhjälpskaraktär. De offentliga partners som ingår i projektet har endast en understödjande roll. Initiativet till projektet kom från brukarorganisationerna. Man hade en vidare målsättning än vanligt med sitt arbete; man ville förändra attityderna allmänt i samhället mot människor med drogproblem och/eller kriminellt förflutet. Man ville också finna nya förhållningssätt hos offentliga sektorns organisationer och tjänstemän till dessa grupper; att de skall fungera stödjande i stället för vårdande och omhändertagande. Projektet skall drivas utifrån ett tydligt egenmaktsperspektiv (empowerment) där delaktighet och eget ansvar är de viktigaste beståndsdelarna.⁴ Både genom sina ambitioner, sin idébas och sitt arbetssätt skiljer sig projektet Vägen ut från många andra liknande projektverksamheter inom den offentliga eller ideella sektorn.

1.5 PROJEKTETS ORGANISATION

I maj 2002 beviljade det nationella ESF-rådet medel till en 3-årig försöksverksamhet. Man hade dock skurit ned anslaget med ett par miljoner kronor, varför projektets budget fick bantas från starten. I beslutet förklarade man att projektet låg väl i linje med Equalprogrammets målsättning. Det fanns tydligt formulerade mål och en väl genomtänkt plan. Perspektivet med egenmakt och styrning underifrån var också tydligt. Självhjälp och egenmakt hade betonats i ansökan. Möjligen hade projektet en något komplex organisation med sina 15 utvecklingspartners. ESF-

rådet anslog cirka 7 miljoner kronor till verksamheten och de offentliga organisationerna skulle bidra med cirka 10 miljoner kronor i medfinansiering. Sålunda hade projektet cirka 18 miljoner kronor i budget att disponera över de tre projekt-åren (jfr. kap. 4).

Projektet Vägen ut fick en komplex organisation som gradvis har förenklats. Man kan se tre nivåer i projektet:

- *Ledningsnivån* med projektets styrgrupp och arbetsutskott. I styrgruppen ingår de fyra kooperativen, GFC och Kooperativ konsult samt enheter inom Göteborgs stad. När styrgruppen samlades till möten cirka en gång per månad mötte 10 - 15 personer upp till mötena. Denna organisation kändes efter något halvår för tungrodd och styrgruppen valde då ett arbetsutskott som skulle leda projektet. I arbetsutskottet ingår bara fem personer samt koordinator och ekonomiskt ansvarig som brukar adjungeras till sammanträdena⁵. Arbetsutskottet träffas cirka en gång per månad för att diskutera och fatta beslut om det löpande arbetet.
- *Samverkansnivån* där de 15 utvecklingspartners som samverkar och understödjer projektet ingår. Dessa utvecklingspartners består av både ideella och offentliga organisationer. Bland de ideella finns flera av initiativtagarna, t.ex. Bryggan, KRIS och HWH. Bland de offentliga organisationerna märks Göteborgs stad, kriminalvårdsmyndigheterna, länsarbetsnämnden och försäkringskassan i Västra Götaland. De 15 utvecklings-

⁴ Egenmakt och engelskans empowerment är inte helt synonyma begrepp, se nästa kapitel om teoretiska perspektiv, avsnittet om empowerment.

⁵ I AU ingick två kooperatörer samt representanter för GFC, Kooperativ Konsult och Göteborgs kommun, sammanlagt fem personer.

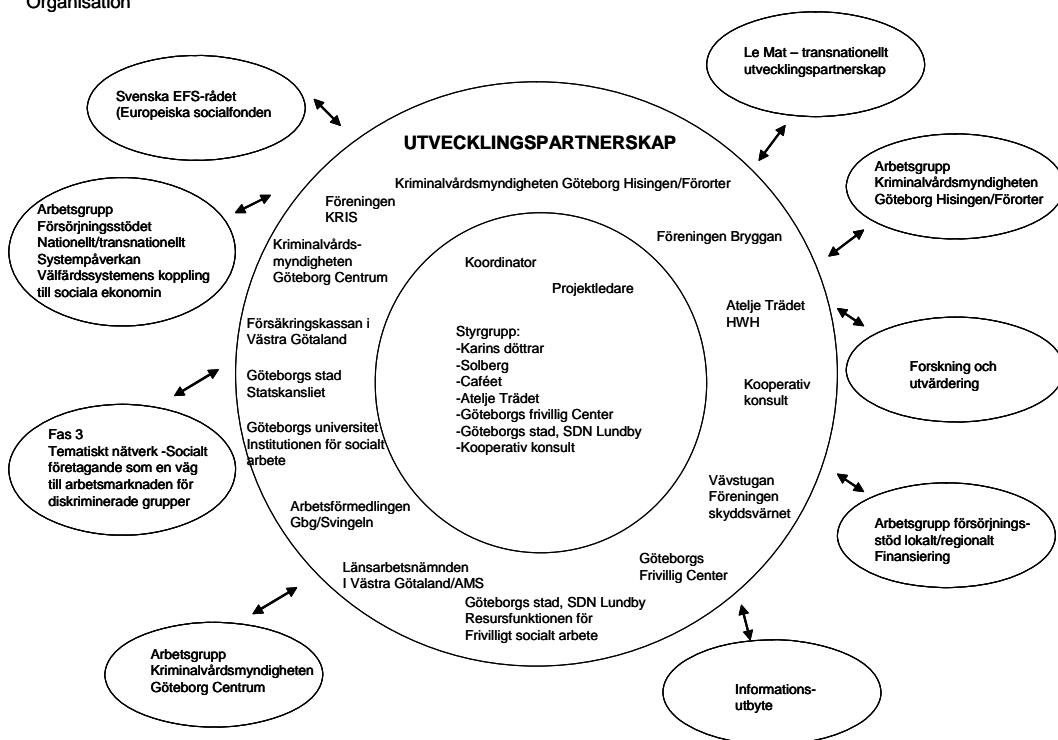
partners träffas vanligen på utvecklingspartnerskapets möten cirka 1 - 2 gånger per halvår för att få information om utvecklingen av projektet och diskutera viktiga principfrågor. På dessa möten deltar ett 25-tal personer. Partnerskapsmötena har också varit goda tillfällen för återföring och diskussion av forskningsresultat.

- *Nationell och transnationell nivå* omfattar de organisationer som projektet samarbetat med, t.ex. svenska ESF-rådet och det transnationella utvecklingspartnerskapet Le Mat. Men det finns samverkansgrupper med andra Equal

projekt i landet, t.ex. inom NTG-nätverket och samarbetsgrupper med andra Equalprojekt, t.ex. NESE i Göteborg, Egenmakt i Baronbackarna i Örebro och Mersmak i Skåne (jfr. kap. 7 i rapporten).

För att göra projektorganisationen mer tydlig och överskådlig fick koordinatoren i uppdrag av styrgruppen att framställa skisser av organisationen som skulle kunna användas vid utåtriktad information. Den första skissen beskriver organisationen på ett enkelt och tydligt sätt:

Bild 1: Vägen ut! Från fängelse till socialt arbetskooperativ, Organisation

Det måste påpekas att projektorganisationen ser mer komplicerad ut på papper än hur det har fungerat i verkligheten. De centrala grupperna i projektet är arbetsutskott och styrgrupp med en kärngrupp om 7 - 8 personer som samarbetar dagligen och känner varandra väl. Arbetsutskottets ledamöter är motorer i verksamheten. Det större utvecklingspartnerskapet med 20 - 25 ledamöter träffas bara vid några tillfällen per halvår. Den yttre cirkeln av samsamarbetsorgan fungerar som ett kontaktnät, där en mängd resurser mobiliseras till projektet och arbetskooperativen. Det är också värt att uppmärksamma att det redan innan projektet fick EU-anslag fanns en kärngrupp av aktörer, som kände varandra relativt väl och var mycket engagerade i kooperativbildningen. Det fanns alltså ett subjektivt element i projektorganisationen, som betydde mycket för att få den att fungera och som fört projektet framåt på ett konstruktivt sätt. Personerna kan inte ses som enbart representanter för sina organisationer utan som engagerade aktörer och eldsjälar (Phillips 1988).

1.6 SAMMANFATTANDE REFLEXIONER

När man studerar framväxten av projektet Vägen ut är det några förhållanden som framstår tydligt och som är värda att fundera över.

- Projektet berör en ganska begränsad och specifik grupp av brukare, nämligen personer som avtjänat fängelsestraff och som skall inlemmas i normalt vardagsliv och social gemenskap igen. Det är cirka 10 000 personer per år som avtjänar fängelsestraff i Sverige och cirka 5 - 10 procent av dem är kvinnor. Man vet sedan tidi-

gare att denna grupp har en utsatt och svag social situation. När de lämnar fängelset får de stora svårigheter med arbete, bostad och försörjning. Det finns anledning att anta att många av dem också har problematiska familjereationer och ett reducerat socialt nätverk (Skårner 2002, Månsson m.fl. 2002). Vad vi inte vet är hur många personer i gruppen straffades med övervakning som har en liknande utsatt situation? Inte heller hur många personer i gruppen missbrukare och hemlösa som har liknande problem att brottas med. Projektets centrala brukargrupp är alltså begränsad men det kan finnas andra grupper med liknande social situation, som också skulle kunna ha nytta av projektets erfarenheter.

- Idéerna om att starta sociala arbetskooperativ växte fram bland några självhjälpsföreningar inom brukargruppen. Men flera av dessa föreningar är av hybridkaraktär och där fanns både professionella och frivilliga eldsjälar som arbetade för idéerna om kooperativ. Brukarna från självhjälpsföreningarna skulle förmodligen haft svårt att ensamma söka EU-bidrag och starta sociala arbetskooperativ. Troligen hade man inte den specialkunskap och det kontaktnät som erfordrades. Utan hjälp och omfattande arbete från professionella resurspersoner inom t.ex. GFC och Kooperativ Konsult hade projektet troligen inte kunnat komma till stånd. Initiativtagare till projektet har varit några professionella aktörer och en grupp eldsjälar från frivilligorganisationerna. Projektet är i hög grad ett "joint venture" mellan professionella från offentliga sektorn och aktörer

inom frivilligsektorn. Utan starkt engagemang och nära samarbete mellan dessa båda grupper av aktörer hade projektet troligen inte kunnat sjasättas!

- Aktörsgruppen har mycket målmedvetet gått in för att mobilisera resurser från olika delar av den offentliga sektorn för att bygga upp och finansiera förberedelser och starten av den kooperativa verksamheten. Man har sökt EU-medel från ESF-rådet till projektets organisation och grundverksamhet, kommunala medel till hyror av lokaler och utrustning och statliga medel till löner åt anställda etc. (se vidare kap. 4). Det är alltså offentliga medel som omlokaliseras och används på ett annat sätt än tidigare som utgör projektets resursbas. Tanken är att man inom arbetskooperativen så småningom skall bli självförsörjande genom att producera vårdtjänster – boende eller arbetsutbildning – och varuproduktion av olika slag och sälja dessa produkter på respektive marknad. Men under arbetskooperativens uppbygggnadsskede är det främst offentliga medel, både statliga och kommunala som har

mobiliserats och utgjort grunden för projektverksamheten.

- Projektet har ett annorlunda synsätt och arbetssätt än vad som idag är vanligt inom offentliga sektorns organisationer. Man har hämtat synsätt från ideella självhjälpsföreningar och arbetar med självhjälp och aktivt deltagande för att mobilisera målgruppens resurser. Vissa synsätt är också inlånade utifrån utländska modeller. Egenmakten finns i den svenska självhjälpstraditionen men har förenats med empowerment från amerikanska medborgarrätts- och kvinnorörelsen (Forsberg & Starrin 1997). Projektet har också hämtat inspiration från det svenska Basta-kooperativet som i sin tur är tillkommet utifrån en italiensk modell från San Patrignano utanför Rimini (Meeuwisse 2001). I projektets ambitioner och synsätt kan man se en blandning av flera olika element från såväl svenska som europeiska och amerikanska sociala rörelser och självhjälpsorganisationer. Vi kommer i senare avsnitt att beskriva hur dessa idéelement har påverkat projektet och format arbetet i kooperativen.

KAPITEL 2. TIDIGARE FORSKNING OCH TEORETISKA PERSPEKTIV

2.1 ARBETSORIENTERAD REHABILITERING FÖR PERSONER MED ERFARENHET AV KRIMINALITET OCH MISSBRUK

I detta avsnitt om tidigare forskning kommer vi att befinna oss i Sverige och kort beskriva forskning om verksamheter som närmar sig Vägen ut projektets inriktning d.v.s. att verka för individer som både har erfarenhet av kriminalitet och missbruk samt att arbetet har en viktig del i rehabiliteringen. När man använder dessa kriterier finner man inte särskilt många forskningsrapporter. Här presenteras två från KrAmi verksamheten och två som handlar om Basta Arbetskooperativ.

KRAMI I ÖREBRO

Lidberg och Soydan (1993) har utvärderat KrAmi verksamhet i Örebro. Idéerna till KrAmi, som sedermera utvecklats i olika delar av landet, kommer från Malmö där man i oktober 1980 startade en öppenvårdsverksamhet för ungdomar med svåra socialmedicinska problem. Ett kriterium var också att de var aktuella på socialtjänsten, arbetsförmedlingen och kriminalvården. KrAmi i Örebro startades 1987.

Resultaten visar att alla elever hade mycket positiva upplevelser av sina kontakter med personalen och av de 29 elever som varit i verksamheten hade 24 personer en betydligt bättre social position när det gällde arbete, familjerelationer, miss-

bruk och självkänsla, jämfört med tiden före KrAmi. Författarna menar också att ett av de viktigaste resultaten var att verksamheten lyckats repersonifiera eleven genom att man skapat direkthet i relationerna till personalen. Med repersonifiering menar författarna en motsatt process till klientisering, en process som ungdomarna varit utsatta för i alla de myndigheter som de haft kontakt med. I stället för detaljreglering och strikt tillämpning av reglementet, som leder till en indirekthet i kontakter med klienterna, har man på KrAmi tillämpat ramstyrning och flexibel tillämpning av regelsystemen, vilket resulterat i direkthet och mer personliga kontakter med ungdomarna.

De problematiska delarna i verksamheten handlade mest om oklarheter när det gäller förhållandet mellan organisationens olika delar. Ledningen uppfattade personalen som alltför självständig. De följde inte alltid de beslut som togs i ledningsgruppen. Utvärderarna noterade även att personalens kunskaper om och användning av konsekvenspedagogik var skiftande.

KRAMI I MALMÖ OCH ÖREBRO

Verksamheterna i fokus för denna utvärdering av Nyström och Soydan (1999) är KrAmi i både Malmö och Örebro. Materialet till studien har man fått genom helstrukturerade intervjuer av sextioal-

deltagare med hjälp av ASI⁶ instrument. Den första intervjun genomfördes vid programstarten och den andra ett år senare.

Resultaten visar att på de sex områden som instrumentet fokuserar visar det genomsnittliga indexet positiva förändringar på fyra av dessa områden. Den största positiva ändringen hade skett på arbetet, inom vilket cirka 70 procent fått en bättre situation än tidigare. Även kriminaliteten och droganvändningen hade minskat under året. Däremot hade den fysiska och psykiska hälsan inte förändrats alls eller till och med försämrats något. Forskarna menar att det förmodligen inte handlar om faktiska hälsoförändringar utan deltagarnas upplevelser. Gamla krämpor, i en socialt mer ordnad situation, uppfattas på annat sätt än tidigare. Framför allt de som tidigare använt narkotika och alkohol hade en mer negativ hälsotrend än de som inte hade haft dessa problem.

BASTA ARBETSKOOPERATIV, UTVÄRDERING 1

Hansson och Wijkström (2001) har utvärderat Basta arbetskooperativ. I sina resultat är författarna relativt kritiska till vissa delar av Bastas verksamhet, bland annat retoriken om att Basta är ett brukarägt kooperativ. I alla sammanhang presenteras Basta som en verksamhet där de som kommer in för rehabilitering har möjligheter att till slut finnas med bland dem som äger och styr över Basta. Och för en lärling, som den nyintagne kallas, innebär detta en viktig symbolisk markering och löfte om en framtida karriär. Författarna menar dock att Basta har svårt att leva upp till dessa löften om man ser på

faktiska siffror. Av sextio medarbetare som fanns på Basta under våren 2001, var fem fullvärdiga kooperatörer och därmed också de enda som äger verksamheten. Av dessa fem var det bara tre som tidigare varit lärlingar på Basta, de andra två fanns med redan när Basta bildades. Att vara kooperatör innebär inte bara att få mer makt och ansvar utan också att man får en vanlig lön. De som är lärlingar har fickpengar och naturaförmåner som enda materiella ersättning för sitt arbete. Just brukarinflytande och ägande är en av de mest centrala framtida frågorna för Basta, menar författarna.

Frågan om Bastas autonomi är ett annat viktigt tema. I början ingick det i Visionen Basta att bli alltmer självständig från socialtjänst och från försäljning av rehabiliteringsplatser, genom en utökad varuproduktion. Dessa ursprungliga planer har man fått ändra och man kan konstatera att cirka hälften av medlen kommer från försäljning av rehabiliteringsplatser till socialtjänsten i olika delar av landet. Man har i efterhand reviderat begreppet autonomi att handla om tjänsteförsäljning i konkurrens med andra tjänsteföretag.

Författarna menar att Basta är ett intressant inslag mellan offentlig sektor och näringsliv. Ett kooperativ som betar sig som ett vinstdrivande privat företag, men bär också drag från en kommunal institution för rehabilitering. Denna dubbelhet skapar också inre spänningar som på något sätt bör lösas i framtiden.

BASTA ARBETSKOOPERATIV, UTVÄRDERING 2

Anna Meeuwisse (2001) har haft som huvuduppgift att undersöka Basta arbetskooperativ som människobehandlande

⁶ Addiction Severity Index

organisation utifrån de roller och relationer som här utvecklas.

När det gäller rehabiliteringsresultaten finns det ingen bra statistik, men Meeuwisse konstaterar att beträffande återfallsfrekvensen skiljer sig inte Basta från övrig missbruksbehandling. Det är relativt stor omsättning av lärlingar. Dock återkommer relativt många av dem till Basta igen. Det som författaren uppfattar som ett positivt inslag i rehabiliteringen är att man får stanna på Basta och leva sitt liv i ett miniatyrsamhälle, med riktigt arbete och ansvarsfulla uppgifter. Det är inte bara det faktiska arbetet som är viktigt på Basta, även emotioner och positiva känslomässiga upplevelser som stolthet, mening och ny tillhörighet, tillsammans med andra med liknande erfarenheter. Som en viktig ideologisk och känslomässig grund finns visionen om Basta i vilken ingår löfte om en god framtid som en drogfri företagare, en vision som livet utanför knappast kan erbjuda.

Även i denna utvärdering diskuteras maktfrågor. Makten över verksamheten ligger hos kooperatörerna, men få lärlingar ifrågasätter detta system. Meeuwisse tror att detta kan ha att göra med att verksamheten styrs av representanter från den egna gruppen och att det utlovade delägarskapet också spelar en viktig roll i detta sammanhang. Samtidigt som hon konstaterar att kooperativet har växt men delägarskaran har inte utökats i någon nämnvärd omfattning. Orsaken till detta, enligt de ansvariga på Basta, är att det fordras större ekonomisk och social stabilitet för att kunna bli delägare. Frågan som Meeuwisse ställer är om det inte även finns en ovilja att dela med sig av den yttersta makten. Vissa av de intervjuade säger nämligen att de inte kunnat avancera så snabbt som de önskat. Detta dilemma

har man dels försökt att lösa genom att skapa nya karriärvägar inom systemet i form av provkooperatörer, dels genom att skapa vägar till det vanliga samhället.

Som slutkommentar säger Meeuwisse att Basta ger ett hoppfullt budskap om att människor med missbruksproblem kan åstadkomma mycket om de bara får en riktig chans.

KOMMENTARER

Hur skall man se på dessa verksamheter i relation till Vägen ut projektet. En viktig skillnad ligger i att brukarna på Vägen ut blir i någon mening egenföretagare medan på KrAmi slussades deltagarna in på den reguljära arbetsmarknaden.

Brukarmakt utgör en viktig grund för både Basta och Vägen ut. Det är deltagarna själva som i så självständiga former som det är möjligt skapar ett nytt liv, bland annat genom riktiga arbeten. Dock har ett omfattande stöd från myndigheternas sida varit helt nödvändigt vid uppbyggandet av verksamheterna. Skillnaden är den att på Basta kan man som lärling stanna hur länge man vill, vilket inte är möjligt på det småskaliga Vägen ut. Basta är också en etablerad verksamhet och har för länge sedan lämnat bakom sig projektfasen, som fortfarande är aktuell för Vägen ut.

Resultaten i dessa utvärderingar är intressanta och visar att man genom samverkan med olika myndigheter och omfattande ekonomiskt och övrigt stöd och ett demokratiskt, deltagarorienterat förhållningssätt, kan bidra till att många brukare kan skapa ett mer självständigt liv, fritt från kriminalitet och droger. Dessa verksamheter är dock inte utan problem, som till exempel fallet Basta visar, och berör bland annat frågor om

makt och inflytande inom verksamheterna. Dessa är också frågeställningar som är intressanta för Vägen ut som har just Basta som en viktig förebild.

2.2 MARGINALISERING OCH MOT-MAKT - EMPOWERMENT MED FÖRETRÄDARSKAP

I många västliga länder skapar man stora ekonomiska och materiella värden och i någon mening kan man kalla dessa för välfärdsstater. Den viktiga frågan är dock hur denna välfärd är fördelad. Man kan konstatera att det trots detta välstånd fortfarande finns individer och grupper som har svårt att få sina basala behov tillgodosedda, bland annat när gäller boende och arbete. I samhället finns olika mekanismer som verkar exkluderande, förtryckande (oppressive) och annangörande (othering) på ett stort antal individer och grupper, beroende bland annat på klasstillhörighet, könstillhörighet, religionstillhörighet, etnicitet, ålder, psykiska, fysiska och sociala handikapp, sexuell orientering, livsstil, personlig historia osv. Inom det så kallade anti-förtryckande sociala arbetet fokuserar man just på förtrycket som är framkallat genom den här typen av tillhörigheter eller orienteringar (Dominelli 2002). Det är i denna belysning som vi också kan betrakta de olika Equal-projekten. De kan ses som ett försök att något utjämna ojämlikheten genom att för vissa grupper skapa bättre möjligheter för inträde på arbetsmarknaden, bland annat genom sociala kooperativ.

FRÅGAN OM KÖN BLAND ANNAT

Inom den moderna köns- och genusforskningen diskuterar man maktfrågor i liknande termer. En av mansforskningens förgrundsfigurer, Connell (1995), menar

att i världen globalt råder patriarkat, männens överordning över kvinnorna, men att även grupper av män är underordnade andra män. Han skiljer mellan olika maskulina positioner och relationer, dels genom inomkönsliga faktorer som framförallt är kopplade till kropp och sexuell orientering, som leder till hierarkiska relationer *hegemoni/överordning, delaktighet och underordning*, dels genom utomkönsliga relationer, *auktorisering* respektive *marginalisering*, positioner som är kopplade till tillhörigheter som klass, ras/etnicitet osv.

Denna Connells teoretisering handlar huvudsakligen om relationer mellan män och han har varit mycket försiktig med att överföra detta att även gälla kvinnor. Men det gör däremot Dominelli (2002) som diskuterar makten och hierarkiseringen mellan kvinnor på liknande sätt och det är tydligt att makten och dess användning inte är endimensionell fråga bland kvinnorna heller.

The potential for the same individual or a group of people to be both oppressing and oppressed can be illustrated in the following interaction between women. A black middle-class woman, privileged along the class dimension, may oppress a black working-class woman on the basis of class or other social division, such as age, religions or faith adherence (Shah, 2001).

Similarly, a white middle-class woman, who enjoys racial privileging but is oppressed on the basis of gender, can oppress a black middle-class women with regards to 'race' (Ware, 1992), thereby racialising the latter

experience of gender and class.
(Dominelli 2002:16)

Dominelli pekar ut dominansförhållandet mellan könen, men också relationer mellan kvinnorna som innehåller förtryckande mekanismer kopplade till olika typer av egenskaper och tillhörigheter som ras/etnicitet, religionstillhörighet, trosuppfattning, klass och ålder. En viktig fråga i både Connells och Dominellis diskussion är att ingen uppfattas som helt maktlös och att alla egentligen kan ha båda positionerna, som den förtryckta och den som förtrycker. Den totala offerpositionen finns egentligen inte, men inte heller den som innehar den totala makten. Därmed inte sagt att alla har lika mycket makt i samhället, för visst finns det skillnader mellan en trettiofemårig, vit, heterosexuell man från övre medelklassen, jämfört med en äldre muslimsk kvinna som saknar både utbildning och arbete. Man behöver dock inte använda så tydliga exempel för att förstå vad olika tillhörigheter och egenskaper har för betydelse för ens möjligheter i vårt hierarkiserade samhälle. Ser man till exempel på de personer som Vägen ut är till för har exklusionen, när det till exempel gäller arbetslivet, bland annat grundat sig på variabler som kön, socialgruppstillhörighet, psykiska och sociala handikapp, erfarenhet av missbruk, och erfarenhet av kriminalitet. Och i många fall har en och samma person blivit exkluderad på grund av flera av dessa faktorer samtidigt. Dominelli menar just att det är viktigt att inte se dessa variabler var för sig utan mer ta hänsyn till deras samverkan.

EMPOWERMENT

Det intressanta med begreppet empowerment är att från att ha varit en term som på sjuttiotalet beskrev kollektiva, radikala rörelser, har empowerment blivit ett modeord och kommit att även användas av personer som man vanligtvis inte kopplar samman med politisk radikalism, till exempel Margaret Thatcher i England. empowerment av idag kan också lika väl vara kopplad till individuell utveckling. Detta har att göra med att empowerment är ett mångfacetterat begrepp, som kan användas på många sätt och i många olika sammanhang. I de allra flesta definitionerna uppfattar man dock empowerment som en process i vilken individer, grupper eller lokalsamhällen kan få större kontroll och bestämmanderätt över sina liv. (Forsberg & Starrin 1997)

Empowermentorierat socialt arbete bryter mot det så kallade paternalistiska tanke-systemet där det råder över och underordning i relationerna mellan människor och framför allt när det gäller förhållandet till experter, de som kan, och patienter och klienter, de som inte kan. Man skulle kunna säga att i detta synsätt patologiseras individen och man fokuserar på det sjuka och det icke funktionella i människans liv. När det däremot gäller empowermentsperspektivet finns här brukaren i centrum och har definitionsrätten i frågor som gäller honom/henne. (a.a.) Man kan se likheter med ett mer salutogent synsätt (Antonovsky 1991). Med andra ord, man uppfattar att alla människor har olika typer av resurser, men att det på olika nivåer i samhället finns faktorer som hindrar dem att använda dessa tillgångar. Dessa förhinder kan finnas inom individen själv och handlar då bland annat om självuppfattning och identitet.

Men dessa finns även i relationer till andra personer, på gruppnivån, på organisationsnivån och till sist på samhällsnivån. (Dominelli 2002)

Man kan dock fråga sig om alla processer där individer, grupper eller lokalsamhällen får större kontroll och bestämmanderätt över sitt liv handlar om empowerment i begreppets mer radikala och brukarmaktorienterade bestämning. Vi är ense med Forsberg och Starrin att de paternalistiska formerna av stödåtgärder knappast skapar grogrund för empowerment. Därför kan inte bara målen och resultaten vara viktiga utan också vägen dit. I sin definition av empowerment fokuserar Adams (1996:5-7) på de sätt och medel som dessa målsättningar uppnås. Bland dessa finns: demokratiserande processer, företräderskap, normalisering, ökning av medvetande, brukarledd verksamhet, radikalt socialt arbete och icke förtyckande praktik.

Man kan tänka sig att när brukarna utifrån sina utgångspunkter och genom egen aktivitet skapar större kontroll och bestämmanderätt över sitt liv, har både processen och de mål man uppnår ett mer bestående värde, jämfört med mer passiviserande resursfördelningssystem. Genom en demokratiserande och medvetandegörande process skapas inte bara resurser för stunden, utan också kapabla individer och grupper som kan ta vara på sina rättigheter även framledes.

EMPOWERMENT OCH MAKT

En viktig del av det komplexa begreppet **empowerment** handlar om makt. Men även makt är ett mångfacetterat ord. Weber till exempel (1972:287) definierar makt som *en möjlighet att få igenom sin vilja i en social relation trots motstånd, oavsett vad denna möjlighet beror på*. I denna definition finns det en konflikt mellan två eller flera parter, som är synlig och greppbar. Men maktutövning sker inte bara när parterna i en öppen konflikt använder olika resurser för att få igenom sin vilja. Gaventa (1987) diskuterar makten utifrån tre olika dimensioner grundat på hur medvetna människor är om den maktutövning de är utsatta för. I den tredje dimensionen är individerna omedvetna om förtrycket och passiva trots "en skriande ojämlik social situation" (s.27), som Gaventa uttrycker saken. Detta har att göra med ideologier, myter och legitimeringar som bidrar till att mäktiga grupper kan definiera olika frågor utifrån sitt sätt att se på saken och kan därigenom behålla makten, utan att det leder till en öppen konfrontation. Även Gramsci (1967) och Connell diskuterar frågan om hegemonisk makt på liknande sätt. Eftersom den här typen av symboler genomsyrar både språket och andra kulturella uttryck är det svårt för en maktlös grupp att tränga sig bakom dessa budskap. Detta kan leda till splittrad medvetande, maktlöshet och passivitet, menar Gaventa. I den andra dimensionen är individer och grupper mer medvetna om sin situation men har fortfarande svårt att aktivera sig på grund av förväntan om nederlag. I den första dimensionen där-

---

⁷ Macht bedeutet jede Chance, innerhalb einer sozialen Beziehung den eigenen Willen auch gegen Widerstreben durchzusetzen, gleichviel worauf diese Chance beruht.

emot befinner vi oss i den Weberska mer öppna konflikten med konkurrerande resurser och relativt klart definierade frågor som skiljer parterna åt.

Makt kan ses som ett nollsummespel om begränsade tillgångar, där den ene vinner och den andra förlorar. Men man kan också uppfatta makten och vissa resurser som expansiva som man genom samarbete, i stället för antagonism, kan frigöra och expandera. (Forsberg & Starrin 1997)

Oavsett vilken typ av tillgångar det handlar om eller vilken syn man har på makten, är det dock viktigt att parterna i dessa diskussioner och förhandlingar har någorlunda lika förutsättningar att föra kamp om resurserna eller skapa samverkan. Vilka dessa förutsättningar är kan vi komma närmare genom en semantisk betraktelse av ordet makt. Det är intressant att konstatera att synonymerna i svenska ordböcker är många (Malmström & Györki 1980; Palmér & Friedländer 1986; Wessén 1982), och att det engelska begreppet "power" är än mer mångfacetterad än det svenska ordet "makt" (Danielsson 1983). Genom denna analys kan vi finna fyra olika typer av bestämmningar till ordet makt och som alla kan beskrivas i form av resurser.⁸ Vi kallar dessa dock för potentiella maktresurser eftersom inga resurser med automatik kan förvaltas som makt, i betydelsen att få igenom sin vilja i en social situation trots motståndet (Grozier & Friedberg 1977), samtidigt som de är viktiga potentialer i förhandlingar om makt.

1. Ord som *kraft*, *styrka* och *energi* kan kopplas till fysikaliska, naturvetenskapliga egenskaper, men också till människans

fysiska och psykiska potential, bland annat kroppslig och mental hälsa och styrka. Man kan konstatera att till exempel bland brukare i Vägen ut projektet finns individer med olika sådana resurser. Här finns de som är friska och arbetsföra, men också de som har olika typer av hälso-mässiga problem. Det måste dock nämnas att begreppet hälsa respektive sjukdom uppfattas här som sociala konstruktioner. Att vara sjuk och inte arbetsför har att göra med hur arbetsmarknaden är utformad. Samtidigt kan man konstatera att även om fysiska och psykiska potentialer kan uppfattas som relativa, bör de i vårt aktuella samhälle uppfattas som viktiga individuella resurser som kan användas att utveckla makt i sociala sammanhang.

2. Ord som *kunskap*, *kunnande* och *förmåga* är i sin tur mer kopplade till *vetande och annan typ av färdigheter*. Ordspråket "kunskap är makt" är intressant även i Vägen ut sammanhang där de olika sfärernas kunskaper och färdigheter möter varandra. Genom goda kunskaper och språklig förmåga har man bättre förutsättningar att göra sig hörd eller hävda sin åsikt och få sin vilja igenom i olika sociala situationer. Om kraft, styrka och energi handlar om viktiga individuella element, utgör vetande och färdigheter, en organisering och orientering av dessa potential mot olika mål.

3. Ord som *hop* och *massa* har konnotationer till sammanslutningar som bland annat genom sin mängd skapar "power", *gruppens styrka*. Brukarorganisationer är ett bra exempel på detta. Men även demokratiska system, med sina institutioner, grundar sig idealt på majoritetsmakt. I detta sammanhang är det också viktigt att nämna att när det gäller gruppens styrka är det inte antalet individer som är avgörande, utan även deras individuella

⁸ I franskan, italienskan och i latinet finns två olika ord för makt, en för möjlighet och den andra för förverkligande. (Peterson 1987:13)

potential, kunskaper och färdigheter och framförallt deras samordning och strävan mot samma mål.

4. Ord som *befogenhet, rättighet, myndighet, bestämmanderätt* och *auktoritet* är starkt kopplade till *institutionella resurser* inom formella och informella strukturer. Ur brukarperspektivet kan man bland annat diskutera lagstadgade rättigheter för klienter och patienter. Samma rättigheter kan också uppfattas som lagar och bestämmelser där tolkningsföreträdet ligger hos myndigheten i första fasen och hos rättsliga enheter i den andra. Den formella institutionella makten utanför myndigheterna har inte sällan kopplingar till den ekonomiska och mer marknadsstyrda sfären.

Man kan också konstatera att den formella institutionella makten och dess företrädare, bland annat inom myndigheter har en stark position i samhället (Järvinen 2002). Delvis har detta att göra med att denna makt legitimeras utifrån att vi lever i en välfärdsstat med representativ demokrati. Institutioner bygger delvis på denna grund, men även organisationernas inre liv och maktordningar påverkar deras utformning.

Ser man mer på den informella sidan av institutionell makt kan man här finna allmänna kulturella och sociala värdestrukturer som är starkt kopplade till de dominerande gruppernas status och auktoritet och den osynliga makt som Gaventa diskuterar. Även Connell och Dominelli resonerar om över- och underordning i liknande ordalag och kopplar, som vi redan ovan diskuterat, dessa mer eller mindre öppna maktrelationer samman med klass, kön, etnicitet och flera andra annangörande faktorer.

Sammanfattningsvis kan man säga att denna uppdelning i fyra olika typer av

potentiella maktresurser, dels på individnivå, dels på grupp- och strukturell nivå, ger oss möjlighet att analysera makt som en komplex process och relation mellan olika parter. Denna diskussion kan också kopplas till frågan om empowerment. Vi menar att en förstärkning av brukarnas potentiella maktresurser är både ett värdefullt medel men också ett viktigt mål i en empowermentprocess. Denna förstärkning behöver dock inte alltid ske i form av faktisk ökning av individuella potentiella maktresurser, utan den kan också ske genom en relativ ökning, till exempel att man genom systemförändringar minskar motståndet och marginaliserande faktorer på den formella och informella institutionella nivån.

EMPOWERMENT OCH FÖRETRÄDARSKAP

I vårt högt specialiserade samhälle har vi inte sällan behov av olika representanter, personer som för någon annans talan, advokater, ombud och lobbyister för att nämna några. I denna rapport diskuterar vi en speciell grupp av representanter, företrädare. Dessa är personer som för de i samhället svaga individers och grupper talan. Payne har följande definition av företräderskap:

”Advocacy” eller företräderskap strävar efter att representera de maktlösa klienternas intressen i förhållande till mäktiga grupper och sociala strukturer. (Payne 2002:353)

Företräderskap i denna mening är en mycket viktig verksamhet inte minst när det gäller att stödja och bejaka empowerment. Men vilken är den egentliga grunden för att en individ eller en grupp

behöver ha den här typen av stöd? Ovan nämner vi bland annat samhällets komplexitet, specialisering. Men även i detta sammanhang är frågan om makt viktig och man kan diskutera de potentiella maktresurserna. Ju mindre resurser man har desto större behov har man bland annat av företrädare som kan kompensera bristerna. Saknar man till exempel kunskaper och färdigheter i hur man tar vara på sina rättigheter, är det viktigt att få hjälp med detta. I många fall kan dock stödet handla om något slags service-åtgärder, och har då inte nödvändigtvis koppling till empowerment, som vi definierar det. I själva verket kan klienten passiviserar i en process där han eller hon inte själv är aktiv och delaktig. Därför är det mycket viktigt hur man utövar företräderskap. För att bejaka individers och grupperns egenmakt och självständighet kan inte målet för företräderskap endast vara att få ut så mycket som möjligt av socialförsäkringssystemet (Payne 2002:359). I stället bör empowerment-orienterat företräderskap vara inriktat mot att brukarna kan förstärka sina olika potentiella maktresurser så att de framledes kan företräda sig själva i olika sammanhang. I denna mening handlar företräderskapet om en växt- och läroprocess där brukaren själv aktiveras och utvecklas.

Eftersom företrädaren är en person som rör sig i och mellan olika världar och maktsfärer, handlar den andra delen av processen om att förmedla brukarnas kunskaper och behov på olika sätt, bland annat i förhandlingar med motparten, till exempel en myndighet. Detta kan ske i ett specifikt ärende, men också rent generellt där en gruppns intressen företräds. För att kunna vara en företrädare för klienterna måste lojaliteten i det aktuella ärendet ligga hos brukarna, som

är den egentliga uppdragsgivaren. Vi menar att en viktig princip för empowermentorienterat företräderskap är att man inte kan företräda någon som man inte fått mandatet av, formellt eller informellt. Att verka för en brukargrupp utifrån egna föreställningar om vad som är bäst för dem handlar om ett icke demokratiskt patriarkalt förhållningssätt, som inte kan förknippas med empowerment i dess mer radikala bestämning (Forsberg & Starrin 1997).

Det finns många olika aktörer som kan vara företrädare. *Brukare* kan antingen individuellt eller genom sina grupper företräda sina egna eller gruppens intressen. Här kan nämnas klientorganisationer som KRIS, som är en viktig och tongivande företrädare för fångarna och f.d. intagna.

Det är inte heller ovanligt att *tjänstemännen* företräder klienter inför sina chefer eller inför en politisk nämnd. Socialsekreteraren kan till exempel tillsammans med klienten komma fram till en biståndsbedömning som går mot chefens eller nämndens uppfattning.

När det gäller projekt som Vägen ut, som administrativt är placerad utanför myndighetssfären, är det inte ovanligt att man anställer någon eller några till ledningsfunktionerna, som också kan fungera som *professionella företrädare* för målgruppen. Det handlar ofta om personer med god utbildning och år av erfarenhet av fältet.

Sammanfattningsvis kan man säga att frågan om empowerment och företräderskap är komplex och mångfacetterad och därför också teoretiskt intressant. Men den kanske ännu mer intressanta frågan handlar om hur man inom Vägen ut projektet lyckats att hantera dessa dimensioner i praktiken.

2.3 OM UPPBROTTSPROCESSER

Arbete i kooperativ för tidigare kriminella och missbrukare berör naturligtvis frågorna om hur man lämnar ett kriminellt livsmönster med brott och droger och förändrar livets inriktning och ger det annat innehåll. Det är en omfattande och ofta smärtsam förändringsprocess över flera år, som erfordras för att nå ny balans i livet. Det kan handla om att "återhämta" kapaciteter och resurser som har gått förlorade under missbrukarlivet men också om att tillägna sig nya erfarenheter och relationer. Det gäller också att använda sin kunskap och tidigare livserfarenheter på ett nytt sätt t.ex. inom en brukarorganisation eller genom att stödja kamrater som befinner sig i början av en förändringsprocess (Meeuwisse 2001).

På senare år har en rad samhällsvetenskapliga forskare intresserat sig för denna typ av förändringsprocess, som brukar kallas "exitprocess" ur centrala livsroller (Ebaugh 1988). Man studerar hur förloppet sker i olika faser eller steg, vilka moment som det består av och vilka faktorer som påverkar processen. Vissa forskare poängterar processens karaktär av återhämtning: att man återvinner förlorade förmågor, förbättrar sitt självförtroende och får en upprättelse ur svaghet och förtryck. Andra betonar mer hur processen innehåller anpassning, omställning och bättre hanterande av olika situationer (s.k. coping) samt utvecklande av nya kunskaper och färdigheter och byggande av nya relationer (Kristiansen 1999, Topor 2004).

Den amerikanska sociologen Helen Ebaugh menar att mycket forskning har ägnats åt att studera socialisationen, hur människor tillägnar sig nya livsroller t.ex. utbildningar, yrken eller föräldraskap. Könet är socialt konstruerat och inlärt i

ett socialt och kulturellt sammanhang (Connell 1995). Hur människor tillägnar sig en avvikande eller stigmatiserad livsroll som psykiskt sjuk, kriminell eller drogmissbrukare har ägnats stor uppmärksamhet inom den sociologiska forskningen (Goffman 1981). Men hur människor bryter upp och lämnar centrala livsroller, skaffar sig nya erfarenheter och bygger upp en ny identitet har ägnats mindre uppmärksamhet (Ebaugh 1988).

Helen Ebaugh och hennes forskargrupp påtog sig därför att studera olika typer av uppbrott och utträden från centrala livsroller genom kvalitativa djupintervjuer med 185 personer, s.k. "exiters" som lämnat en central roll. Vid analysen av resultaten upptäckte forskarna att det fanns många beröringspunkter och liknande erfarenheter som exiters hade gjort trots att det rörde sig om skilda slag av uppbrott. På basis av dessa fynd konstruerade Ebaugh en generell modell av förloppet med beskrivning av exitprocessens fyra faser.

- Förstadier till uppbrott när personen inser att han/hon har valt fel spår i livet, ångrar sitt val och mår dåligt samt grubblar på alternativa möjligheter och rådfrågar anhöriga och vänner. Längre fram i processen försöker personen kanske göra ett uppbrott på prov för att se hur det faller ut eller använder andra mer planerade strategier för att komma bort från den valda livsinriktningen. Närståendes stöd för (eller emot) ett uppbrott betyder mycket i denna tidiga fas av processen.
- *Efter långa förstadier kommer personen till en vändpunkt, när han/hon lämnar sin valda väg ofta fort och dramatiskt till följd av någon utlösande händelse.*

Det kan finnas ett tvång i situationen som gör ett uppbrott nödvändigt eller att personen kommit till en yttersta gräns, har fått nog av negativa erfarenheter och upplevelser. Tillgången till stödpersoner i det närmaste nätverket kan också betyda mycket för att göra uppbrottet möjligt. Viktigt för personen är att uppbrottet blir tydligt och offentligt, att det inte finns någon återvändo och att det finns olika hjälpmöjligheter att tillgå (Ebaugh 1988).

- *Efter vändpunkten uppstår ofta ett tomrum, en marginalsituation när personen känner sig vilsen och saknar det som lämnats, allt känns tomt och meningslöst.* Personen kan också känna sig ambivalent och osäker på om han/hon har valt rätt. Det känns omöjligt att komma in i ett nytt livsmönster, olika livsmiljöer och kontaktvägar känns stängda. I marginalsituationen är personen allra mest sårbar och återfall i missbruk eller kriminalitet ligger nära. Att leva långa perioder i en marginalsituation är ohälsosamt, krisreaktioner och psykiska problem är vanliga och personen är i behov av mycket stöd, både informellt och professionellt stöd (Hedin & Månsson 1998).
- *Efter någon tid sker något som gör att personen känner fastare mark under fötterna och kan börja bygga upp ett nytt liv.* Förändringen beror troligen både på den inre bearbetning som skett och yttre förändringar, som gör att man kan gå vidare. Att få bostad eller arbete, en arbetsgemenskap eller nya kamrater i en studiesituation är viktiga delar för att kunna bygga upp ett nytt liv. Utbrytaren är alltid beroende av identitetsmaterial till en ny roll för att

kunna komma in i ett nytt livsmönster (Biernacki 1986). Studier, arbete, föräldraskap, nya vänner eller intressen är betydelsefulla beståndsdelar för ett nytt liv. I praktiskt klientarbete fokuserar man ofta på de första faserna i ett uppbrott från t.ex. droger. Men senare stadier i uppbrottsprocessen och deras innehåll är väl så viktiga (Blomqvist 2002, Hedin & Månsson 1998, Kristiansen 1999).

Ebaugh beskriver även en rad variabler som påverkar uppbrottsprocessens förlopp och utfall. Bland de viktigaste variablerna kan nämnas:

Om processen sker av tvång eller efter ett frivilligt beslut. De flesta uppbrott innehåller element av både tvång och frivillighet i sig och man kan se det som ett kontinuum mellan dessa poler. Ett uppbrott från en yrkeskarriär är ofta frivilligt och självvalt men element av tvång finns med t.ex. risk för uppsägningar och arbetslöshet eller förändrade arbetsvillkor. Ett beslut att bryta upp från ett kriminellt livsmönster kräver stark egen motivation och ambition att förändra sitt liv. Men element av tvång från samhällets sida t.ex. rättegång, dom och vistelse i fängelse förefaller påverka beslutet.

Livsrollens centralitet för den som bryter upp är en annan viktig variabel. Vissa livsroller är mycket viktiga för oss och ligger nära identitetens kärna. Att lämna en sådan roll kan ha stora (förödande) konsekvenser för personligheten. Bland Ebaughs intervjupersoner fanns t.ex. mödrar som lämnat vårdnaden om sina barn till maken för att komma loss ur ett olyckligt äktenskap. Efteråt saknade de starkt sina barn och ångrade ofta detta ödesdigra beslut i många år. Även vissa av yrkesbytarna, som hade en identitet nära knuten till en

position med hög status i yrkeslivet hade ofta svårt att lämna yrkesrollens fördelar och anpassa sig till en mindre framträdande roll.

Uppbrottsprocessens varaktighet och hur den som bryter upp har kontroll över förloppet spelar naturligtvis också stor roll. Vissa uppbrott måste ske snabbt, man har timmar eller något dygn på sig att handla. Det finns inte mycket tid för att fundera eller pröva den nya rollen. Detta måste i så fall ha skett före uppbrottet och i största hemlighet. Detta gäller t.ex. för många kvinnor som bryter upp ur ett misshandelsförhållande eller för unga kvinnor som flyr från en hallick eller transportör. Den emotionella och kognitiva bearbetningen av vad som hänt kommer senare under marginalsituationen och uppbyggnaden av ett nytt liv (Hedin & Månsson 1998, Holmberg & Enander 2004).

I många fall har den som bryter upp full kontroll över händelseförloppet och kan själv välja hur fort eller långsamt uppbrottsprocessen kommer att genomföras. Men det finns också typer av uppbrott där samhälleliga eller organisatoriska faktorer påverkar varaktigheten. Personen har inte själv full kontroll utan det finns vissa sekvenser av uppbrottet som måste genomföras på föreskrivet sätt. Detta gäller t.ex. vid könsbyten, som är mycket juridiskt och medicinskt reglerade men även vid vissa uppbrott från kriminalitet eller missbruk. En person som är dömd till fängelse eller rättspsykiatrisk vård kan inte gå ut på permissioner eller flytta till ett behandlingshem på eget initiativ. Här måste olika organ inom rättssystemet besluta om § 34-placering eller utskrivning.

En fjärde viktig variabel är om uppbrottet sker individuellt eller i grupp. Många uppbrott från centrala livsroller sker ju som följd av individuella beslut, åtföljda av känslor och

tankearbete som är relativt dolda för omgivningen. Först efter vändpunkten kommer de i dagen och kan då väcka förvåning eller besvikelse i omgivningen. Detta gäller t.ex. för par som beslutar att separera eller för yrkesbyten som inte ses som socialt önskvärda. Uppbrott som sker i grupp blir ofta mer omtalade, exiters kan ge och få stöd av varandra och resurser mobiliseras från omgivningen. Ebaugh beskriver i sin bok hur de nunnor som lämnade sin klosterorden i början av 1970-talet hade stort stöd av varandra under olika faser i uppbrottsprocessen. Liknande erfarenheter finns naturligtvis inom AA-rörelsens olika organisationer (Karlsson 2002).

En femte viktig variabel handlar om huruvida det gäller ett enskilda uppbrott eller egentligen flera uppbrott tillsammans. En del uppbrott från centrala livsroller innebär egentligen många uppbrott som är samlade under en huvudföreteelse. Personer som byter kön måste ofta lämna sitt tidigare arbete/yrke och många relationer blir förändrade. Vissa personer i det sociala nätverket tar avstånd från den som byter kön och gamla kunskaper är inte längre användbara. Det huvudsakliga uppbrottet ger följdverkningar på flera plan. Personer som lämnar missbruk eller kriminalitet beskriver liknande erfarenheter: många kunskaper går ej att använda längre och många gamla vänrelationer känns främmande och obekväma. Under en viss fas i uppbrottet känner sig många "exiters" som nyfödda. Det finns få kunskaper, färdigheter eller relationer som går att ta med in i den nya livsrollen. Det nya livet måste byggas upp från grunden (Kristiansen 1999).

En variabel som också påverkar uppbrottsprocessen är *om det rör sig om ett socialt önskvärt uppbrott eller det motsatta: ett socialt*

stigmatiserat uppbrott. För socialt önskvärda uppbrott, t.ex. att lämna ett liv i missbruk, kriminalitet eller prostitution finns det ofta en institutionaliserad väg ut ur dessa roller. Det finns stödresurser och hjälporganisationer kopplade till uppbrottet. Projekt som Vägen ut och grupper inom KRIS och AA är ju alla exempel på stödresurser som är institutionaliserade för att underlätta uppbrottsförloppet för exiter. Personer som byter från en livsroll med hög status till något mer mediokert kan ofta inte räkna med sådant socialt stöd utan möter snarare förvåning, besvikelse och avståndstagande från omgivningen.

Ebaugh påpekar också att *graden av medvetenhet spelar stor roll för uppbrottsförloppet*. Vissa personer som bryter upp är mycket medvetna och genomför uppbrottet efter intensivt funderande och vägande för och emot och prövande av den nya rollen. Dessa medvetna exiter genomför ofta ett uppbrott långsamt och gradvis men anpassar sig bättre till den nya rollen som sker efter moget övervägande. Andra glider in i uppbrottet utan att i förväg ha tänkt så mycket på det. De vägleds av slumpen och väljer den väg som verkar framkomlig just då. Dessa personer kan efter vändpunkten upptäcka att de valt fel och att de inte trivs i sin nya roll, vilket medför flera uppbrott i rad. När man arbetar med att bygga upp en institutionaliserad väg för att genomföra uppbrottsprocesser är medvetenheten en viktig variabel att arbeta med. Personer som glider in i uppbrottsprocessen kan också få del av något som de inte tidigare har upptäckt och få stor nytta av sina nya erfarenheter.

Uppbrottsprocessen kan således variera avsevärt mellan olika personer beroende på vilka individuella eller grupp-mässiga variabler som föreligger. Exit-

processer förflyter heller aldrig så linjärt som här har beskrivits. I stället är det vanligt att man rör sig fram och tillbaka mellan de olika faserna under förloppet. Närståendes stöd eller avvisande betyder också mycket för processen; närstående som tycker att personen väljer fel väg och signalerar detta till vederbörande, kan stoppa upp en uppbrottsprocess som redan har kommit igång. Även bekräftelse och socialt stöd från professionella betyder mycket för exiter självförtroende och möjligheter att gå vidare och etablera ett nytt livsmönster.

2.4 SOCIAL EKONOMI OCH SOCIALA FÖRETAG

Termen social ekonomi har kommit i ny användning sedan början av 1990-talet. Det är i samband med att det sedan 1989 har varit en officiell term i EU med en speciell enhet inom EU-kommissionen (Olsson 1994). I en tid när välfärdsstaten avregleras och tilltron till staten som arrangör av sociala verksamheter minskar ökar behoven av alternativa lösningar. Nu senast på den socialdemokratiska partikongressen, hösten 2005, beslutades att social ekonomi skulle erkännas som ett nytt politikområde.

Termen social ekonomi blir en samlingsbeteckning för den socialt motiverade produktion och verksamhet som äger rum i ideella organisationer och ideellt motiverad företagsamhet. I den svenska debatten betonades tidigt att produktionen ska vara "allmännyttig" och "vinstintresset" ska vara begränsat.

Diskussionen om "social ekonomi" har åtminstone två olika delar. För det första handlar den om civilsamhället och har med dess betydelse för samhällets fungerande att göra. Därmed blir den avhängig av vad man menar med civil-

samhälle och dess relation till stat och näringsliv som ofta anges vara dess motpoler, där alltså civilsamhället utgörs av de relationer och aktiviteter som inte konstitueras av stat och näringsliv. För det andra anknyter den till privatiseringsdiskussion av offentlig sektor. Där ställs frågorna om ekonomisk effektivitet och demokratisk styrning av ekonomiska verksamheter i centrum. Det var ju så att när vissa verksamheter en gång hamnade i myndighetssfären var det för att man av olika skäl inte trodde att företagsamheten skulle kunna tillgodose vissa uppgifter som ansågs vara eftersträvansvärda ur "samhällets" eller "samhällsekonomin" synvinkel. Privatiseringsdiskussionen har sin upprinnelse i diskussionerna om den offentliga sektorns bristande förmåga till å ena sidan demokratisk styrning och effektivitet och å andra sidan till svårigheterna att finansiera verksamheterna på ett sätt som vinner legitimitet.

Samtidigt finns det högst varierande politiska upprinnelser till de förhoppningar som nu knyts till den sociala ekonomin. Å ena sidan en högerutgångspunkt som ser civilsamhället och privat företagsamhet som vägar till ersättning av statliga insatser å andra sidan en vänsterkritik som söker alternativ till det statliga överförmyndandet.

I det svenska språkbruket har nu termen "social ekonomi" vunnit terräng. Termen ekonomi i svenskan har ju varit förbunden med delvis annorlunda betydelser än i de dominerande språken. Här anknyter vi termen "ekonomi" till dess ursprungsbetydelse som "hushållning" med förled som företags-, national-, samhälls-. Förleden associerar till olika nivåer eller "sektorer" av hushållningen. I t.ex. engelskan heter företagsekonomi "business administration", nationalekonomi

bara "economics" och samhällsekonomi saknar helt motsvarighet eller kan ibland till nöds översättas med "social economics". I Frankrike finns andra ekonomiska idétraditioner vilka sannolikt ligger närmare EU:s begreppstradition (Trägårdh 2000).

När det gäller termer som miljö- eller socialekonomi blir det mer knepigt. Visserligen kan man väl förstå vad som menas med hushållning med miljö eller sociala villkor men i regel har man i de flesta ideologiska traditioner betraktat miljö och sociala förhållanden som restriktioner för ekonomisk utveckling. Vid sidan av ekonomiska mål måste man sätta upp miljömässiga eller sociala mål som inte av sig själv uppnås av den ekonomiska utvecklingen. Vad som menas med "miljö" och "sociala villkor" är ju heller långt ifrån klart och entydigt. Vanligen hänger ändå dessa benämningar samman med föreställningar om att naturförutsättningar och mellanmänniskliga relationer och förhållanden kan komma på mellanhand eller får stryka på foten i den ekonomiska utvecklingens namn. Miljöhänsyn och sociala hänsyn kan då lätt komma att uppfattas som stående i motsättning till ekonomiska utvecklingsintressen. Här finns också idémotsättningar. Vissa hängivna liberaler tror inte att det finns motsättningar mellan ekonomiska, miljömässiga och sociala utvecklingsmål. De flesta andra gör det på ett eller annat sätt.

Det här har naturligtvis betydelse för vad man ger termen social ekonomi för mening och innebörd, (jmf Laurelii). Är det en del av företagsutvecklingens problematik eller har det mer att göra med de ekonomiska villkoren för det som är restriktioner för samhällsekonomin utveckling.

I t.ex. England talar man mer om "social enterprise" d.v.s. företag där sociala mål är viktiga. Man ska då också ha i åtanke att såväl termen "social" som "enterprise" har lite andra innebörder än vad det har för oss. Det har att göra med att samhällsbyggnaderna inte är likadana. Förhållandet mellan myndigheter och medborgare, associationer och firmor ser olika ut beroende på ländernas historia och nationsbygge. Det är nog viktigt att ha i åtanke. Samtidigt ska vi nog inte lura oss att tro att terminologin blir klarare och tydligare för att vi vänder oss till ett annat land.

Även om alltså "social ekonomi" har blivit en term i ett politiskt EU-sammanhang så gäller för den som så många andra termer och begrepp i den europeiska integrationspolitiken att den utgör ett slags nyckelbegrepp som kommer att förstås lite olika i olika länder beroende på varierande politiska, kulturella och samhällsvetenskapliga traditioner. Samtidigt har det i många utvecklingsprojekt på såväl nationell som europeisk nivå blivit ett viktigt slagord.

Ekonomi handlar till stor del om produktion och frambringandet av nyttigheter. Social ekonomi har å ena sidan kommit att handla om den "produktion" som utförs i "civilsamhället" d.v.s. det som ibland kallas informell ekonomi och å andra sidan om organiseringen av sociala verksamheter som produktion i företag, kooperativ eller föreningar.

Alla nyttigheter i samhället är givetvis inte framställda som varor och tjänster av privata eller offentliga företag. Inte heller om man till det lägger de offentliga myndigheterna på såväl statlig som kommunal nivå. En hel del arbete utförs ideellt i olika slag av föreningar eller av andra lösligare sammanslutningar som

grannskap. Detta frivilligarbete kallas naturligtvis inte arbete i beskattningsbart hänseende men kan ändå förstås som arbete genom att de frambringar nyttigheter som är viktiga för välfärden i samhället. Det kan handla om allt möjligt från arbete som utgör utförande av idrottsinsatser eller musikaktiviteter till sociala stödinsatser eller arbetsinsatser för att upprätthålla en god miljö. Ibland gränsar verksamheter till sånt som kanske borde vara beskattade produktionsinsatser och kan då vetta mot det som kallas svartarbete. Det händer ju att föreningslivet har problem med gränssättningen mellan avlönat och ideellt arbete.

Det finns naturligtvis också annat arbete av informell natur som sker i mer eller mindre fast organiserad form där det är mer tveksamt om arbetet är gagneligt för den samhälleliga välfärden (t.ex. beskyddarverksamhet) och där de negativa bieffekterna kan bli betydande. Det gäller ju gubevars också annan produktion. Men när det gäller informell produktion tillkommer naturligtvis det problemet att det inte kontrolleras av den lagstiftning och de myndigheter som övervakar den formella produktionen (Ingelstam 1994).

Att avgränsa vad som kan kallas den sociala ekonomin i det ideella arbetet torde därför möta betydande problem. Samtidigt ligger det fortfarande något av en paradox i att betrakta föreningsarbete och grannsämja som en del av "ekonomin". Att lägga ett produktionsperspektiv på det vi gör utanför den "produktiva sektorn" innebär måhända också att vi väljer att se på vårt engagemang på ett annat sätt och som en del av våra produktiva plikter.

Den andra sidan av den sociala ekonomin har att göra med att man som samhälleliga åtgärder väljer att lösa sociala

problem genom företagsbildning av olika slag. Det kan gälla både att politiska myndigheter och organisationer och föreningar inom skilda områden.

Politiska beslut öppnar upp för konkurrerande marknader på det sociala området för att stötta företagsbildningar. Bakom ligger endera förståelsen att företag arbetar med större effektivitet och rationaliseringsförmåga och/eller att det öppnar upp för mer fria och obyråkratiska lösningar där utrymmet för demokratiskt deltagande och "empowerment" är större. Inför dessa politiska strävanden växer nu fram en bred flora av "sociala företag".

Det handlar om privata företag som ser nya marknader inom tidigare offentliga områden eller om offentliga myndigheter och ämbetsverk som omvandlas till privata företag. Vidare rör det sig om större hjälporganisationer som nu ser företagslösningar som ett sätt att omdana sin verksamhet eller om mindre klientföreningar som ser nya former för självhjälp genom sociala kooperativ eller andra former för klientstyrda företag. I Sverige med sina starka välfärdsstatliga traditioner är det ett särdrag just att de ofta är starkt påverkade av statliga insatser, myndighetsbeslut och medel och arbetar ofta med verksamheter för vilka det ofta finns offentliga traditioner och maktanspråk.

Social ekonomi kan alltså handla om ett brett spektrum av verksamheter. Gemensamt för dem är att en rad etiska överväganden står i centrum för verksamheten och att verksamheterna ligger nära "ideella marknader". Frågor om huruvida ekonomiska överväganden är etiskt försvarbara och förenliga med verksamhetens mål står ofta på dagordningen.

Vanlig är frågan om "ekonomisk vinst" som drivkraft är förenlig med verksamheternas sociala mål. Att det är så är

inte förunderligt då spänningsförhållandet mellan sociala och ekonomiska mål varit framträdande i de stora ideologiska traditionerna. I den socialistiska traditionen, särskilt den marxistiska, ses den ekonomiska vinsten som resultatet av arbetsköparnas utsugning av arbetarna. De som äger företagen tilltvingar sig genom sitt ägande av företagen en del av de arbetandes arbete. Vinsten, eller profiten som drivkraft för företagen står i uppenbar motsättning till de arbetandes intressen.

Men också i den ekonomiska liberalismen framstår företagsvinster som något som i idealfallet inte ska förekomma. När marknader befinner sig i jämvikt upplöses alla nettointäkter i löne- och kapitalkostnader. Företagen går jämnt upp och gör inga vinster. Det är ett resultat av priskonkurrensen. Bara när marknaderna inte befinner sig i jämvikt gör vissa företag vinster medan andra kanske förlorar. Det kan bero på att några tillskansat sig monopol fördelar av något slag men det kan också bero på att någon skaffat sig ett tekniskt försprång framför konkurrenter. I vissa fall framstår alltså vinsten som en slags marknadens belöning för flit och redlighet medan den i andra fall hänför sig till fiffel och båg. Ändå anses strävan efter att maximera vinsten vara ett företags första uppgift.

Det finns alltså goda förklaringar till varför det är ganska vanligt att uppfatta spänningsförhållanden mellan strävan efter företagsvinst och strävan efter att ha etiska mål som de centrala för verksamheten. Men frågan är knappast unik för sociala företag. Det torde vara få företag som har vinstmaximering som enda uppgift (se t.ex. Hodgson 1988). I nästan alla företag finns det en rad olika mål som ibland kommer i konflikt med varandra. En del av dem kan kallas etiska. Att av-

väga olika målkonflikter torde därför tillhöra vardagen i nästan alla företag. Men det är samtidigt klart att det är skillnad mellan företag som tillverkar för att tjäna pengar och företag som motiverar sin existens med att de fyller en social eller etisk uppgift. För de senare är den etiska måluppfyllelsen den centrala och dess legitimitet vilar på den.

När kommunisterna skulle avskaffa kapitalismen och bygga en socialistisk ekonomi i Sovjetunionen under 1920- och 30-talen var naturligtvis frågan om hur man skulle avskaffa den ekonomiska vinningen som drivkraft ett diskussionsfält. Det fanns de som menade att det var fel att ersätta de som arbetade mer än de som arbetade mindre med högre lön. Man tyckte det vore bättre att de fick moraliskt erkännande i stället för ekonomiskt. Andra menade att det skulle vara djupt orättvist om man inte fick någon lön för mödan. Diskussionen om "ekonomiska" eller "moraliska" incitament fortgick under årtionden och bägge systemen prövades. Systemen med moraliska incitament som att få utnämningen, priser och medaljer hade måttlig framgång och var också periodvis utsatt för den folkliga ironin. De gick tillbaka i betydelse under sovjetsystemets senare decennier. Nu då sovjetsystemet är dött och begravet är det istället i den kapitalistiska världen man börjat diskutera "moraliska incitament" fast med andra ord och termer: erkännande och uppskattning av medarbetare.

I Sovjetunionen diskuterades också om det var rätt att företagen skulle eftersträva vinst eller om det skulle göra dem till kapitalistiska företag och återupprätta utsugningen av arbetare. Den ståndpunkt som kom att segra betonade att det kunde inte vara fel att eftersträva att man producerade ett överskott i ett samhälle som

skulle bygga bort fattigdomen. Utsugningen bestod ju i att det var andra som tillskansade sig överskottet än de som arbetade. Det är vem som har makten över det ekonomiska överskottet och hur det används som är det centrala (för en diskussion se Dobb 1970).

Sannolikt är det nog på ett liknande sätt de flesta sociala företag måste resonera. Om företaget inte går med vinst får företaget väldigt litet manöverutrymme och blir sårbart för ekonomiska påtryckningar. Det är nästan alltid viktigt att försöka skapa ökade ekonomiska marginaler för att kunna ta olika nya initiativ, expandera verksamheten eller förbättra svaga punkter i företaget. Det är svårt att tänka sig sociala företag som inte också strävar efter en god ekonomi och därmed också vinst. Däremot torde den etiskt kritiska frågan vara om hur man beslutar i ekonomiska frågor: vem som har vilken makt över det resultat man skapar?

Den här problematiken rör många frågor och hur makten ska organiseras har nog inget entydigt svar. Men medan det i diskussionen ofta framställs som så att den viktiga frågan är huruvida företagen ska sträva efter vinst eller inte menar vi att fokus borde istället riktas mot maktens organisering i sociala företag och kring frågorna om hur beslut fattas. Vilka är med och vilka får vara med? Särskilt viktigt blir det i situationer där företag konkurrerar.

Det gäller också företag med sociala syften. I en samhällsekonomi som så starkt präglas av att konkurrensen framtvingar arbetsbesparande och produktivitetsfrämjande åtgärder blir det en nyckelfråga hur dessa problem hanteras. Särskilt gäller detta givetvis i sociala företag där de arbetande i hög grad måste skyddas mot i varje fall en del sådana åtgärder om företagets syften ska kunna bibehållas.

Det är därför viktigt att igen påminna om de förhoppningar som knyts till den sociala ekonomin. Dessa förhoppningar är knutna till välfärdsstatens erodering: Förhoppningarna på den sociala ekonomin (i betydelsen sociala företag) är därför stora och knutna till krav både på ekonomisk effektivitet och demokratiska styrformer. Men dess grunder måste också vara den legitimitet och det stöd den kan mobilisera i civilsamhället.

KAPITEL 3. FRÅN IDÉ TILL FUNGERANDE SOCIALT FÖRETAG

I detta avsnitt beskriver vi de olika sociala arbetskooperativens utveckling från idéstadiet till fungerande verksamhet. Kooperativen inom Vägen ut förbereddes under det första projektåret och kom igång successivt under det andra och tredje året. Fokus i avsnittet ligger på arbetsuppgifter, organisation och verksamhet. Men vi vill också skildra grupprocesser inom kooperativen och den utveckling som har skett. Från början fanns endast den första gruppen kooperatörer (13 personer), senare har lärlingar (anställda) och placerade brukare tillkommit, verksamheten har växt och produktionen ökat. Vi vill försöka besvara följande frågor.

- Hur utvecklades idéerna om att starta sociala arbetskooperativ?
- Vad hände under utbildningen och förberedelsefasen?
- Vilka olika uppgifter finns i arbetskooperativen och hur fördelas dessa?

3.1 UTBILDNING OCH FÖRBEREDELSE

Under sommaren 2002 formades den första kooperatörsgruppen och de påbörjade sin utbildning vid Kooperativ Konsult i augusti 2002. Utbildningen pågick i cirka sex månader från augusti 2002 till och med mars 2003 och tog således en stor del av det första projektåret i anspråk. De blivande kooperatörerna läste

halva veckan och arbetade parallellt med förberedelser t.ex. att bilda en kooperativ förening, anta stadgar och välja styrelse, leta lämpliga lokaler, inköpa kontorsutrustning, söka anslag och fondmedel etc.

Kooperatörsutbildningen innehöll flera moment som olika personer inom Kooperativ Konsult ledde. Huvudmomenten handlade om sociala arbetskooperativ och social ekonomi, hur man bygger upp ett kooperativt företag, produktion, marknadsföring och försäljning, hur arbetet borde organiseras, ekonomi-hantering och bokföring m.m. Ett stort block i utbildningen var också gruppdynamik för att skapa fungerande arbetsgrupper inför kooperativutbildningen. Inom Kooperativ Konsult ansvarade tre olika lärare för de olika momenten i utbildningen.

Åsikter och synpunkter på kooperativutbildningen varierar bland deltagarna. Vissa ansåg att det var en allsidig och mycket bra utbildning, som gav bra förberedelse för olika kommande uppgifter. Andra påpekar att kursinnehållet varierade, vissa delar var mer givande medan annat kände man till sedan förut och det gav inte så mycket nytt. Förkunskaper och tidigare genomgångna utbildningar spelar förstås roll. Några personer påpekar, att särskilt delarna som hade med ekonomi-hantering och bokföring att göra var komplicerade och tråkiga, man kunde inte se värdet och användbarheten

med dem. Senare när produktionen vid arbetskooperativen kom igång, såg man bättre värdet av denna del av utbildningen. De menar också att dessa utbildningsmoment med fördel kunde legat närmare starten av verksamheten, de kom för tidigt och man kunde inte tillgodogöra sig innehållet till fullo. Men de fick en grund att stå på och har senare kunnat repetera och fördjupa vad de lärde sig.

Flera deltagare framhåller att sidospektrerna av utbildningen var stora. Man lärde känna varandra i grupperna, kunde fördela arbetsuppgifter på ett adekvat sätt och kunde planera det kommande arbetet mer konkret. Ett par av grupperna företog också studieresor utomlands till sociala arbetskooperativ som ingick i det transnationella samarbetet inom Equal. Studieresorna var mycket stimulerande och sammansvetsade grupperna ytterligare (jfr. kap. 7.1).

Parallellt med utbildningen till kooperatör pågick förberedelserna för att bilda och starta de olika arbetskooperativen. Vintern 2002 - 2003 var en period av intensiva förberedelser, organisering och mobilisering av resurser. Detta arbete skedde på flera nivåer. Dels diskuterade man mycket i varje kooperatörsgrupp, formulerade förslag till stadgar, förberedde konstituerande årsmöte och val av styrelse, registrerade kooperativet hos skattemyndigheten osv. Dels gällde det att mobilisera resurser som det nya sociala företaget behövde för att kunna komma igång: finna lämpliga lokaler, skaffa nödvändig kontorsutrustning, trycka upp informationsfoldrar, skaffa hemsida på nätet etc. Utöver de omfattande förberedelserna inom varje kooperativ kom också den omfattande mötesverksamheten inom projektet Vägen ut med styrgrupp, utvecklingspartnerskap och olika

arbetsgrupper.⁹ Kooperatörernas timkalendrar blev snabbt fulltecknade och förberedelserna fortsatte till långt in på småtimmarna

Redan under den första utbildningsomgången utkristalliserade sig tre grupper: Tre män hade tidigt planer på att starta ett boende, ett halvvägshus för nyligen frigivna män och bildade så småningom arbetskooperativet *Villa Solberg*. De tre kooperatörerna hade också planer på att starta ett café i en centralt belägen lokal i Göteborg. Detta var ett embryo till det kooperativ som senare blev *Café Solberg*.

Sex kvinnor var mer inställda på att starta arbetsträning för utsatta kvinnor och antog så småningom namnet *Karins döttrar*.¹⁰ Det tredje arbetskooperativet behöll sitt ursprungliga namn *Ateljé Trädet* och de fyra kooperatörerna där avsåg att fortsätta den produktion av konsthantverk som man redan etablerat på marknaden.

Mellan Solberggruppen och Karins döttrar har hela tiden förekommit mycket kontakter och utbyte av idéer. Till detta bidrog att de flesta kooperatörer i båda grupperna kom från föreningen Bryggan och många kände varandra sedan tidigare. Båda grupperna var främst inriktade på tjänsteproduktion d.v.s. att erbjuda boende eller arbetsträning till nyligen frigivna personer eller personer i kontraktsvård. Gruppen från Ateljé Trädet hade en annan inriktning, de var tydligt inriktade på konsthantverks produktion (sidemåleri) där de redan var etablerade

⁹ Inom projektet arbetade man också under samma tid med att beskriva organisationen grafiskt och förenkla projektarbetet med färre organ och sammanträden (jfr kap 1).

¹⁰ Namnet alluderar på Västugans legendariska grundare Karin Sanengen som för många missbrukande kvinnor varit en trygg punkt i livet och en engagerad stödperson.

producenter. Gruppen hade också en mer heterogen sammansättning än de övriga

Sammanfattningsvis kan man se det första projektåret som en viktig fusions- och utvecklingsperiod, när kooperatörsgrupperna formerades och man skaffade sig viktiga baskunskaper både individuellt och i grupp för det kooperativa arbetet (Olsson 1998). Kooperatörsutbildningen tog hela sex månader i anspråk men kooperatörerna hade mycket olika förkunskaper och yrkeserfarenheter. Utbildningen behövdes för att homogenisera kunskaperna inom arbetsgrupperna och få fram olika kompetenser som senare kunde användas inom respektive kooperativ. Utbildningen innebar också en anpassningsprocess, där individerna lärde känna varandra och vände sig vid att fungera tillsammans. Momenten av gruppdynamik och samspel i grupp var sålunda viktiga för gruppens funktion i framtiden. Möjligen var utbildningen litet för kompakt och vissa moment hade kunnat senareläggas till närmare starten i varje kooperativ. En något kortare grundutbildning med vissa återkommande fortbildningar hade kanske givit större effektivitet. Samtidigt var den kooperatörsutbildning som gavs en både nödvändig och viktig grund för det fortsatta arbetet.

I det följande avsnittet vill vi skildra vardagsarbetet inom kooperativen mer i detalj utifrån besök och kooperatörernas berättelser i intervjuerna. Man kan urskilja en förberedelse- och uppbyggnadsperiod i varje kooperativ som har tagit kortare eller längre tid. Därefter har verksamheten börjat fungera och växa ut. Kooperativen har ofta startat med varuproduktion av något slag och först efter en tid utvecklat försäljning av vårdtjänster, t.ex. boende

eller arbetsträning.¹¹ Under det sista projektåret finns en fungerande verksamhet med vissa tydliga kännetecken, som visar kooperativets arbetsstil och präglas av dess ideologi. Förhållningssättet är här avgörande för arbetsstilen inom respektive kooperativ.

3.2 HALVVÄGSHUSET VILLA SOLBERG

När man går igenom de olika arbetskooperativen och vill beskriva uppbyggnad och verksamhet, är det naturligt att starta med *Villa Solberg* (halvvägs huset för nyligen frigivna män) som kom igång först och startade sin verksamhet i september 2003. Här lade kooperatörerna i Solberggruppen ned ett omfattande arbete på att få hyreskontrakt på huset och fastigheten med alla tillstånd som erfordrades. Sedan återstod ett drygt arbete med att renovera huset och få det beboeligt. Förhandlingar, tillståndsansökningar, renovering och utrustning tog cirka 8 månader att genomföra under första halvåret 2003. En av kooperatörerna berättar om hur vanskött huset var, när kooperatörerna kunde ta det i besittning på våren 2003 och allt arbete som erfordrades för att få det i ordning.

Det var inte skött och föreningen hade inte någon verksamhet där sedan ett halvår tillbaka. Vi var ute och såg på det och det var fullständigt vanvårdat. Hemskt att vanvårda ett hus på det sättet. Efter 13 år i kommunens ägo och man hade haft

¹¹ Tre av kooperativen följer detta mönster medan det fjärde Villa Solberg startade med försäljning av boendeplatser redan i samband med inflyttning i huset, någon varuproduktion i större omfattning förekommer inte även om man har vissa odlingar i växthus och trädgård.

olika verksamheter där men ingen hade haft intresse alls för det. Att vanvårda ett hus på det sättet, det är verkligen skandal. Skitigt och inte underhållet, det var flagor, ruttna fönster och ruttna väggar. Det var nyrenoverat, målat och fräscht 1990. Och sedan hade man inte gjort någonting alls med utsidan. Och insidan såg mer än taskig ut. I växthuset var det ju ogräs upp till midjan när man gick in där. Ingen som hade gjort någonting. Och det växte vass på gräsmattan också. Det var hemskt! Vi har ju fått jobba hur mycket som helst. Och vi har en hel del kvar på huset också. Vi har ju målat två sidor av huset. Nästa år skall resten av huset skrapas och målas. Sen skall alla uthusen målas också. Det är ju inte gjort på 13 år heller. Vi har ju byggt en hel utetrappa, den gamla var helt ruttan. Man kan inte beskriva hur det såg ut.

Halvvägshuset Villa Solberg säljer enbart boende för personer som kommer från kriminalvårdsanstalt eller inte har någonstans att bo efter sin frigivning. Köpare är kriminalvården i västra regionen, socialtjänsten i Göteborg eller andra västsvenska kommuner. Flera av kooperatörerna betonar urvalets betydelse, att man får personer som har ambitioner att hålla sig drogfria och som vill delta i arbetsrutinerna på Solberg. Det är viktigt att personalen på Solberg får välja de boende med omsorg och inte bara accepterar de personer som socialtjänsten skickar dit. Det handlar bland annat om att ha kontroll över verksamheten. En av

kooperatörerna beskriver vilka personer som man väljer till kooperativet.

När man möter dem på anstalten kan de vilja, verka bra och intresserade. Men det visar sig rätt snart vilka de är. Vi har blivit litet lurade men det blir man ju alltid. Och så fort han visar sitt rätta ansikte och inte följer de regler som vi har satt upp så åker han ut. Sen sätter vi en nivå. Så folk skall tänka mer än en gång innan man söker sig till oss. Folk som vill komma ut snabbt från anstalten och slippa sitta inne de sista månaderna, sådana vill vi inte ha. Vi tar urinprov och vi gör dom tester som vi gör. Vi vill ha de seriösa, vi tar ingen under 35 år, då är man inte färdig, då har man ett par straff kvar!

Koordinatorn framhåller också vikten av att få till stånd en arbetsorganisation som fungerar bra, där vars och ens resurser kommer till användning och kompletterar de övriga anställda. Inom arbetsorganisationen måste det också finnas ett tydligt regelsystem och detta måste kommuniceras till olika samarbetspartners i omgivningen.

VARDAGEN PÅ VILLA SOLBERG

Kooperatörerna framhåller ofta att Villa Solberg är ett halvvägshus och inget behandlingshem. Gästerna måste ha en vilja och förmåga att hålla sig drogfria och kunna ta ansvar för sin vardag och sitt boende. De måste också ha en tydlig ambition och vilja att förändra sitt liv och lägga av med attityder och handlingar, som är förknippade med drogerna och det kriminella livet. Själva väljer de boende att

komma till Villa Solberg för att de vill få bostad och arbete och om möjligt drogfria vänner och på så sätt kunna förändra sina liv. Från början ämnade man ta emot personer, som hade varit drogfria en tid och var inne i en social rehabilitering. I praktiken kommer det många boende till halvvägshuset direkt från någon kriminalvårdsanstalt i Västsverige enligt § 34 KvaL. Några har även kommit dit via socialtjänsten i sin hemkommun. De flesta boende på Villa Solberg är tidigare narkomaner men någon har även varit alkoholmissbrukare, många har avtjänat långa eller flera fängelsestraff. Man prioriterar intagna i åldern 30 - 50 år, då många har tröttnat på det kriminella livet och vill förändra sin livssituation. De befinner sig således i en uppbrotsprocess i förhållande till droger och kriminalitet.

Drogfrihet är den viktigaste grundregeln i boendet. För att hålla huset rent från droger genomför personalen regelbundet drogtestar med de boende. Den som använder droger i huset eller kommer tillbaka påverkad från en permission blir utskriven eller får åka tillbaka till kriminalvårdsanstalten, om han har en § 34-vistelse på halvvägshuset. Andra blir utskrivna till någon form av tillfälligt boende. Kooperatörerna menar att drogfriheten är central. De boende måste kunna lita på att det är drogfritt i huset, om de vill arbeta och förändra sitt livsmönster. Det går heller inte att upprätthålla andra regler och rutiner i vardagen, om en eller flera boende är drogpåverkade. Det skapar oro och konflikter mellan de boende och skulle leda till att halvvägshuset snabbt skulle få dåligt rykte. Absolut drogfrihet är centralt för att kunna skapa en sammanhållning i gruppen och en dräglig vardagstillvaro (Hedin 2003).

En annan viktig regel på Villa Solberg är att de boende måste vara aktiva och delta i arbete eller studier, husmöten, fysisk träning och andra aktiviteter som anordnas av de boende och personalen. Deltagande i NA-möten är obligatoriska liksom den fysiska träningen ett par gånger per vecka. Man kan inte dra sig undan från aktiviteterna eller föra en mer passiv tillvaro i huset. Det är viktigt med struktur i vardagen och kooperatörerna kräver olika former av aktivt arbete av de boende. Som boende måste man också hjälpa till att sköta om huset: städa, kanske snickra och måla samt utföra trädgårdsarbete i växthus och odlingar. Vissa boende har arbete eller studerar inne i Göteborg och reser varje dag till jobb eller skola, andra är med i fastighetsförvaltningens osa-grupp som arbetar i närheten.¹²

En kooperatör beskriver vardagen för dem som arbetar i osa-gruppen.

De skall vara klara och ombytta kl. 8 och sedan har man en rast på förmiddagen och så har man lunch kl. 12.30 – 13.30 och sen är det en rast på eftermiddagen och sedan slutar man kl. 16. Klarar man inte av heldagar, så får man ta ett halvt osa. Det går inte att bo på Solberg och spela TV-spel hela dagen. Vi kräver att man har arbete någonstans eller så har man studier. Vi tar ingen som inte har någonting, det blir bara fel. Då fungerar inte gruppen. De har ansvar för huset också, de städar sina rum och städar huset. De måste

¹² Osa är en förkortning av offentligt skyddat arbete och är en arbetsform som ofta erbjuds personer med s.k. socialmedicinska arbetshandikapp, se Lindqvist & Hetzler 2004.

vara med på matlagning och såna saker också, det är inget hotell!! Tror man det så åker man ut också. Hur skall man kunna stå på egna ben, om man inte lär sig att göra det? Sânt går vi igenom på husmötena varje vecka vad som är bra och inte bra. Nej, det gäller för dem att lära sig att ta ett ansvar.

En lärling beskriver hur arbetet är centralt under tiden på halvvägshuset, både som grundstruktur i vardagen och som utgångspunkt för samtal och gemenskap. Det är genom arbete tillsammans som vardagen formas och som man kommer varandra nära och kan tala om viktiga saker. Arbetet är således ett viktigt medel för att åstadkomma förändringar och påverka de boende i rätt riktning (jfr Meeuwisse 2001). Han säger:

När man börjar arbeta, då glömmer man att jag är personal och att den killen är intagen. Man pratar om livet och då kommer man in på samtal som är litet känsliga, som man kanske inte skulle prata om annars, om man satt vid ett bord mitt emot varandra. På det sättet kan man få in killarna på andra tankar, det finns många sätt.

Ett tredje viktigt element i vardagen handlar om att de boende måste vara öppna för förändringar och kunna ändra attityder och beteenden som hör ihop med drogmissbruket och det kriminella livet. Utifrån egen erfarenhet känner man väl igen olika tecken på att någon boende är på väg att få återfall i missbruk eller har återupptagit sitt gamla livsmönster. Det finns ofta tydliga tecken, t.ex. att personen

försöker dra sig undan från gemensamma aktiviteter eller försöker hitta skäl att åka in till centrala Göteborg eller kontakter sina kamrater i drogkretsar. Men det är inte bara återfall i missbruk som skapar kritiska situationer i vardagen. Även ovilja att förändra sig och lägga av med missbrukarlivets attityder och beteenden är problematiska.

En annan av lärlingarna beskriver detta.

Villa Solberg är en jättebra idé, också för att det är så strikt med drogfriheten. Även attityden, ändrar man inte på attityden så kan man bli utskriven för det med. Det blev en kille nu i våras. Han ville inte delta utan drog sig undan och bara klagade och klagade, prövade aldrig en ny tanke. Och hade ingen villighet att förändras och pröva något nytt då. Och det spred ju dåliga vibbar i huset så.

Personer som visar upp andra former av "kåkmentalitet" får också tillrättavisningar av personalen. Under en period arbetade en kvinnlig lärling i huset och lagade luncher till de boende. Hon utsattes för kränkande kommentarer från vissa av de boende. Men kooperatörerna ingrep och inledde diskussioner med de boende om vad dessa uttalanden stod för. Kvinnoförnedrande attityder tolererades inte i gruppen.

Kooperatörerna framhåller att det är viktigt att de boende arbetar med sig själva under vistelsen och försöker komma bort från kåkmentalitet och missbrukarlivets attityder. Deltagande i AA- eller NA-grupper ett par gånger i veckan är obligatoriskt under vistelsen på Villa Solberg. Man måste vara beredd att

granska sig själv och arbeta med sitt inre för att få förändringar till stånd. En av lärlingarna beskriver vad han anser vara viktigt i arbetet med de boende.

Det är väldigt tungt klientel som kommer hit. Det är ju inte killar som är färdiga, som har gjort en behandling utan det är killar som kommer rakt från kåken med långa fängelsestraff som behöver väldigt mycket vård. Och jag ser på många av killarna hur de börjar få livet tillbaka. Hur de får den här glöden och det är det som gör att jag tycker att det är roligt att jobba med det här. Sen givetvis är det en hel del som inte får det också, som går ut i missbruk. Men för mig, just de människorna som vill växa upp och där det sker de här förändringarna, det är det som ger mig energin. Det är det som jag lever på!

Drogfrihet, arbete och andra dagliga aktiviteter samt samtal och arbete med sig själv, sina känslor, tankar och handlingar är centrala element i vardagslivet på Villa Solberg. Boendet på halvvägshuset är mer än att komma från anstalten och ha någonstans att ta vägen, det innebär krav på drogfrihet, arbetsdisciplin, deltagande i en boendegemenskap och arbete med sig själv under vistelsen.

KUNSKAPER OCH FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Både kooperatörer och lärlingar betonar den egna erfarenhetens betydelse för arbetet i kooperativet. De flesta i personalen har också varit missbrukare tidigare och levt missbrukarliv under många år. De har erfarenhet av olika egna be-

handlingar och att de till sist lyckades lägga av missbruket och bygga upp ett annat livsmönster. En kooperatör menar att denna kunskapsbas är nödvändig i arbetet, det är också en unik kunskap som man sällan har användning för i andra sammanhang.

”Egenerfarenhet” består av flera olika element; dels en allmän kunskap om vilka livsvillkor som missbrukare och kriminella lever under, dels tolkningsscheman av olika kritiska situationer där man förstår hur de boende känner, tänker och reagerar utifrån sin specifika erfarenhet. Man förstår också att missbrukarna framför allt behöver tydlighet och struktur för att klara av att hantera det kaos som ofta finns inombords. En av de boende på Solberg förklarar varför han tycker att egen erfarenhet är en så viktig kunskap på Solberg.

Betydelsen är att dom är jävligt klara med det här med droger. Allting är droger, det spelar ingen roll om det är subutex som är vanligt att man använder sig av på olika ställen. Dom är klara med sig själva så pass att dom klarar av att vara tydliga. Dom klarar av att gå och säga, att du får packa och dra. För att Du har kommit tillbaks påverkad! Hela den biten. Dom är tydliga, dom vet vad det handlar om. Dom har en lång egen erfarenhet av att på olika sätt vara beroende av en drog eller kriminalitet. Därför går det att snacka med dom. Dom förstår ju vad man snackar om direkt.

Men i ”egenerfarenhet” finns också ett engagemang och en typ av solidaritet med ”killarna” i gruppen av boende. Man är

inte förmer än brukarna i målgruppen, vars resurser och förmågor måste få möjlighet att utvecklas. En av kooperatörerna säger:

Sen är vi där som förebilder givetvis. Men det gäller någons att inte vara för högräddande i sin egen betydelse. Ok, vi kanske betyder rätt så mycket på ett sätt för det (kooperativet) hade inte blivit till annars då. Men på en annan nivå är vi inte mer än dom egentligen. Vi har bara kommit litet längre. Det är där vi försöker att sätta fingret: Ni kan, ni kommer vara här också om (något år). Det är liksom en fråga om tid.

Koordinatorn beskriver föreståndaren på Villa Solberg, som hon anser har en väldigt god förmåga att förstå och möta ”killarna”. Hon säger: *Hela hemligheten är att han gillar killarna och tycker om dem och det känner dom tydligt. Och så har han massor av humor.*

I ledningen för kooperativet finns också personer som saknar missbruks-erfarenhet men har andra kompetenser som behövs i det kooperativa arbetet. En lärling med tidigare drogerfarenhet ser tydligt att det behövs heterogenitet i gruppen och många olika kompetenser.

Jag vet ju själv eftersom jag själv har varit på behandlingar, så kan jag tänka mig att det har med tillit att göra. Att man litar mer på en människa som har varit i den situationen själv än på en som bara har läst i en bok hur det är. Det har betydelse att man har den erfarenheten själv. Men samtidigt så tror jag att det

är viktigt i en organisation att ha med människor som inte har använt droger. Det är viktigt att ha båda parter. För bara missbrukare är inte heller bra att ha i ett företag. Det är bra att ha Pernilla, Leif och andra som inte har använt droger. De kommer med andra idéer. Dom har en helt annan erfarenhet än den som vi har. Den ska man inte förta. Vi har ju erfarenhet av det praktiska, dom har andra infallsvinklar som är väldigt bra. En kombination är väldigt bra.

På Villa Solberg har var och en i personalen ansvar för att vara kontaktperson för någon boende. Man har således inte samlat kontaktpersonsuppgiften på ett par personer som inom Karins döttrar utan de flesta i personalen deltar i denna uppgift. Att vara kontaktperson för någon boende är en viktig och grannliga uppgift som innebär att man lär känna den boende väl och försöker stödja honom så mycket som möjligt under vistelsen. För övrigt försöker personalen att inte styra och kontrollera de boende för mycket. Det är bättre när de boende är mer självgående och har förmåga att utveckla sina intressen och delta i olika aktiviteter. Man bestämmer gemensamt på husmöten varje vecka om olika fritidsaktiviteter och besök i Göteborg.

En av kooperatörerna beskriver det synsätt utifrån empowerment som präglar boendet.

Jag tror att det är oerhört viktigt att Du själv tar Dig dit Du skall av egen kraft, för det har med självförtroende att göra och det har med att... Du behöver känna att Du duger till. Det blir värt mycket mer, om

Du tar Dig dit Du skall av egen kraft, så är det värt någonting och Du är mer rädd om det. Då vårdar Du det mer. Sen bevisar Du både för Dig själv och andra att Du är någon!

förebilder för hur ett uppbrott och uppbyggnad av ett nytt liv kan genomföras. Motivationen och ambitionen att leva ett vanligt liv måste vara tydlig för omgivningen.

SAMMANFATTANDE REFLEXIONER

Det finns vissa karakteristiska drag i verksamheten på Villa Solberg.

Total drogfrihet vad gäller alla former av alkohol, narkotika och beroendeframkallande läkemedel,

Aktivt deltagande i arbete, studier eller arbetsträning. Arbetet är ett centralt värde i ideologin och det kan man inte dra sig undan. Var och en måste bidra till kooperativets arbete efter förmåga. Helst skall de boende arbeta heltid men halvtidsarbete accepteras också vid hälsoproblem.

Aktivt deltagande i AA/NA-grupper på fritiden och att man arbetar med sig själv och sina personliga problem under vistelsen på halvvägshuset. Här handlar det framför allt om de följdproblem som drogmissbruket skapat som problematiska familjerelationer, destruktiva hållningar, ekonomiska skulder etc.

Förändringsbenägenhet måste visas d.v.s. att man lyssnar till personalen som har egna erfarenheter av drogmissbruk och kriminalitet och se dem som

Deltagande i de aktiviteter som sker på Villa Solberg vare sig det är reparationer av huset, odling i växthusen, städning, matlagning eller andra aktiviteter som fysisk träning. Till detta hör också att man är beredd att lämna gamla attityder från missbrukarlivet och bidra på ett positivt sätt till boendegemenskapen.

Kooperatörerna framhåller ofta att Villa Solberg inte är något behandlingshem. Med det menas att man inte arbetar systematiskt med de boendes psykologiska problem, som kan ligga i grunden bakom kriminalitet och missbruk. Däremot arbetar man mycket med drogproblematiken och den livsstil som är bunden till missbruket. På det sättet liknar Villa Solberg andra boenden och institutioner som är anknutna till AA/NA-rörelsen. Man betonar också starkt arbetets värde och möjligheter att bygga upp självförtroende och identitet genom arbete. Det finns således två centrala ben som verksamheten vilar på: total drogfrihet och arbete. Vi kan inte se annat än att Villa Solberg liknar andra kooperativ, institutioner och sammanslutningar som bygger på en socialpedagogisk grund, t.ex. Hasselarörelsen, Tvind-skolorna i Danmark eller arbetskooperativet San Patignano i Italien.

3.3. CAFÉ SOLBERG

Från Solbergskooperativet har det växt fram ett annat arbetskooperativ som driver kaféerörelse i centrala Göteborg och kallar sig *Café Solberg*. En av kooperatorerna inom Villa Solberg närde tidigt planer på att starta ett konstcafé i Göteborg, där ännu ej etablerade konstnärer skulle kunna ställa ut sina alster och man skulle kunna köpa kaffe och smörgåsar till rimliga priser. Han hyrde därför på egen hand en gammal affärslokal i ett småindustriområde i centrala Göteborg. Tanken var att det fanns en marknad för försäljning av lunchsmörgåsar och catering till företag och kontor i området. Han fick med sig de övriga Solberg- kooperatorerna på dessa planer men under uppbyggnaden av Villa Solberg fanns inte tid och kraft över att starta ytterligare ett kooperativ. Kaféplanerna lades på is någon tid.

Först på vårvintern 2004 återupptogs planerna inom Solberggruppen. Då hade det kommit personer till Villa Solberg som var intresserade av att arbeta med ett kafé. Det var en lärling och en brukare på Villa Solberg som båda hade tidigare yrkeserfarenhet från kafé- och restaurangbranschen. Tre personer från Solberg: två kooperatörer och en boende började renovera lokalen och planera för en kaféverksamhet under våren 2004.¹³ Lokalen var i nedslitet skick och krävde mycket arbete för att sättas i stånd. Dessutom behövde man inköpa kyldiskar, kaffemaskin, spis och annan utrustning. Ett föreningsbidrag från stadsdelsnämnden Lundby möjliggjorde sådana inköp.

¹³ Denna grupp är den enda könsblandade gruppen av de fyra kooperativen, tre kvinnor och två män har periodvis arbetat i kooperativet.

Efter ett intensivt renoveringsarbete under våren 2004 kunde planering och direkta förberedelser för öppnande ske under sensommaren 2004. Man planerade ett litet annorlunda sortiment med vegetariska smörgåsar, fruktdrinkar, italienskt kaffe och förhållandevis nyttiga kakor. (Göteborg är en mycket kafétät stad och man behöver finna en egen nisch för att klara sig i den stenhårda konkurrensen). Kaféet kunde invigas den 1 oktober 2004 och ett 100-tal gäster från offentliga och ideella organisationer inom utvecklingspartnerskapet uppvaktade med blommor och provsmakade smittor och kaffe.

Efter invigningen under hösten 2004 vidtog arbetet med att producera reklamfoldrar och distribuera dessa till företag och kontor i området. Först under vintern 2005 har kaféet kommit igång med regelbundet öppethållande kl. 9 - 15 och cateringverksamhet till möten och sammankomster. Det gäller att göra fina produkter med hög kvalitet, samtidigt som inköpen inte får bli för dyra i förhållande till produkternas pris.

STOR KONKURRENS I BRANSCHEN

För närvarande (hösten 2005) är två kvinnor verksamma i kaféet med en kooperatör från Villa Solberg som ansvarig. Han distribuerar också varor i cateringverksamheten och ansvarar för försäljningen. Kontorsarbetet med fakturering och bokföring sköts via Vägen ut projektets kansli. Tanken är att på sikt skall kaféverksamheten även kunna sysselsätta två personer som arbetstränar i verksamheten, antingen som en fortsättning på arbetsträningen inom Karins döttrar eller för någon som nyligen blivit frigiven från kriminalvårdsanstalt. De som arbetstränar behöver dock någon kontaktperson som

händler och stödjer dem i verksamheten. För närvarande finns inte någon kooperatör eller lärling som kan frigöras från varuproduktionen för den uppgiften. Tjänsteförsäljningen av arbetsträningsplatser får därför vänta tills caféets uppbyggnadsskede har passerats och man fått igång en fungerande verksamhet.

Även inom *Café Solberg* finns samma regelsystem och grundideologi som på Villa Solberg: total drogfrihet, aktivt arbete med sin nykterhet och personliga livsstil (efter AA/NA-mönster) och idogt arbete inom kooperativets ram, där kunskapsuppbyggnad, yrkeserfarenhet och lärande är viktiga element. Eftersom verksamheten är så nystartad och befinner sig i ett uppbyggnadsskede är den mycket känslig för hur medarbetarna mår och fungerar. Man vågar inte ta några risker. En lärling som tidigare drivit café i en annan stad beskriver hur verksamheten är hårt konkurrensutsatt och mycket känslig för kvalitetsskillnader. Branschen kräver stora arbetsinsatser och topprestationer för att generera vinst.

Caféverksamheten befinner sig ännu efter tio månader i ett uppbyggnadsskede. Caféet behöver bli känt i området och få en stabil kundkrets av besökare och lunchgäster. Cateringverksamheten av landgångar och smörgåstårter till kontor och företag är viktig för att få större inkomster och generera vinster i verksamheten. Koordinatören i projektet pekar också på att caféverksamheten befinner sig i ett uppbyggnadsskede. Man prövar sig fram och vet inte riktigt hur det kommer att gå i framtiden. Det är ännu för tidigt att avgöra om verksamheten förmår hävda sig på den tuffa cafémarknaden med stor konkurrens från andra liknande företag. Café Solberg är det enda kooperativet som är könsblandat

av de fyra Vägen ut kooperativen. En manlig kooperatör är arbetsledare och 2-3 lärlingar, de flesta kvinnor arbetar i verksamheten. Men det har gnisslat en del i relationerna och vissa konflikter har uppstått. Personkemin stämmer inte och det blir konflikter och tjafs om småsaker. En lärling berättar:

Det är något med Lasse, vi funkar inte ihop. Och jag säger till honom: jag förstår inte vad det är med oss. Han triggas igång och blir jätteaggressiv mot mig. Jag blir nonchalerad och jag har sagt det till honom. När jag märkte detta så backade jag. Det blev strid om målarpenslar till slut, när vi var och handlade. Det var så här: Vad skall Du ha dom till? Jag backade och sa till de andra att nu får han styra detta själv och säga till när han vill ha min hjälp. Det finns ingen anledning att utsätta sig för det bemötandet som jag fick.

Det förefaller finnas oklarheter när det gäller ansvar och arbetsfördelning mellan kooperatören och lärlingarna. Caféet befinner sig också i ett uppbyggnadsskede, där var och en måste kunna arbeta ensamt och självständigt och vara uppfinningsrik. Det finns inga fungerande rutiner eller något organisatoriskt sammanhang att falla tillbaka på. Möjligen kan även personliga erfarenheter från andra arbetsplatser också spela in i hur de olika aktörerna upplever den nuvarande arbetssituationen.

Inom kooperativet Café Solberg finns långt framskridna planer på att flytta verksamheten från den nuvarande lokalen i det centrala industriområdet till ett

bostadsområde i västra stadsdelarna. Man skulle driva caféet tillsammans med en bostadsförening och förfoga över en lokal i kvarteret. Det skulle även innebära samarbete med skolan och fritidsgården i området. Arbetsledaren och de anställda lärlingarna skulle komma in i ett nytt organisatoriskt sammanhang och caféet skulle få andra grupper av kunder; från skolbarn som äter frukost till föräldrar, lärare och föreningsmedlemmar. Denna flyttning är planerad att ske under senhösten 2005.

SAMMANFATTANDE REFLEXIONER

Man kan genom exemplet med Café Solberg se att sociala arbetskooperativ som sysslar med varuproduktion kräver en förberedelse- och uppbyggnadstid på flera år. Det tar cirka ett år att få till stånd en fungerande arbetsorganisation, där alla olika uppgifter fördelas och sköts effektivt efter vars och ens kompetens. Man behöver också goda yrkeskunskaper om branschens utseende och utveckling för att satsa rätt och kunna hävda sig på en specifik varumarknad. Det krävs kapital till utrustning och etablering och anslag till lokalhyra och löner under det relativt långa uppbyggnadsarbetet. Specialkunskaper i ekonomihantering, bokföring etc. är också nödvändigt.

Vi kommer tillbaka till könsrelationerna i ett senare avsnitt (se 5.3) men händelserna på Café Solberg visar tydligt att könsrelationerna mellan män och kvinnor i det kooperativa arbetet ingalunda är enkla. Personernas tidigare erfarenheter från missbrukarlivet torde också spela in samt de olika modeller för könsrelationer som finns idag. Det finns också risk att man återupprepar konflikter

och könsmönster från andra delar av arbetslivet (Wahl m.fl. 2001).

3.4 HANTVERKSKOOPERATIVET KARINS DÖTTRAR

Det förefaller behövas en relativt lång uppbyggnadsperiod för att få igång en fungerande verksamhet vid sociala arbetskooperativ. Det syns även i erfarenheterna från det tredje kooperativet *Karins döttrar*¹⁴ som kom igång på vårvintern 2003. Det bildades av sex kvinnliga kooperatörer för att bedriva hantverksproduktion samt erbjuda arbetsträning för kvinnor med tidigare missbruksproblem.¹⁵ Kooperativet driver idag både varu- och tjänsteproduktion men tjänsteproduktionen är den ekonomiskt mest givande verksamheten (jfr. kap. 4). Arbetsträningsplatserna försäljs till socialtjänsten i kommunen och kriminalvården, som betalar en avgift per dag för kvinnor som arbetstränar inom kooperativet. Kvinnorna som arbetstränar har vanligen erfarenhet av missbruk och/eller kriminalitet och har långa arbetslöshetsperioder bakom sig. Arbetsträningen sker vanligen under sex - tolv månader och kvinnorna använder tiden som en förberedelse för att söka arbete i öppna marknaden eller gå vidare till studier. Man kan urskilja tre perioder i arbetskooperativets utveckling

- *Separation från den öppna verksamheten Västugan*, organisering och förberedelser. Även skapande verksamhet och motivationsarbete på häkte och kriminalvårdsanstalt förekom under

¹⁴ Namnet alluderar på Västugans legendariska grundare Karin Sannengen (jfr kap 1)

¹⁵ Kooperatörerna är idag sex till antalet, en kvinna var först lärling och blev kooperatör under 2004, en annan kvinna har trätt ur kooperativet tillfälligt på grund av hälsoskäl.

den första tiden (hösten-02 – våren-03).

- *Start för tjänsteförsäljningen (arbetsträning), informationsarbete och PR samt mycket marknadsföring under andra året (hösten-03-våren-04)*
- *Fungerande verksamhet: konsthantverksproduktion och arbetsträning för fem kvinnor samt arbete för att skapa ett halvvägsbus för kvinnor (under tredje året hösten 04-våren -05).*

Jämfört med Villa Solberg har det således tagit något längre tid för kooperativet att komma fram till full verksamhet med både varu- och tjänsteproduktion. Vi menar att det finns både organisatoriska och psykologiska orsaker till detta. De kvinnliga kooperatörerna har lagt ned mycket tid och omsorg på att utforma en funktionsduglig arbetsorganisation. De har också haft flera organisatoriska problem att brottas med. Karins döttrar genomgick en lång och tålamodsprövande separationsprocess från den öppna verksamheten *Vägstugan* under våren och hösten 2002.

LÅNG STARTSTRÄCKA

Inom det nybildade kooperativet fanns planer på att skaffa egna och mer ändamålsenliga lokaler för verksamheten. Men lokalanskaffning är en tidsödande process som skulle kunna försena verksamhetens start avsevärt. Man beslöt inom kooperativet att stanna kvar och hyra ett par av rummen i källarplanet av *Vägstugan* d.v.s. sambruka lokalerna även i fortsättningen. Detta beslut löste kooperativets lokalproblem på kort sikt men gav organisatoriska konsekvenser för framtiden.

I samband med byte av föreståndare på *Vägstugan* stängdes verksamheten en period på våren 2003 och lokalerna renoverades av kooperatörerna och *Vägstugans* personal. När verksamheten öppnades igen på sommaren 2003, infördes mer struktur och tydlig inriktning även i den öppna verksamheten på *Vägstugan* med tydlig drogfrihet, arbets-scheman och fasta tider samt social gemenskap kring måltiderna.

Några av kooperatörerna bedrev under det första året skapande verksamhet och motivationsarbete ute på kvinnoanstalten Sagsjön, ett par mil från Göteborg. De fick god kontakt med de fängslade kvinnorna och förstod att verksamheten fyllde ett stort behov. Senare utvidgades verksamheten också till häktet på polishuset. Nu (våren 2005) pågår fortfarande skapande verksamhet för kvinnor på häktet som en kooperatör från Karins Döttrar leder. Intagna i fängelse har ofta en mängd sociala och psykologiska problem som belastar dem under strafftiden (Kriminalvården 1998). Kvinnliga intagna har ofta upplevt flera trauman och förlorat viktiga relationer och kontakt med närstående, t.ex. genom skilsmässa eller omhändertagande av barnen (Svebo Lindgren 1999). Den skapande verksamheten erbjuder tillfällen till bearbetning och avlastning i fängelsevardagen, som kan alstra kraft och ge energi till en rehabilitering. En kooperatör som avtjänat ett ganska långt fängelsestraff berättar.

Jag målade ju varje dag i så många år, det var min livlina på kåken. Huset som står där (pekar) som jag kallar mitt dockhem, i papper har jag gjort det. Mitt prydliga hem! Jag gjorde det först på häktet och sen när jag satt på Hinseberg.

Jag har ju haft ett hem men det försvann alltihop. Jag förstod inte när jag gjorde det att det var så symboliskt, att det var mitt hem! Nu lever jag i ett riktigt hem igen, jag kanske inte behöver bygga mina miniatyrhem. Nu har jag inget behov av det! När jag satt i fängelset hade jag behov av att hämta kraft från de lyckliga perioderna i mitt liv, som har betytt trygghet och så. För det var inga mörka bilder som jag gjorde under den tiden, det var mycket färger och så...

En annan kooperatör, som lett den skapande verksamheten på Sagsjön berättar om de fängslade kvinnornas situation.

Det gör ju de flesta, de vill ju ingenting hellre än att ändra sitt liv. Och de bekymrar sig mycket för sina barn och dem som är utanför. Och kvinnorna har dubbelt så svårt som männen har, för de får oftast inga besök heller. Männen har oftast någon kvinna som kommer. Men de har ingen som bakar sockerkaka och kommer och hälsar på. Och som tar med sig ungarna dit. Ofta finns det ingen anhörig, så det är jättesvårt för dem.

Trots finansieringssvårigheter har kooperatörerna inom Karins döttrar behållit den skapande verksamheten och motivationscirkelarna som blivit ett viktigt inslag i deras tjänsteförsäljning inom kriminalvården. De menar att dessa cirklar fyller ett stort och otillfredsställt behov hos många intagna, som kriminalvården ofta förbiser. Den skapande verksamheten

medför också att kontakter med intagna etableras på ett tidigt stadium och att man sår ett frö som kan spira senare; att här finns möjligheter till arbetsträning och rehabilitering bort ifrån missbrukarlivet.

Under vårvintern 2003 arbetade kooperatörerna inom Karins döttrar mycket på sin egen organisation, rollfördelning mellan kooperatörerna och användande av alla resurser och kapaciteter i gruppen. I maj månad företog kooperatörerna tillsammans med handledare och koordinator en studieresa till Rom för att besöka italienska arbetskooperativ och lära av deras erfarenheter. Resan till Rom sammansvetsade gruppen ytterligare och blev en minnesvärd upplevelse för alla (jfr. avsnitt 7.1).

VAR OCH EN I ARBETSORGANISATIONEN ÄR VIKTIG

Under våren 2003 utarbetades också en funktionsduglig arbetsorganisation, där vars och ens resurser och kapaciteter kom till användning. Det gällde att få rätt kvinna på varje uppgift. De sex kooperatörerna har tillsammans en mycket heterogen bakgrund: fyra har haft missbruksproblem tidigare, tre har avtjänat fängelsestraff, två har upplevt att barnen blivit omhändertagna och placerade i fosterhem och två har haft anhöriga med missbruksproblem. Men fem av kvinnorna har också olika yrkesutbildningar och gedigna yrkeserfarenheter i bagaget från vårdarbete, vuxenundervisning, personaladministrativt och konstnärligt arbete. Inom gruppen finns således ansevärd kompetens från olika arbets- och yrkesområden. Dessa kunskaper och olika kompetenser har kommit väl till pass vid utvecklandet av olika roller inom kooperativet.

Men kvinnorna har också kunnat diskutera individuella olikheter och personliga svagheter i gruppen. Man är inte rädd för att säga ifrån och det är ”raka rör” i kommunikationen. En kooperatör säger:

Det har varit kännetecknande för den här gruppen hela tiden, att det har varit raka rör. Raka rör så att man bara baxnat, när man har hört grejer. Men på något sätt: ut med det och sedan... Sen finns det en ödmjukhet också. Jag kanske inte gjorde riktigt bra eller det blev tokigt här. Vad kan vi göra bättre? Och så lyckas vi snickra ihop en lösning. Jag skulle vilja säga att vi är väldigt kompetenta på ett sätt. Att vi har den flexibiliteten att kunna vara öppna för nya lösningar. Vi vill vara seriösa och att vi är professionella ändå.

Kooperatören beskriver en läroprocess, som inte bara omfattar teoretiska kunskaper och praktiska färdigheter utan innefattar stora delar av personligheten.

Försäljningen av arbetsträningstjänster gick ganska trögt under hösten 2003. Lokalsamverkan med Vävstugan föreföll påverka tjänsteförsäljningen inom Karins döttrar. För att informera om målgruppens situation och projektet Vägen ut samt marknadsföra de sociala arbetskooperativen och särskilt Karins döttrars tjänster anordnades i oktober 2003 en stor konferens i samarbete med projektet Vägen ut och stiftelsen Kvinnoforum.

Konferensen ”Tusensystrar” samlade ett par hundra deltagare från olika offentliga organisationer i Västsverige, främst

socialtjänsten och kriminalvården.¹⁶ Kooperatörerna från Karins döttrar beskrev kvinnors utsatta situation under missbruket och i samband med fängelsevistelser och i missbrukskulturen och berättade om kooperativets tjänsteutbud. Forskare från Kvinnoforum redovisade studier kring missbrukande kvinnors situation efter behandlingshem eller fängelse. Föredragen möttes med stort intresse och gensvar från åhörarna, senare fick kooperativet ta emot en rad studiebesök från åhörarnas organisationer.

Efter konferensen tog kooperatörerna också kontakt och marknadsförde kooperativets tjänster inom socialtjänsten i Göteborg på ett mer systematiskt sätt, två kooperatörer ansvarade för denna marknadsföring. Den första kvinnan började arbetsträna inom Karins döttrar på hösten 2003. Under vintern placerades ytterligare någon kvinna men verksamheten stod och stampade. Först under sensommaren 2004 förändrades situationen och man fick en grupp om fem kvinnor som började arbetsträna nästan samtidigt.

STRUKTUR OCH SOCIALT STÖD

Arbetsveckan för de kvinnor som arbetstränar inom Karins döttrar är upplagd så att var och en får ett individuellt arbetsschema, som kan ändras vid behov. Det är utformat efter kvinnans arbetskapacitet, mål med placeringen och privata livssituation. Flera av de placerade kvinnorna (som alla är i 30-års åldern) har barn i lågstadiet och vill anpassa sin arbetsträning till barnets skoltider. En vanlig arbetstid är således kl. 9 - 16 varje dag. Några kvinnor deltar också i annan verksamhet parallellt, t.ex. sjukgymnastik eller

¹⁶ Konferensen Tusensystrar – om kvinnors väg ut ur missbruk hölls den 20 okt. 2003.

samhällstjänst. Kvinnorna lär sig väva, lagar mat till de gemensamma luncherna eller arbetar med teckning, målning och konsthantverk efter sitt individuella intresse. Vissa programpunkter och gruppmöten under veckan är obligatoriska, t.ex. städning av lokalerna på måndagar, planeringsmöten på onsdagar och gemensamma studiebesök eller utflykter på fredagar. En av de placerade kvinnorna berättar:

Ja måndagar städar vi också, då delar vi upp städningen i olika områden. Sen så gör vi det som vi håller på med: vi väver eller om vi är inne i verkstaden. Eller om man skall laga mat den dagen. Det är jätteroligt att väva. Det är litet olika vad man tycker här. Vissa väver som tusan och andra vill hellre vara inne i verkstaden. Och på fredagarna brukar vi göra någon utflykt. Då har vi åkt och plockat drivved och snäckor eller så. Eller varit på simhallen. Vi brukar diskutera det mitt i veckan på mötet, vad vi skall göra på fredagarna.

Varje kvinna har sin egen kontaktperson bland kooperatörerna, som hon planerar arbetsträningen tillsammans med och som hjälper och stödjer henne och följer upp hur det går.¹⁷ Kontaktpersonen är också med vid träffar med kvinnans socialsekreterare eller andra tjänstemän från försäkringskassan eller kriminalvården. Kontaktpersonen fungerar i huvudsak som handledare och stödperson under arbetsträningen. Kontaktpersonen ger information och råd, uppmuntrar och för-

söker ge förslag på lösningar när något har kärvat till sig.

Kvinnorna har mycket med sig från det tidigare missbrukarlivet och andra traumatiska erfarenheter, som dyker upp ur minnet då och då. Alla de placerade kvinnorna har haft missbruksproblem, antingen av narkotika eller alkohol, ett par har också suttit i fängelse eller på behandlingshem tidigare. På vår fråga om man kan jämföra kooperatörerna med personalen på en kriminalvårdssanstalt, så svarar en kvinna:

I förhållande till personalen på fängelset? Herregud! Det är... det går inte att jämföra. Det är inte samma sak. De är ju plitar, fängvaktare mer eller mindre. Det är ju ett förvar. De är ju inte där för att se till att Du klarar Dig eller stötta Dig. Det är mera... de trackar ju ner på en, för att man skall känna att man sitter i fängelse. Det är ju inga personer som... de är ju där för det. Det är ju verkligen... nej det går inte att jämföra!

Kvinnorna beskriver också hur det alltid finns någon att prata med inom Karins döttrar, om man mår dåligt och behöver prata av sig eller rådgöra med någon. Kooperatörerna har (nästan) alla egna erfarenheter av missbruk eller psykiska besvär och vet hur det känns. De är därför alltid beredda att lyssna och ge stöd. Utom samtalen med kontaktpersonerna så deltar alla kvinnorna i möten inom AA eller NA beroende på vilken form av drogmissbruk, som de har haft. Detta innebär besök på möten en eller flera gånger per vecka. Liksom på Villa Solberg menar man inom Karins döttrar att del-

¹⁷ Det är två kooperatörer som fungerar som kontaktpersoner för de fem placerade kvinnorna.

tagandet i AA/NA-möten är viktigt, det leder till bearbetning av gamla attityder och en förändring av den personliga livsstilen på sikt.

Vi har också ställt en fråga vad kvinnorna har lärt sig under placeringstiden och de allra flesta anger olika praktiska färdigheter som de lärt sig, t.ex. att väva, teckna eller laga mat. Några anger också färdigheter som har med struktur och arbetsdisciplin att göra, t.ex. att komma upp på morgonen eller att passa arbetstider. Åter andra anger saker som har med en social gruppssamvaro att göra, t.ex. att samarbeta i grupp eller att lyssna på andra. Men kvinnorna anger också förändringar som har med bearbetning av smärtsamma upplevelser och personlig utveckling att göra. En kvinna säger t.ex. att hon har lärt sig att ta emot hjälp och att lyssna på andra, vilket hon inte kunde tidigare.

Jag har lärt mig att ta emot hjälp, det har jag inte kunnat förut. Det innehåller ju rätt mycket det att man lär sig bara att ta emot hjälp. Det omfattar väldigt mycket liksom. Att man inte är stålmannen utan att man är sårbar. Man är människa. Och man kan be om hjälp. Folk är väldigt snälla och stöttar en väldigt gärna och så där. Och det är en stor erfarenhet. Det är mycket inne i Dig själv som väcks... att man inte har tagit emot det innan, för att man skall vara den här starka typen. Så att det är rätt mycket bara det.

Av kvinnornas berättelser framgår att läromoderna ligger på flera plan. De handlar om att lära sig fungera på en arbetsplats efter en lång tid av arbetslöshet, ha tåla-

mod och påta sig enformiga eller ej stimulerande arbetsuppgifter (som städning) och att fungera och dra jämnt i en arbetsgrupp. Men arbetsträningen innehåller också utvecklande av praktiska färdigheter som att lära sig väva, teckna och göra konsthantverk. Och framför allt innehåller arbetsträningen bearbetning och förändringar av tidigare erfarenheter och attityder. Det gäller att se vad man har med sig från missbrukarlivet och bearbeta sina specifika svårigheter bit för bit.

Kontaktpersonerna, kooperatörerna inom Karins döttrar, berättar från sitt perspektiv om sin handledning och sitt stöd till de placerade kvinnorna. Deras handledande funktion innehåller flera olika delar.

- Att skapa struktur i vardagen och ge en stabil arbetssituation som grund för inlärnin g och bearbetning av förhållningssätt.
- Att lära ut praktiska färdigheter som kvinnorna kan ha nytta av i olika arbetssammanhang.
- Att se vilka specifika svårigheter som deras tidigare livsstil har givit dem och finna olika sätt att kontrollera och hantera dessa.
- Att lyssna, stödja och ge råd när kvinnorna bearbetar svårigheter som har samband med deras erfarenheter och tidigare liv.
- Att lyssna och ge dem stöd också beträffande privata och personliga problem som kan påverka deras livssituation.

En av kontaktpersonerna menar också att det går mycket upp och ned i kvinnornas motivation och arbetskapacitet. Det gäller att ha tålamod och stödja dem i denna

”berg och dal bana”. För att klara av den mångfacetterade och ganska komplicerade handledaruppgiften krävs tillfälle till egen handledning kring arbetsprocessen och ens egna arbetsmetoder.

SAMMANFATTANDE REFLEXIONER

Verksamheten inom Karins döttrar präglas av en liknande ideologi som på Villa Solberg: strikt drogfrihet, arbetets centrala värde, delaktighet i alla aktiviteter och personlig bearbetning av problem och förändring genom deltagande i AA/NA-grupper, vilka alla är viktiga beståndsdelar i rehabiliteringen. Men det finns också vissa punkter där Karins döttrar skiljer sig från Villa Solberg och har mer specifika särdrag.

- Ett tydligt särdrag är *den starka betoningen på kvinnliga livsproblem och roller*, t.ex. moderskapet som en central roll för kvinnor. Man diskuterar ganska ofta hur kvinnoförtrycket i samhället är konstruerat och hur det yttrar sig för kvinnor under uppbrottsprocessen från droger. Skillnader i hållningar och självförtroende mellan kvinnor och män diskuteras ofta liksom bemötandet av kvinnor inom människovårdande organisationer, t.ex. socialtjänsten eller försäkringskassan. Kooperatörerna är således väl medvetna om det förtryck som drabbar kvinnor i allmänhet och missbrukande kvinnor i synnerhet och som man måste försöka bekämpa men också lära kvinnorna att hantera. Kooperatörerna är därför intresserade av att lära sig mer om empowerment på individ- och gruppnivå för att använda denna metodik i sitt arbete med de placerade kvinnorna.

- Ett annat tydligt särdrag är att de kvinnliga kooperatörerna är måna om *en grundlig bearbetning hos kvinnorna för att nå djupgående förändringar*. Man arbetar med ömsesidigt stöd och självhjälp inom gruppen men detta innefattar också konfrontationer och ifrågasättande, när detta behövs. Inom Karins döttrar premieras att man prövar sig fram, övar sig och successivt utvecklar sin förmåga och blir bättre inom olika fält.
- Ett tredje särdrag sammanhänger med *samlökaliseringen med Västugan och de organisatoriska problem* som man hela tiden har fått brottas med. Kooperatörerna har tvingats att sätta gränser mot den övriga verksamheten på Västugan och marknadsföra den egna verksamheten. I början försenade detta arbetet med att marknadsföra de egna tjänsterna men det ledde också till en utveckling av den egna profilen och man har tvingats arbeta med olika planer och visioner för framtiden parallellt med uppbyggnaden av kooperativet.¹⁸
- Ett fjärde särdrag som sammanhänger med kvalitetskravet är *strävan efter hög professionalitet* i det som man håller på med d.v.s. man bygger sin verksamhet på teoretiska kunskaper såväl som egna erfarenheter och använder riktiga arbetsmetoder och förhållningsätt i sitt arbete med brukarna samt i konsthantverksproduktionen.

¹⁸ I juni 2005 flyttade kooperativet Karins döttrar till nya större lokaler centralt i Göteborg. Där finns utrymme för vävning, annat konsthantverk, kontorslokaler och rum för mindre möten. Karins döttrar har även erhållit grundanslag från ESF-rådet i Västsverige för att börja utveckla planerna på ett halvvägshus för bostadslösa kvinnor i en annan stadsdel.

Kooperatörerna har tillsammans flera olika yrkesutbildningar och efterfrågar nya kunskaper inom en rad områden. Man ser att det inte räcker enbart med egna erfarenheter för att hand- leda människor med stora egna pro- blem utan att det också behövs teore- tiska kunskaper, användbara metoder och även egen handledning i arbetet. Man är således inom Karins döttrar inne i en professionaliseringsprocess där man successivt flyttar fram sina positioner.

3.5 SIDENMÅLERI PÅ ATELJÉ TRÄDET

Ateljé Trädet är ett socialt arbetskooperativ inom Vägen ut projektet som vuxit fram ur en tidigare kvinnoförening (HWH) (se kap. 1). Ateljé Trädet har haft en lång startsträcka innan kooperativbildningen blev fullt genomförd och verksamheten kunde utvecklas ytterligare. Nu finns en etablerad konsthantverksproduktion gen- om framställning av gobelänger, tavlor, sjalar m.fl. produkter.¹⁹ Kooperatörerna håller också dagkurser och studiecirk- lar för personer som vill lära sig måla på siden.

Ateljé Trädets historia är intressant och visar att flera faktorer kan inverka på kooperativbildningen och medverka till en längre uppbyggnadsfas. Dels fanns det länge bland kvinnorna i föreningen delade meningar om värdet av att bilda ett socialt arbetskooperativ och gå med i Vägen ut. Dels motarbetades planerna på en ko- operativbildning från föreningens styrelse till en början. Men efter några månader höll man ett konstituerande möte i den kooperativa föreningen, valde styrelse, ut- formade stadgar och skaffade fram er-

forderliga tillstånd. En faktor som ytter- ligare försenade starten av kooperativet var att man blev uppsagda från de tidigare lokalerna i juli 2003 och måste finna andra ändamålsenliga lokaler för verksamheten. All utrustning och material fick packas ned och verksamheten låg i malpåse under hela hösten 2003 medan kooperatörerna letade lokaler runtom i Göteborg.

I december 2003 fann man en lämplig kontorslokal i en hyresfastighet i ett bostadsområde på norra Älvstranden. Lokalen var väl anpassad både för konst- hantverksproduktion, för att ha möten och studiecirk- lar samt kunna sälja alster och produkter till förbipasserande. Vintern 2004 tillbringade kooperatörerna med att måla, inreda och utrusta den nya lokalen som invigdes i slutet av mars 2004. Resten av våren och sommaren 2004 ägnade kooperatörerna och övriga medlemmar i Ateljé Trädet åt att göra reklam och marknadsföra sin verksamhet. Främst vände man sig till de boende i området, till olika samarbetsparter inom Vägen ut och till föreningar i det tidigare organisationsnätverket.

KONSTHANTVERK OCH KURSVERK- SAMHET

Efter invigningen förekom en rad studie- besök från olika organisationer, där Ateljé Trädets produkter och verksamhet pre- senterades, bland annat ett par internatio- nella studiebesök i maj 2004 inom Le Mats transnationella nätverk. Koopera- törerna introducerade besökarna i siden- måleriets teknik, hjälpte dem att förfärdiga egna alster (t.ex. göra en målad sidensjal eller slips) och bjöd på lunch. Denna verksamhet pågick under våren och sommaren 2004. Först på hösten 2004 nådde Ateljé Trädet en fullt utbyggd verk-

¹⁹ Beskrivningen gäller försommaren 2005.

samhet med produktion av olika målade sidenprodukter och kursverksamhet i sidenmåleri.

Ett problem för Ateljé Trädet var att man under våren 2004 endast hade en handledare och tre kooperatörer som arbetade med verksamheten. Kooperativet behövde därför rekrytera nya lärlingar och frivilliga medarbetare till verksamheten, utbilda och inskola dem i arbetet. Från kooperativets sida sade man bestämt nej till idéerna om tjänsteförsäljning (av arbetsträning eller rehabilitering) på en vårdmarknad. Den kompetens som fanns inom kooperativet gällde sidenmåleri och konsthantverksproduktion. Här hade man redan en hög kompetens samt gott rykte och legitimitet i branschen. Varken kooperatörer eller projektledare kände sig rustade att ta emot före detta missbrukande eller kriminella kvinnor och handleda dem i arbetsträning. För detta fordrades en annan specialkompetens.

Kooperativet Ateljé Trädet skiljer sig på vissa punkter från övriga kooperativ inom Vägen ut. Flera deltagare menar att man inte heller tillhör målgruppen för Vägen ut projektet och att man inte vill eller kan hyckla någon känsla av tillhörighet. Man har inte erfarenhet av missbruk eller kriminalitet utan har kommit med i Ateljé Trädet av andra skäl, t.ex. i samband med en sjukskrivning. En kooperatör berättar om sin introduktion i verksamheten.

Några dagar senare gick jag dit. Och blev väldigt väl omhändertagen. Det var en ny värld verkligen. Jag tänkte att här kan jag ändå komma och träffa kvinnor i min ålder. Men måla det kommer jag aldrig kunna. Så sa Eva då som var vår handledare: Idag

kan Du väl måla? - O nej, det vågar jag inte. - Jo, det är bara.. alla kan måla sa hon. Så spände hon upp en sjal. Och jag kände sånt ansvar för siden är ju dyrt. Jag tänkte liksom: Tänk om det blir fel! Men sen målade jag och det blev faktiskt bra. Och jag kände mig jättelycklig så, för att jag gjorde en sjal då. Sen blev den såld ganska snabbt. Och det var ju också kul. Så började jag så !

Även från projekt Vägen ut kan man se en viss reservation i kontakterna med Ateljé Trädet, bland annat syns det i den satsning ekonomiskt som Vägen ut har gjort. Av de fyra projektledartjänsterna som finns inom Vägen ut har tre gått till Villa Solberg och Café Solberg och en till Karins döttrar. Endast medel motsvarande en tredjedels projektledartjänst har tillfallit Ateljé Trädet. Ingen av de två handledarna arbetar heltid utan tjänstgör enbart deltid. Det finns således en ganska svag resurs för arbetsledning och handledning inom kooperativet. Om kooperativet skulle börja försälja vårdtjänster, skulle arbetsledningsfunktionerna behöva stärkas.

Under det senaste verksamhetsåret har verksamheten vid Ateljé Trädet utvecklat betydligt. Fler kooperatörer har anslutit sig till kooperativet och man har även rekryterat tre nya medarbetare, som deltar regelbundet i verksamheten. Verksamheten omfattar idag fem kooperatörer och 3 - 4 ideella medarbetare.²⁰ Fortfarande är produktionen av målade siden-textilier och andra hantverksprodukter grundstommen i verksamheten. Man har utökat sitt sortiment med ett par nya pro-

²⁰ Uppgifterna är från juni 2005.

dukter och funnit goda kanaler för avsättning och försäljning. Kurserna i sidenmåleri för boende i området och andra intresserade har slagit väl ut. Mest populära är drop-in kvällarna och endagskurserna, där man lär sig grunderna i sidenmåleritekniken. Deltagarna får då pröva den egna förmågan att måla på siden och kanske förfärdiga en själ eller annan målad produkt.

Affärsverksamheten, att man använder delar av lokalen som butik och säljer sina alster direkt över disk har ökat något. Ateljé Trädet har också fått anbud på större arbeten, t.ex. gobelänger för ett par museer, att göra dekorationer till samlingsalar, utställningar eller teaterföreställningar. Man har sedan tidigare fungerande kanaler för avsättning av sina produkter. Inkomsterna av konsthantverket växer och Ateljé Trädets ekonomi har förbättrats under det senaste året. Men fortfarande är verksamheten inte självbärande. Man har bidrag till lokalhyra och löner för två handledare (som arbetar deltid) från stadsdelsnämnden Lundby. Utan detta bidrag skulle man inte kunna driva verksamheten vidare. Inkomsterna från försålda produkter räcker till inköp av material, färg m.m. Det blir också ett visst överskott, som man brukar använda till en gemensam studieresa varje sommar för att stimulera arbetet och inhämta nya kunskaper. Kooperatörer och deltagare satsar sina ideella krafter i tillverkningen. Om kooperatörerna skulle ta ut lön för sitt arbete, så måste man finna helt andra typer av produktion för att finansiera verksamheten.

Projekt Vägen ut upphör vid halvårsskiftet 2005. Men kooperatörerna i Ateljé Trädet är fast beslutna att hålla fast vid den inslagna vägen och fortsätta att utveckla verksamheten. Man har haft nytta

av samarbetet inom Vägen ut och dess stora kontaktnät, t.ex. inom utvecklingspartnerskapet och det transnationella arbetet. Men nu gäller det att bli självständiga och utveckla den egna verksamheten. Man försöker t.ex. finna fler stora kunder och avsättningsmöjligheter för kooperativets olika produkter.

SAMMANFATTANDE REFLEXIONER

Vi kan se att Ateljé Trädet som socialt arbetskooperativ skiljer sig från de övriga kooperativen inom Vägen ut både till sammansättning, verksamhet och uppfattningar (tankar och känslor) i gruppen. Det finns flera särdrag hos Ateljé Trädet, som skiljer detta kooperativ från de övriga.

- Ateljé Trädet har *en mer heterogen sammansättning av medlemmar* än de övriga kooperativen. Målgruppen av f.d. missbrukare eller kriminella personer är inte dominerande inom Ateljé Trädet, snarare är det kvinnor med fysiska eller psykiska hälsoproblem som dominerar i gruppen. Många medlemmar är överlag inte identifierade med målgruppen kriminella och tidigare missbrukare. Snarare känns den främmande och man är litet rädd att få in alltför avvikande och "stökiga" medlemmar i kooperativet.
- Det har *aldrig funnits en bred enighet* bland deltagarna om medlemskapet inom Vägen ut, snarare har det funnits två olika läger, för och emot, som har diskuterat med varandra. Denna diskussion är ingalunda avslutad utan pågår kontinuerligt i kooperativet och verksamheten. Det har också lett till att vissa frågor aldrig fördjupats eller att man trängt in i och

specialiserat sig på vissa teman. I stället har det varit ett begränsat deltagande i olika arbets- och projektgrupper inom Vägen ut. Ateljé Trädet har representerats av de två handledarna och ett par av kooperatörerna.

- Kooperatörerna inom Ateljé Trädet har mestadels varit nöjda med att få utöva sin kreativa och konstnärliga hantverksproduktion och sälja sina alster genom olika försäljningskanaler på en marknad för dessa produkter. Tjänsteförsäljning av arbetsträning och rehabilitering för en vårdmarknad har enbart känts som något tungt, som skulle dra kraft och resurser från konsthantverket. *Tjänsteförsäljningen av rehabiliteringsjänster är i grunden ett socialt arbete*, som man känner sig sakna kompetens och intresse för.
- Det är också tydligt att kooperatörerna i Ateljé Trädet ganska länge uppfattade Vägen ut som *en hierarkisk och byråkratisk överbyggnad*, som man inte förstod eller kände sig solidarisk med. Alla möten, skrivelser och medfinansieringsintyg förstärkte känslan av en EU-byråkrati, där Ateljé Trädet var en liten kugge i ett stort maskineri. Ganska få kooperatörer deltog också regelbundet i mötena inom Vägen ut. Först efter etableringen i de nya lokalerna vintern 2004 och den egna verksamhetens uppblomstring har kontakterna med Vägen ut förbättrats under det sista verksamhetsåret.

3.6 DILEMMAN I SOCIALA ARBETSKOOPERATIVENS ARBETE

I det här avsnittet har vi beskrivit de fyra arbetskooperativen inom Vägen ut, deras framväxt och viktigaste verksamhet. Under det första projektåret förekom utbildning och viktiga organisatoriska och praktiska förberedelser. Det skedde också en differentiering och arbetsfördelning inom kooperativgrupperna. Under det andra projektåret kunde tre av kooperativen starta sin verksamhet, som bestod av både hantverksproduktion och produktion av tjänster, t.ex. boende eller arbetsträning. När det gäller tjänsteproduktionen finns flera arbetsuppgifter kopplade till den, t.ex. att göra reklam för kooperativets verksamhet och försälja dess specifika profil, att utveckla tjänsternas innehåll och handleda brukarna som är placerade inom kooperativet samt utveckla legitimitet och förtroendekapital hos de organisationer som köper tjänsterna samt att bygga upp en passande administration.

Under det tredje projektåret har det gällt att stabilisera och utveckla den pågående verksamheten samt sprida information om Vägen ut kooperativens arbete och sprida modellen ut till andra offentliga och frivilliga organisationer inom Göteborgsregionen. Det fjärde kooperativet som sysslar med caféverksamhet har också kommit igång men befinner sig fortfarande under uppbyggnad.

Man kan även urskilja att det finns *ett antal viktiga dilemman* eller skärningspunkter som ligger inbyggda i en verksamhet av det här slaget.

Det första dilemmaet handlar om *homogenitet – heterogenitet* beträffande målgruppen för verksamheten och den samlande ideologi som bildar grundvalen för

arbetet. Det syns tydligt att den centrala målgruppen för Vägen ut projektets verksamhet är före detta straffade personer och personer med missbruksproblem, som är i behov av en rehabilitering och social integration på arbets- och bostadsmarknaden. Den vanligaste brukaren inom Vägen ut är således en nyligen frigiven man eller en arbetslös kvinna, båda med tidigare narkotikamissbruk i bagaget. Personer som har en annan bakgrund finns också bland kooperatörer och lärningar och de utgör en stor tillgång för sina kooperativ. Men blir de för många i någon verksamhet, så ändras den homogena sammansättningen och identifieringen med målgruppen och dess problem (som skett t.ex. inom Ateljé Trädet). Samtidigt förefaller heterogeniteten vara en stor tillgång, t.ex. när man skall handleda och stödja brukarna i deras uppbrotsprocess. Det är inte bara självhjälp som fungerar utan också andra (mer professionella) kompetenser inom behandling och människovård som kommer väl till pass.

Homogeniteten är också nödvändig för den centrala ideologi som man byggt upp inom Vägen ut. Det är en grundideologi om absolut drogfrihet och självhjälp genom utvecklande av egna resurser enskilt och i grupp, som ligger ganska nära AA/NA:s synsätt. Denna ideologi fungerar i relation till målgruppen men blir tämligen tandlös i relation till andra typer av brukare som t.ex. har hälsoproblem. Den kan säkert till viss del också upplevas som stelbent och förtryckande, om man inte har erfarenheter av kriminalvård eller missbrukarlivets subkultur (Hilte 2002). Den centrala ideologins innehåll är också en intressant fråga då den innehåller såväl demokratiska som

auktoritära element, betoningen av vissa element skiljer sig mellan kooperativen.

Det andra dilemmaet handlar om *självhjälpstänkandet* som är grund i AA/NA:s filosofi och som också präglar moderorganisationerna, som Vägen ut har växt fram ifrån. Självhjälpen är också ett centralt element inom empowerment på gruppnivå (Adams 1996). Självhjälpen handlar om att mobilisera resurser inom målgruppen men också från det omgivande samhället och tillsammans bygga upp organisatoriska alternativ och verksamheter som gruppens medlemmar behöver. Självorganisering och självhjälp har varit och är ett mycket beprövat arbetssätt bland marginaliserade grupper med små resurser och en utsatt position i samhället, t.ex. för olika grupper av funktionshindrade personer (Adams 1996, Hjemdal m.fl. 1996, Jeppsson Grassman & Svedberg 1995, Payne 2002).

Men självhjälpens kunskaper och arbetssätt räcker inte alltid när det gäller att utveckla nya avant garde – verksamheter utan den måste förenas med andra typer av kunskaper och specialiserad kompetens (Karlsson 2002). Det kan man också se i Vägen ut att man från en kärna av självhjälp har utvecklat en rad kompetenser, som handlar om att handleda och stödja brukare, organisera en konstruktiv ”terapeutisk miljö” och utveckla rehabiliteringskonceptet och sprida det till olika organisationer inom den offentliga sektorn. Inom varje kooperativ är det således en rad olika kompetenser som har utvecklats på basis av personliga resurser och intressen. Kooperativen bygger på självhjälp – både individuellt och i grupp – men olika typer av lärandeprocesser är en annan viktig dimension i verksamhetsutvecklingen.

Det tredje dilemma handlar förstås om *produktion av varor och tjänster kontra uppbrott ur drogmissbruk, deltagarnas utveckling och rehabilitering*. Individuella yrkeskunskaper och samlad kompetens i gruppen har också spelat stor roll. Slutligen har också medlemmarnas olika möjligheter att satsa tid på det kooperativa arbetet spelat in. Vissa kooperatörer har arbetat full tid på schema men också mycket övertid på kvällar och helger. Andra kooperatörer – kvinnor med ensamansvar för barn och familj – har inte kunnat lägga ned så mycket tid på kooperativets uppbyggnad och arbete. Det finns också kooperatörer som fortfarande har sviter av sitt tidigare livsmönster eller har hälsoproblem som inte medger en så stor insats. Sociala arbetskooperativ skiljer sig från vanliga arbetsplatser i den öppna arbetsmarknaden genom att man måste ta hänsyn till vars och ens förmåga och behov. Samtidigt är ju arbetskooperativen sociala företag som måste generera vinster för att överleva.²¹ Detta synes vara ett tydligt dilemma i verksamheten; man behöver en fullgod produktion av varor och tjänster för att överleva som socialt företag. Men man har arbetskraft med olika hälsoproblem och svagheter, som kräver en lugnare arbetstakt och mycket gruppmöten och socialt stöd. Produktion och rehabilitering ger klart motsatta behov inom kooperativet. Vad prioriterar man? (Jfr. liknande situation och resonemang inom Basta arbetskooperativ, Meeuwisse 2001).

Ett fjärde dilemma handlar om *varuproduktion kontra tjänsteförsäljning* och för vilka marknader som kooperativens produktion är ämnad. Det förefaller vara

lättare att etablera en mindre verksamhet för varuproduktion medan tjänsteförsäljningen fordrar större resurser i lämpliga personer och adekvata kompetenser. Vi kan se att de flesta av kooperativen inom Vägen ut (med undantag för Villa Solberg) har startat med varuproduktion för att lägga grunden för en affärsverksamhet. Senare har man utvecklat tjänsteproduktion för en annan offentlig vårdmarknad, när den egna gruppens kompetenser resurser och arbetsfördelning utvecklats i tillräcklig grad. Något kooperativ har också stannat för enbart varuproduktion (konsthantverk) eftersom man inte har haft resurser för att utveckla tjänsteförsäljning.

Tjänsteförsäljningen kräver avsevärt mer specialiserad kompetens, utarbetat regelverk, innehåll och kvalitet i tjänsterna samt kringresurser som utbildning och handledning. Men tjänsteförsäljningen på en vårdmarknad är också mer vinstgivande och kan utgöra stommen i en bärkraftig ekonomi (jfr. kap. 7). Enbart varuproduktion har svårare att generera tillräckliga vinster och leder till att verksamheten hela tiden blir beroende av offentliga bidrag för att överleva. Vissa typer av varuproduktion finns också på delmarknader där det redan råder överetablering och de sociala kooperativen får svårt att hävda sig i konkurrensen. Varuproduktionen är således beroende av en grundlig undersökning av marknaden innan etablering och att man arbetar in sig i nischer med svagare konkurrens (jfr. diskussionen om Bastas ekonomi Hansson & Wijkström 2001).

Det femte dilemma handlar om *självständighet kontra beroende i förhållande till den offentliga sektorns olika organisationer*. Inom Basta kooperativen hade man från början en ambition att göra sig fri från offentliga

²¹ Angående vinster och ekonomi i kooperativen, se kap 4.

anslag på sikt och kunna bli självförsörjande utifrån egenproducerade varor och tjänster (se Hansson & Wijkström 2001). Gradvis har man ändrat den målsättningen och räknar nu tjänsteförsäljningen av rehabiliteringstjänster som en viktig inkomst vid sidan av varuproduktionen. Inom Vägen ut har man aldrig haft den uttalade ambitionen att göra sig fri från offentliga bidrag. Istället bygger man upp en halvoffentlig finansiering med många olika typer av skattefinansierade medel, t.ex. EU-bidrag, kommunala bidrag, lönebidrag och Osa-tjänster inom arbetsmarknadens stödåtgärder etc.

Endast en liten del kommer från ren varuproduktion på en marknad. Denna fråga om självständighet eller beroende av offentliga sektorn kommer vi tillbaka till i nästa kapitel.

KAPITEL 4. ATT BYGGA UPP OCH DRIVA SOCIALA FÖRETAG

4.1 PROJEKTETS EKONOMISKA LÖNSAMHET

Vägen ut projektet tilldelas under de tre år det var i verksamhet åren 2002 till 2005 sammanlagt cirka 8 miljoner kronor från ESF-rådet. Emellertid är detta bara en mindre del av de resurser som lagts ned på projektet. Eftersom det varit organiserat som partnerskap och det har förutsatts att de i partnerskapet ingående parterna ska ha bidragit med s.k. medfinansiering till ett belopp som sammantaget är större än vad som anslagits från ESF-rådet, blir de samlade resursinsatserna väsentligt större. Inräknat medfinansieringen är det således cirka 20 miljoner kronor som har lagts ner på projektet. Till det skall läggas ytterligare en del ideella insatser av deltagare och andra som tillkommer. Var projektet värt dessa satsningar? Så rakt vill vi gärna ställa frågan men så rakt kommer vi inte att kunna besvara den.

Från olika utgångspunkter är många naturligtvis intresserade av denna fråga. EU vill veta att skattemedel används på ett både ansvarsfullt och produktivt sätt. Olika statliga och kommunala myndigheter vilka ingått i projektet har liknande intressen. De ingående kooperativen vill ha bekräftelse på deras egen övertygelse om att verksamheten både har varit nyttig, framgångsrik och samhällsekonomiskt fördelaktig. Deltagande organisationer vill ha svar på om de deltar i en framgångsrik

verksamhet som förstärker deras legitimitet och ska fortsätta arbeta på detta sätt eller om de bara backar upp försök som är dömda att misslyckas. Men det finns också andra än de direkt inblandade som har intresse av hur det går. Det finns också ett allmänt politiskt intresse av om social företagsamhet är en framkomlig väg för att lösa sociala problem och de statsfinansiella svårigheterna att upprätthålla välfärdssystemen.

SAMHÄLLSEKONOMISK LÖNSAMHET?

I sådana här sammanhang är det inte ovanligt att man vill ha svar på frågor i termer av om de åtgärder som vidtas eller understöds är ”samhällsekonomiskt lönsamma”. Vad man då är intresserad av är om det man uppfattar som de totala samhällsliga intäkterna har varit större än summan av de noterade samhällsliga insatser som gjorts?

Upprinnelsen till intresset för samhällsekonomiskt lönsamhet är observationen att det finns verksamheter och produktion som är lönsam för samhället som helhet men inte går att få företagsekonomiskt lönsam och därför inte blir möjlig att bedriva i företagsform utan betydande understöd. Det kan också vara omvänt så att det som är företagsekonomiskt lönsamt kan medföra betydande samhällsliga kostnader. Därav det politiska intresset för samhällsekonomisk lönsamhet och

effektivitet. Det styr ju helt enkelt över vad som är politiskt önskvärt.

Frågan om vad man ska mena med ”samhällsekoniskt lönsam” eller olönsam är emellertid inte så lätt att besvara. Vad man ska definiera som det samhällsekonomiska intresset är inte alls entydigt. Vad som ska räknas som kostnad och vad som ska räknas som intäkt är kanske inte fullt ut men i förvånansvärt hög grad upp till beslutsfattaren. Vad man räknar och vad man inte räknar har alltså en viss grad av godtycklighet.

Det finns här också en tidsdimension som inte är oväsentlig. Det som framstår som lönsamt på kort sikt behöver inte vara det på lång och vice versa. I vardags-språk händer det ganska ofta att man associerar långsiktighet som mer väsentlig än kortsiktighet. Därför blandar man också gärna samman samhällseffektivitet med långsiktighet. Det är emellertid just en sammanblandning. Kort och lång sikt gäller som dimensioner både för företag och för samhället som helhet. Ibland får man nog inte frångå att det också är det kortsiktiga ekonomiska utfallet som är av intresse både för företag och samhälle. Samtidigt är det nog så att vi alla är intresserade av långsiktighet och hållbarhet. Tyvärr måste man konstatera att när det gäller värdering av långsiktiga effekter i nuet, är svårigheterna betydligt större av det enkla och banala skälet att framtiden aldrig är riktigt förutsägbar.

Vad vi i detta avsnitt ska göra är att se efter hur de ekonomiska resurserna i projektet byggts upp och hur ESF-anslaget spenderats. Vi kommer också att titta på vad det är projektet arbetar med för verksamheter i de olika kooperativen och vad som kan sägas vara dess produktiva bidrag. Frågorna motiveras av att det inte kan sägas vara en sak som de olika ko-

operativen uträttar utan flera ganska olikartade. Projektets vinster har alltså flera olika dimensioner som bör vägas.

ESF-ANSLAG OCH MEDFINANSIERING

Projektet Vägen ut har varit uppbyggt som ett partnerskap där de olika ingående parterna har ingått med olika slag av medfinansieringsinsatser. Det har handlat om arbetsinsatser avlönade och frivilliga, finansieringen av lokaler, kontanta medel och olika slag av s.k. deltagarersättningar till de i projektet medverkande. Det sistnämnda handlar då främst om lönesubventioner och olika slag av ersättningar från försäkringskassan och länsarbetsnämnden. Framför allt har det handlat om statliga och kommunala myndigheter som medfinansiärer där förutom försäkringskassan och länsarbetsnämnden också ingått Göteborgs kommun på olika nivåer samt kriminalvården. Man har bistått främst med löneinsatser och lokalersättningar. Därutöver har vissa föreningar och företag deltagit i projektet med insatser.

Projektledningen presenterade följande finansieringsplan för ESF-rådet i februari 2003²²:

²² Översikt, budget, medfinansiering, final 2003.

Finansieringsplan

Finansieringstyp	2002		2003		2004		2005		Totalt	
	kronor	%	kronor	%	kronor	%	kronor	%	kronor	%
Offentlig medfinansiering	862126	46,9	2964620	41,3	4634874	62,3	2367949	66,4	10829720	54,1
Privat medfinansiering	99398	5,4	95508	1,3	771000	10,4	385500	10,8	1351423	6,7
ESF	876482	47,7	4122606	57,4	2029725	27,3	815150	22,8	7844095	39,2
Summa	1838006	100	7182734	100	7435599	100	3568599	100	20025238	100

Som synes byggdes projektet upp på att finansieringen i början av perioden i högre grad skulle vila på ESF-rådet och i ett senare skede skulle denna finansiering avta. Medfinansieringen skulle alltså öka när kooperativen började komma igång och generera egna intäkter. Syftet var givetvis att successivt göra sig oberoende av projektmedlen från ESF-rådet. Medfinansieringen redovisades vara av två typer offentlig och privat. Den offentliga medfinansieringen stod olika slag av myndigheter för medan den privata bestods av ideella föreningar och företag.

Redan till 2004 planerade man att parterna i projektet skulle stå för 72,7 procent av intäkterna främst då i form av deltagarersättningar till lärlingarna i de nya kooperativen. Man kan således se hög medfinansieringsgrad som en av de ekonomiska målsättningarna för projektet och inte bara som ett krav från ESF-rådet.

Kan man då värdera huruvida projektet utvecklades som tänkt i ekonomiskt hänseende? I ett avseende är det i varje fall möjligt. Vi kan konstatera att man 2004 faktiskt uppnådde att medfinansieringen svarade för 68,5 procent av de totala intäkterna till projektet.²³

Man får nog anse att projektet därmed uppnått de mål man ställt sig om man betänker de svårigheter det finns att

med någon större precision bestämma medfinansieringens reala innehåll samt tar hänsyn till de osäkerheter som vidhänger verksamheten. Det väsentliga måste vara att man på relativt kort tid lyckades bygga upp en omfattande medfinansiering framför allt genom deltagarersättningar, vilket torde vara den projektekonomiska innebörden av att kooperativen börjat fungera.

Problemen att uppskatta medfinansieringens verkliga omfattning i den här typen av partnerskap är flera. Man kan se att det finns motiv för deltagare att övervärdera sina insatser för att få dem att framstå som större än vad de i själva verket har varit. När det gäller redovisningar av arbetstid och naturaprestationer finns det härvidlag särskilda värderingsproblem, t.ex. vad gör man för projektet och vad hade man ändå gjort.

Men man kan heller inte bortse från att det finns skäl till underredovisning. Det kan t.ex. handla om konflikter inom projektet eller om rädsla för kontroll och övervakning. Det kan även röra sig om tveksamhet inför att den egna organisationen ska finna deltagandet i partnerskapet som alltför kostsamt. I flera fall har det inte varit enkelt för projektledningen att få fram de krävda medfinansieringsintygen.

I vårt fall är emellertid den dominerande delen av medfinansiering direkt monetära i form av deltagarersättningar

²³ VU-rekvisitioner 2004 i årssammanställningen.

och kommunala bidrag. Det reducerar utrymmet för över- och underskattningar.

Men det kan också finnas andra skäl till osäkerheter om hur medfinansieringen ska värderas. Ibland är det inte säkert att de utgifter som redovisas som medfinansiering inte utbetalts oavsett projektets förekomst eller inte. Det finns också avgränsningsproblem som har och göra med i vilken utsträckning en viss

insats ska betraktas som tillhörig projektet.

ESF-MEDLENS ANVÄNDNING

När det gäller ESF-medlen så har vi gjort sammanställningar av projektets rekvisitioner. Vi har gjort det halvårsvis för att projektet löpt över sex halvår. Det sista halvåret har ännu inte hunnit rapporteras.

Rekvisitioner halvårssammanställda 2002-2004

	2002 II	%	2003 I	%	2003 II	%	2004 I	%	2004 II	%
Nationellt										
Löner/arvoden	479041	60,0	755211	42,1	680114	40,6	696118	43,2	343960	38,1
Lokal/kontorsadm	57488	7,2	256846	14,3	252128	15,1	221536	13,8	84771	9,4
köpta varor	15088	1,9	41857	2,3	19973,5	1,2	9391	0,6		
Resor	16925	2,1	64125	3,6	44360	2,6	34609	2,1	4053,5	0,4
spridning/påverkan	76700	9,6	32070	1,8	38737	2,3				
köpta tjänster	81248	10,2	239676	13,4	270577,5	16,2	259257,5	16,1	212345,5	23,5
Uppföljning/utvärd.			210685	11,7	115666	6,9	192844	12,0	114840	12,7
Seminarier/konfer.	5822	0,7	20700	1,2	8865	0,5	10880	0,7	9541	1,1
S:a nationellt	732312	91,8	1621170	90,4	1430421	85,4	1424635,5	88,5	769511	85,3
Transnationellt										
Löner/arvoden			51950	2,9	101272	6,0	62223	3,9	74202	8,2
Lokal/kontorsadm	1464	0,2	11555	0,6	22553	1,3	11061	0,7	12966	1,4
köpta varor			467	0,0						
Resor	6604	0,8	103028	5,7	47739	2,8	63010	3,9	42187	4,7
spridning/påverkan										
köpta tjänster	41261	5,2	1049	0,1	72234,5	4,3	2691	0,2	3090	0,3
Uppföljning/utvärd.							46480	2,9		
Seminarier/konfer.	16178	2,0	4045	0,2	1006	0,1				
S:a transnationellt	65507	8,2	172094	9,6	244804,5	14,6	185465	11,5	132445	14,7
Total rekvisition	797819	100	1793264	100	1675226	100	1610101	100	901956	100

Av tabellen framgår att den avgjort största posten är löner. Det gäller löner till projektledare och projektsamordnare och

även lönekostnader för projektets administration och transnationell koordination. Fem personer har varit heltidsanställda

vid projektet under merparten av projektet och fem personer har varit anställda på deltid. Därutöver har ett par kortare anställningar förekommit. Mot slutet av projektet har några projektledartjänster flyttats över på kooperativen. Däremot har villkoren för anställningarna varierat ganska mycket. Det sammanhänger med att de olika anställda gick in med olika förutsättningar i projektet. Olika former av transfereringssystem har bidragit till att delfinansiera anställningarna varför medlen från ESF-rådet endast stått för en del av lönekostnaderna. Mot slutet av projektperioden har också flera projektledares anställningar flyttats till kooperativen.

Principen har varit att den enskilde projektledaren genom anställningen skulle få 1000 kr högre ersättning än vad man tidigare haft. Därigenom kom de skilda förutsättningar man gick in i projektet med att helt styra den utkomst man kom att få i projektet. Den som hade låg ersättning när man började fick fortsatt låg ersättning och den som hade det bättre skulle fortsättningsvis också få högre lön. Givetvis kan man diskutera om detta var ett rättvist förfaringssätt. Olikheterna konserverades. Det beror naturligtvis på vilken typ av rättvisa man hävdar. Också om detta måste man enas i projektet. Någon utgångspunkt måste man ha och det torde vara svårt att motivera till deltagande om man ges alltför dåliga ekonomiska villkor. Dilemmat känns igen ifrån många rekryteringssammanhang. Det kan också ha varit svårt att väga betydelsen av de olikheter i ekonomiska förutsättningar deltagarna hade. Väsentligt i sammanhanget är att man såvitt vi förstått har haft öppna diskussioner om dessa frågor och även under resans gång korrigerat eller åtminstone modifierat upplevda orättvisor.

Ett annat område där ESF-medlen spelat en avgörande roll gäller utbildningsidan. Det redovisas ovan under köpta tjänster som i mycket stor utsträckning består av skilda slag av köpta utbildningstjänster. Framför allt handlar det om de kooperatörsutbildningar som tillhandahållits av Kooperativ konsult under projektets gång. Men därutöver har projektet bestått med en rad mindre utbildningsinsatser på områden som t.ex. olika former av databehandling, bokföring, redigering och körkortsutbildning. Det är utbildningar som kommit enskilda projektmedarbetare till del för att de ska kunna påta sig nya uppgifter inom kooperativen. Projektledarna och projekt-samordnaren har även haft tillgång till viss handledning. Det finns all anledning att tro att de här utbildningsmöjligheterna har varit av avgörande betydelse för projektets möjligheter.

Projektmedel har också i rätt stor utsträckning gått åt till lokalyror under uppstart av kooperativ. Material- och utrustningsanskaffning har varit viktiga både för de enskilda kooperativen och för den gemensamma verksamheten. Hit hör också rena administrativa driftskostnader för projektet som telefon- och papperskostnader.

Det fjärde betydande utgiftsbeloppet gäller utvärderingsarbetet som har belastat projektet under hela perioden.

Av något mindre ekonomiskt omfattning är resekostnaderna. Det har annars varit en hel del resor i projektet. Resorna har gått både inom och utom landet. Syftena har varit studiebesök på andra kooperativ inom och utom Sverige, konferensdeltagande och nätverksbyggande. Sannolikt har också resandet spelat stor roll för projektdeltagarna för att vidga erfarenhetsramarna och ge inspiration

från andras verksamheter samt att skapa kännedom om det egna projektets roll och sammanhang med andra.

Arten av vad man använt ESF-medlen till gör det också naturligt att det finns ett tidsförlopp där man successivt gör sig oberoende av projektmedlen. Pengarna användes till uppstartskostnader av olika slag och när verksamheterna kommer i gång är det rimligt att man också flyttar över kostnaderna på de kooperativ som är tänkta att bli självbärande. Men det betyder också att projektets sammanhållande funktion naturligen minskar och antingen försvinner eller får ersättas av något annat.

KOOPERATIVENS PLATS I PROJEKTET

En annan fråga gäller hur mycket de olika kooperativen fått ut av Vägen ut projektet. Det här kan naturligtvis vara en källa till ganska många diskussioner. Blev det ena eller andra kooperativet missgynnat? En sådan diskussion är inte enkel. Dels handlar det om vad man fått ut från olika håll och dels handlar det om vad som kan ha varit rimliga förväntningar. Nedanstående tabell baseras på en budget upprättat vid projektets början (2002). Den visar att de olika tänkta kooperativen gick in med olika förutsättningar från start:

Vägen ut projektets tänkta budgetfördelning på verksamheter

	Budgetomslutning	Andel av projektbudget	Andel av ESF-anslag	Medfinansierings- andel
	kr	%	%	%
Hela projektet	18 038 594,00	100	100	61,2
Vägstugan	4 802 318,75	26,6	3,5	95,0
Trädet	2 497 906,25	13,8	0,9	97,4
Halvvägshus	3 315 500,00	18,4	17,1	64,0
Pensionat	2 315 850,00	12,8	6,7	79,8
Gemensamt	4 033 333,33	22,4	57,8	0,0
Transnationell	1 003 000,00	5,6	14,4	0,0

Uppställningen är några år gammal och att betrakta som ett planeringsdokument. Kooperativen kom att få delvis andra namn och kanske också en lite annan inriktning än vad som då planerades. Det som kallas halvvägshus blev Villa Solberg och pensionatet motsvaras av Café Solberg. Processen har ju givit förutsättningarna efter hand. Budgeten arbetades fram med hjälp av kooperativ konsult innan projektet kommit igång. Men den visar på ett par viktiga drag av hur man tänkte sig projektets utveckling.

För det första tänkte man sig att kooperativen skulle ingå i projektet som olika stora vilket antyds av olikheterna i projektbudget. Det ena kooperativet (Vägstugan) bedömdes kunna vara dubbelt så stort som ett annat (Trädet). Framför allt är det ”medfinansieringen” som avgör storleken av kooperativen. Det är klart att detta utgör en viktig förutsättning för de fortsatta diskussionerna och förväntningarna på kooperativen.

För det andra skulle finansieringen genom ESF-medel se olika ut för de olika kooperativen. Några av kooperativen var

tänkta att ha en helt avgörande del av finansieringen från medfinansiärer redan från början medan framför allt halvvägs-huset skulle få en betydande del av ESF-anslaget som finansiering. Det är här viktigt att komma ihåg att det är viktigt för projektansökans framgång att kunna uppvisa en stark medfinansiering. Det finns alltså en viss risk att man övervärderar kooperativens möjligheter till medfinansiering.

För det tredje planerade man för att merparten av de av ESF anslagna projektmedlen skulle förbrukas gemensamt och i det transnationella arbetet. På det sättet kom ju också alla kooperativen (eller åtminstone kooperativens ledningar) att bli delaktiga i beslut om medlens användning genom deltagande i projektledningsgruppen. Därigenom kan man också anta att kooperativens aktivitet och initiativkraft inom projektorganisationen skulle komma att få betydelse för medlens användning.

KOOPERATIVENS DEL AV ESF-MEDLEN

Det här sätter också vissa ramar för hur man kan tala om i vilken utsträckning de olika kooperativen har fått ut tillräckligt av projektet. Vi har gjort försök att dela upp tilldelningen av ESF-medel på de olika kooperativen och det som kan betraktas som projektgemensamt. Det visar sig emellertid inte vara lätt då många verksamheter är gemensamma och t.ex. kursverksamhet och resor knappast låter sig fullt ut vare sig uppdelas eller sammanföras till gemensamma projektkostnader.

Vi avstår från att presentera en sådan fördelning då den riskerar att när den preciseras riskerar att bli alltför godtycklig. Vad som är klart är att Solberg genom införskaffandet av fastigheten också kom

att få väl så stora anspråk på resurser som vad som från början förväntades och att en stor del av lokal- och utrustningskostnader komma att finansieras genom ESF-medel. Det förefaller också som om Karins döttrar haft en hel del enskilda utbildningar för kooperatörer. De fick därigenom därför också en relativt stor del av projektmedlen, i varje fall om man sätter det i relation till vad som planerades i ovan visade budget.

Men det ser inte ut som om det gått ut över kooperativet Trädet som måste ha fått den andel av projektmedlen de kunde förvänta vid projektets planering. Snarare har vi intrycket att det är de gemensamma utläggerna som har fått hållas hårdare i än vad man avsåg från början. Men återigen ska det påminnas om att det inte är enkelt att separera gemensamma utgifter från utgifter som gäller enskilda kooperativ. I ett projekt som detta har man faktiskt gjort en hel del tillsammans.

Att vi ändå väljer att redovisa dessa intryck är för att det har förekommit en del diskussioner om att männen har fått mer av de gemensamma resurserna och att det uttrycker en könsojämlikhet. Det kan vara så. Det kan rentav vara så att detta återspeglas redan i de första budgetarna där männens anspråk tydligare artikulerades.

Men vår tro är att det i så fall har gått till så att processen själv skapat denna ojämlikhet. I kraft av fler projektledare, resultatinriktat arbete på införskaffande av huset och arbetet med iordningsställande av villan skapas också tydlighet i behov och ekonomiska anspråk för ett kooperativ. Det man gör blir synligt och generar därigenom också nya behov och anspråk. Med den beslutsordning man haft i projektet premieras givetvis också aktivitet och förslagsställande. Något annat skulle

antagligen ha hämmat hela verksamheten och därmed möjligheterna att utveckla kooperativen.

Möjligen har detta med genusordningen eller könsojämligheten att göra. Män har kanske lättare att finna sig i sådana organisationer och beslutsordningar. Kanske har de därmed större möjligheter att göra sina röster hörda. Men det behöver inte nödvändigtvis vara så. I varje samverkan mellan olika aktörer kommer någon eller några att skaffa sig visst företräde genom att vara först med att ställa förslag och resa anspråk.

NÅGRA FRÅGOR OM PROJEKTETS OMFATTNING

Att prata om omfattningen på projektet kan göras på många sätt. Ett är att tala om hur mycket och vad för slags pengar som är i omlopp. Ett annat kan vara att tala om hur många personer och vad för sorts människor som har varit med i projektet och varit engagerade på olika sätt. I så fall spelar det naturligtvis också roll hur mycket de varit involverade, under vilka tider och på vilka villkor. Vad man menar med om projektet varit ”stort” eller ”litet” beror i hög grad på vad man väljer att titta på.

En ögonblicksbild från mitten av september 2004 ger en typ av antydan. Det var svaret på frågan till projektets ekonomiska handläggare om hur stort projektet var. Vid den tidpunkten fanns det 18 kooperatörer i de då fyra kooperativen. Alla hade genomgått kooperatörsutbildning och betalat insats i sina respektive kooperativ. Man hade givit en kortare kooperatörsutbildning åt ytterligare 50 personer som vid tidpunkten satt på anstalt. Därutöver hade ett hundratal in-

tagna fått information om Vägen ut projektet vid olika anstaltsbesök.

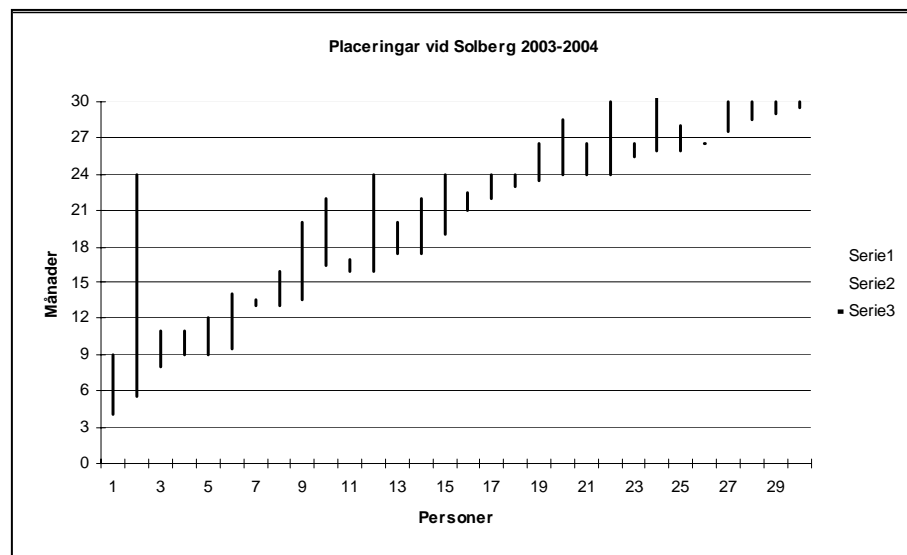
Det fanns vid denna tid 11 personer anställda i de olika kooperativen. Av dessa var 10 personer anställda med någon form av offentligt transfereringsstöd (lönbidrag, offentligt skyddad anställning, aktivitetsersättning etc.)²⁴. Det fanns 4 - 5 brukare vid Villa Solberg och lika många hos Karins döttrar. På Ateljé Trädet hade man 3 - 4 s.k. frivilliga arbetande. Café Solberg hade ännu inte öppnat.

Vid denna tidpunkt var alla de fyra kooperativ, som vi beskrivit i tidigare kapitel, igång och där arbetade ett drygt 20-tal personer. Men man kan också konstatera att åtminstone två befann sig i ett inledningsskede där verksamheten ännu inte riktigt tagit form.

Ett annat sätt att se på aktiviteten är att granska hur många personer som placerats av kriminalvård och socialtjänst hos de olika kooperativen. För åtminstone två av kooperativen har det varit en viktig ambition att värva lärlingar genom sådana placeringar. Det har varit en del av affärsidén varför dess realisering naturligtvis är central.

Villa Solberg kom efter intensivt arbete igång med verksamheten i huset under sommaren 2003 och hade under år 2003 och 2004 sammanlagt ett trettio total placeringar med boende i huset. Längden på placeringarna varierade naturligtvis vilket framgår av nedanstående diagram.

²⁴ Vi går inte in på hur många som haft vilka slag av transfereringsstöd trots att det naturligtvis har betydelse då man rör sig ”uppåt” eller ”nedåt” också i dessa system. Det lilla antalet individer gör att det blir alltför lätt att identifiera olika personer.

Diagrammet är gjort så att varje person som har haft placering med boende på Solberg representeras av ett lodrätt streck. Streckets längd återger hur länge placeringen varat. Ju längre streck desto längre har placeringen på Solberg varat. Det skall väl också påpekas att ju senare man kommit till Solberg desto kortare streck kan man maximalt ha efter som vi inte följt personerna längre än t.o.m. 2004 års utgång. Personerna har fått nummer i den ordning de fått placeringen så att de som kom innan halvårsskiftet 2003 fått de lägsta numren och de som placerades i slutet av 2004 har de högsta.

Den vertikala axeln mäter antalet månader så att siffran 0 står för sista december 2002 och siffran 24 för sista december 2004. Läser man av antalet streck längs de horisontella linjerna som ligger vid kvartalsskiftena kan man se hur många som hade placering vid olika tidpunkter. I månadsskiftet september/oktober 2003 (vid siffran 9) var det en person som flyttade från Solberg, två personer hade fortsatt placering och det kom två nya boende. Läser man av vid de olika

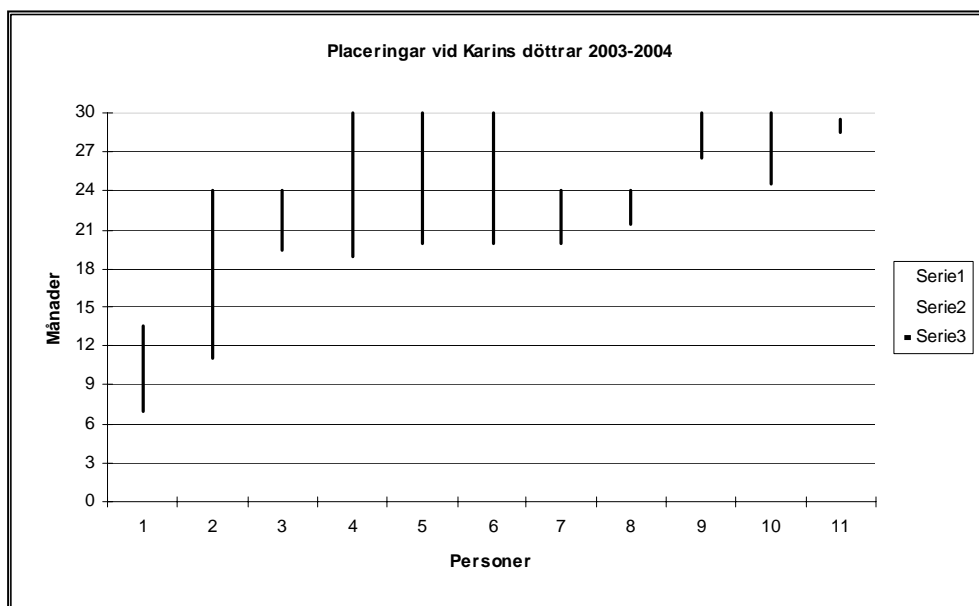
kvartalslinjerna ser man att Solberg sedan alltid haft mellan 3 och 6 boende.

Ibland är vistelsen på Solberg väldigt kort och ibland längre. Skälen kan naturligtvis variera. I en del fall har placeringen upphört på grund av misslyckande (i regel beroende på återfall i missbruk eller konflikter med den placerade och/eller anhöriga). I andra fall har den upphört därför att gästen har gått vidare till annat boende. Det säger sig själv att det här inte är fråga om någon lätt rekrytering. Här finns säkert ömsesidigt höga krav. Att hålla en jämn beläggning torde därför vara en grannlaga uppgift. Eftersom man har ett begränsat antal platser i huset har man också smala planeringsmarginaler.

Emellertid är placeringarna av vitalt ekonomiskt intresse för kooperativet. Dygnsansättningen är 1 300 kr (exkl. moms). Det betyder att ett streck mellan två kvartalslinjer i ovanstående diagram representerar en intäkt på cirka 120 000 kr. Summerar vi schablonmässigt strecken i diagrammet kommer vi upp i intäkter på drygt 3 000 000 kr.

Motsvarande diagram för kooperativet Karins döttrar har ett helt annat utseende och ser ut på följande vis.

Här återspeglas den långa planeringstiden för kooperativet, svårigheterna med lokaler och verksamhetsinriktning. Det syns i diagrammet genom att inga streck börjar mellan 12 och 18. Det betyder att man inte tog emot någon ny placering under hela första halvåret 2004 – och bara 2 dessförinnan. Men när man väl kommer igång under andra halvåret så blir det snart fler personer involverade. Här erbjuder man ju inte boende varför man har möjlighet att ta emot fler och inte är riktigt lika känsliga för överintag.

Då vi sett intäkterna från placeringarna under så kort period blir de naturligtvis inte så stora. Dagersättningen från socialtjänsten är annars 630 kr varför det torde kunna bli en väsentlig inkomstkälla.

4.2 OLIKA SLAG AV PRODUKTION I KOOPERATIVEN

Poängen med projektet och kooperativbildandet är att det ska stimulera utvecklingen av den sociala ekonomin och de produktiva insatser som är förknippade med den. Produktion i företag är aldrig bara en sak utan flera olika produktiva processer som samverkar. Projektet baseras på empowerment och läroprocesser står i centrum. Projektets produktiva resultat är därför nära knutet till det lärande som ägt rum. Det finns också goda samhälleliga skäl att fokusera på dessa (Brown & Lauder 2001) I det här projektet urskiljer vi åtminstone tre olika arter av produktion inom de berörda kooperativen.

För det första sysslar man med hantverksproduktion av olika slag, siden-

måleri, vävning, silversmide, trädgårds-skötsel och bildkonst. Hit räknar vi också en del utbildning i hantverkens utövande som framför allt framgångsrikt utövats på Ateljé Trädet. För det andra sysslar man med en typ av habiliterings- eller rehabiliteringstjänster för vilken det finns efterfrågan från olika välfärdsstatliga inrättningar. För det tredje och kanske mindre uppenbart men sannolikt karaktärsgivande, arbetar man med utbildning av företagare, innovatörer och administratörer med i första hand inriktning mot den sociala ekonomin men sannolikt också med vidare implikationer än så.

HANTVERKSMÄSSIGHETEN

Hantverksproduktionen är ett centralt diskussionstema i de flesta kooperativen. Den spelar emellertid olika roller i de olika kooperativen. Hos Ateljé Trädet är den helt central och man har flera års erfarenhet. Också hos Karins döttrar spelar den en stor roll med rötter i Vävstugans erfarenheter. Hos Villa Solberg uppfattar vi att frågan har varit mera fram och tillbaka då själva boendet stått i centrum och för de som fått placering har det i huvudsak gällt att finna arbetsmarknadsanknytning utanför de sociala kooperativen.

Ett skäl till att hantverksproduktion står så centralt är att i många rehabiliteringssammanhang betonas dess terapeutiska funktion. Den har iakttagits av många och inte minst många sociala företags förebild San Patrignano i Italien uppvisar en bred flora av produktion av hantverksmässig typ: finsnickeri av olika slag, tapetserarverksamhet, kreatursavel, livsmedelstillverkning, läderarbeten, vinförädling. Men också i svenska välfärdsinstitutioners traditioner har olika slag av i

varje fall hantverksnära verksamheter nästan blivit detsamma som terapi.

Det här kan man säkert ha blandade känslor inför. Någon i våra kooperativ har dessutom alldeles bestämt velat distansera sig från termer som terapi i dessa sammanhang. Visst är det något att fundera över. Likafullt är det viktigt att hantverk som arbete är lätt att finna glädje och meningsfullhet i och ger konkret goda resultat samtidigt som det är resultatet av provande ansträngning.

Nu finns det emellertid också en annan sida av hantverksarbetet. Det står för god kvalitet och kvalitetsmedvetenheten är en viktig sida både kunskapsmässigt och för skapandet av en ny identitet:

Kvalitetsmedvetande är slit och slängmentalitetens motsats. Slit och släng och en okontrollerad konsumtion präglar en aktiv missbrukares liv. Intresset för kvalitet – möjligen med undantag för drogens – är inte stort. Slarv med maten, slarv med hälsan, förstörda vänskapsrelationer, från och till hygieniskt förfall och ständigt återkommande brutna löften till barn och andra anhöriga är i olika hög grad gatumissbrukets konsekvens. (Carlberg 2001:27)

Att lära sig hantverksmässig framställning har därför flera positiva dimensioner. Frågan är bara hur det är med de marknadsmässiga förutsättningarna att driva hantverksproduktion på ekonomiskt godtagbara villkor. Industrisamhällets utveckling har ju i stort sett gott ut på att ersätta hantverksprodukter med massproducerade substitut. Det skiljer t.ex. oerhört mycket i pris mellan en handvävd matta och en industritillverkad från något land med mycket lägre löner.

Likafullt finns det alldeles klart en rad möjligheter att sälja hantverksprodukter

och hantverksmässighet. För det första finns det en kundkrets som föredrar hantverksmässighet framför industriframställning. Man ser det hantverksmässiga som mer "riktigt". Det gäller på många olika områden från trädgårdsodling till interiörutrustning. För det andra finns de som vill handla "socialt". För det tredje är det onekligen så att hantverkstillverkning upplevs som attraktivt och lustfyllt att syssla med på fritiden varför det är rimligt att tro att det finns en inte oväsentlig utbildningsmarknad. Ateljé Trädet har ju t.ex. sålt utbildning i sidenmåleri med framgång.

Det är nu knappast frågan om någon massmarknad för den här typen av produkter och tjänster. Det handlar i hög grad om anpassad produktion i små eller inga serier alls. Hur stor marknaden är i hög grad fråga om marknadsföring. Här befinner våra kooperativ sig bara i början av en lång process. Som antydan om vad det handlar kan nämnas att shopen i San Patrignano närmast är att likna vid den i Måltidens hus i Grythyttan. Arbetet måste vara långsiktigt och gå ut på att skaffa gott hantverksrykte och etablerade säljkanaler. Om detta finns det en klar medvetenhet. (Castelli 2005:98-99)

Kostnadsmässigt är det naturligtvis så att hantverksmässig produktion är mycket arbetsintensiv och beroende av arbetskostnader. De sociala kooperativen har här sin stora kostnadsfördel genom att man har förhållandevis blygsamma arbetskostnader. Arbetstiden betalas genom socialförsäkringssystem och ideella insatser och bara i mindre utsträckning av avtalsmässiga löner. Det skapar givetvis speciella konkurrensvillkor.

HABILITERINGS- OCH REHABILITERINGSTJÄNSTER

Den andra typen av produktion kooperativen ägnar sig åt är tjänster riktade till framför allt den offentliga sektorn för att stödja människors väg tillbaka till arbetsmarknaden. (Bartilsson m.fl. 2000) Det här är verksamheter som har ökat i omfattning och sannolikt kommer fortsätta att öka i omfattning under de närmaste åren. Till det finns flera skäl.

Ett är att riks-försäkringsverkets ansträngningar att få människor som är långtidssjuka tillbaka till arbetsmarknaden har ökat. Växande krav på socialbidragstagare och arbetslösa bidrar också till att efterfrågan på och vägar tillbaka till arbetsmarknaden ökar. Utbildning räcker inte.

Vad kooperativ som Villa Solberg och Karins döttrar har att erbjuda är en form av kamratstöd och självhjälp. Man erbjuder inte traditionellt accepterad professionell hjälp utan verksamheterna baseras på att folk med liknande erfarenheter stödjer och visar vägen till ett bättre och friare liv. Samtidigt bygger man sin egen professionalisering.

Det betyder i sin tur återigen att man kan dra fördel av lägre lönekostnader. Intäkterna kommer naturligtvis att vara beroende av en kombination av solidariskt ideellt stöd och de avgifter myndigheter och hjälporganisationer är beredda att betala. Man kan nog ändå räkna med att betalningsviljan framöver kommer att vara rätt god. Det är förenat med höga kostnader att ha människor i passivitet för att nu inte tala om de kostnader drogberoende och kriminalitet för med sig. Hoten kommer nog snarast från den statsfinansiella betalningsförmågan.

FÖRETAGARUTBILDNING

Vad som är mindre uppenbart är att kooperatörsutbildningen och projektverksamheten i sig också bidrar till en höjd kompetens att driva företag för dem som deltar. Projektet kan ses som en läroprocess i att driva företag för flera av de deltagande. Det är ganska komplicerade saker som vilar på kooperatörerna. Man måste inte bara sköta mindre företags ekonomi och administration. Därutöver måste man lära sig samarbeta och lösa kvalificerade konfliktsituationer. Det blir nödvändigt att brottas med myndigheter och andra företag vilket leder till att man bygger upp förhandlingskapacitet. Vidare har uppvaktningar och massmediala framträdanden skapat en medvetenhet om och förmåga till marknadsföring.

Det här är kompetenser som kanske inte kommer alla till del utan i första hand till de mest drivande. Men det är väl en förutsättning för att några ska komma att fungera som förebilder för andra.

Det här visar sig inte bara i form av förmågan att driva de kooperativ som har ingått i projektet utan också i en förmåga att gå vidare, att starta nya företag och fungera som sociala företagsinnovatörer. Det gäller att hitta nya affärsidéer, nya konstellationer och nya möjligheter att skapa projekt.

Givetvis finns det ett spänningsförhållande mellan den innovativa företaganda och intresset av att slå vakt om det som redan uppnåtts. Vill det sig illa kommer vi att bevittna en ny form av ekonomisk kortsiktighet där i rask takt sociala företag öppnas upp men också har en kort livslängd då dess upphovsmän och eldsjälarna har alltför starka incitament att skapa nytt, medan sådana här verksamheter ofta, för att bli framgångsrika, måste

vila på förtroenden och långsiktig kompetensuppbyggnad.

Samtidigt är det lite svårt att inse hur det skulle kunna vara på något annat sätt. Poängen med empowerment måste väl vara att man utnyttjar sina kapaciteter och går vidare. Och utan denna sida av företagartvecklingen skulle onekligen hela poängen gå förlorad.

4.3 SAMMANFATTNING

Vägen ut projektet är ett utvecklingsprojekt. Och precis som med andra investeringar tar det lång tid att värdera dess vinster och kostnader. I ett projekt som detta är de också av många olika slag. Vi har kunnat konstatera att projektet höll vad man lovade i det avseendet att man fått igång verksamheter och mobiliserat medfinansiering.

Hela projektet kan ses som en utbildningssatsning i företagsbildning och kooperativt arbete. Som sådant har det inneburit att verksamheter kommit igång som bör vara intressanta bidrag till arbetsmarknadsrehabilitering och företagsbildning. Projektet i sig har säkert varit en viktig utbildning för flera deltagare genom såväl de problem som man haft att hantera som genom de utbildningssatsningar projektet bestått av. Det är däremot än så länge osäkert hur stabila företagsbildningarna kommer att bli.

KAPITEL 5. PERSONLIG UTVECKLING I SOCIALA KOOPERATIV

Cirka 60 personer har deltagit som kooperatörer, lärlingar eller brukare i den kooperativa verksamheten inom *Vägen ut*. Projektets målgrupp är personer som har levt ett liv med droger och kriminalitet men velat vända den utvecklingen och skapa sig ett annat liv (Svebo Lindgren 2002). Medel i den förändringen är arbete och deltagande i något av de sociala arbetskooperativen inom *Vägen ut*. I alla informationsskrifter om projektet anges denna målgrupp. Men om man granskar deltagarnas bakgrund finner man många olika erfarenheter och livssituationer, som har lett dem fram till projektet. De frågor som vi har ställt oss är:

- Vilken individuell utveckling har arbetet i arbetskooperativet medfört?
- Vilka faktorer och relationer har medverkat till, eller motverkat, växt och utveckling?
- Finns det könsskillnader mellan kvinnor och män i hur denna utveckling sker?

Som tidigare utgör intervjupersonernas berättelser grundmaterial till texten tillsammans med våra kommentarer och analys.

5.1 UPPBROTT OCH ÅTERHÄMTNING

Bland kooperatörerna finns personer som har levt många år med drogmissbruk. Till slut har de kommit till en gräns, när miss-

brukarlivet inte ger något längre, ett slags utbrändhet inträder. Kroppsliga problem och ”snedtändningar” inträffar allt tätare med ökad ålder. När man jämför med gamla kamrater, som lämnat missbruket och skaffat sig arbete och familj, så framträder den egna livssituationen som fattig och tom (Blomqvist 2002, Kristiansen 1999). Missbrukaren känner att han/hon måste fatta beslut om förändring, annars rullar livet på mot en för tidig död. En av kooperatörerna beskriver dessa känslor av utbrändhet.

Jag tror att det har mycket med ålder att göra faktiskt. För när man börjar komma upp i åren, då ser man att döden inte är långt borta. Och vill man göra något mer av sitt liv, så får man skynda på! Det finns inte mycket tid kvar. Jag tror att man kommer in i någon s.k. utbränd fas, när det handlar om missbruk.

Känslor av olust, leda och utbrändhet får också näring av att man ser hur anhöriga lider och mår dåligt av ens missbruk. Barn (och barnbarn) mår inte alls bra av att ha en mamma som missbrukar. Man vållar sina anhöriga besvikelser och sorger, vilket så småningom ger motivation till förändring.

Inom kooperatörsgruppen finns också personer som aldrig har missbrukat droger. Men de har av olika anledningar

hamnat i kriminella aktiviteter och begått brott, som lett till fängelsestraff. En kooperatör berättar om hur hon vantivdes på ett monotont jobb och drömde om att få ihop pengar till studier, som skulle kunna leda till nytt yrke. När tillfälle yppades att tjäna stora pengar genom en fördelaktig ”affär” kunde hon inte motstå frestelsen. Under tiden i fängelset rasade hennes sociala liv; hon blev uppsagd från sin lägenhet och isolerad från sitt tidigare nätverk. När hon skulle frigges upptäckte hon att chanserna att få bostad och arbete igen, hade minskat drastiskt. Hennes självförtroende hade också reducerats under tiden på ”kåken” och det kändes svårt att gå ut och söka arbete på öppna arbetsmarknaden igen.

Som deltagare i projektet finns också några personer som inte har erfarenhet av missbruk eller kriminalitet för egen del. De har haft anhängare eller vänner med denna problematik men själva har de haft en mer vanlig livsbana²⁵ med utbildning, arbete och familj. En kooperatör beskriver t.ex. sin utbildning på konstskola och olika extraknäck för att försörja sig fram till hon skaffade familj. I samband med en sjukskrivning kom hon i kontakt med föreningen Bryggan genom en god vän. Han erbjöd henne att leda studiecirklar i teckning i föreningens regi.

Gemensamt för många av deltagarna i projekt *Vägen ut* är att de har haft en nedåtgående livsbana under åren närmast före anslutningen till föreningen.²⁶ Livsbanan har innehållit missbruksproblem,

rättegångar och straff, försörjningssvårigheter, sjukskrivningar och trassliga sociala relationer. Några föräldrar har också upplevt att deras barn har omhändertagits för samhällsvård, de har fått besöka dem i fosterhemmet och samarbeta med fosterföräldrarna om barnen. Andra har undgått samhällsinskrivningen men varit beroende av släktingars stöd för att klara sin situation. De har själva sett den nedåtgående livsbanan och funderat mycket över hur de skall kunna vända utvecklingen. De har känt sig trötta på sitt gamla liv med många problem och känt en stark längtan att börja något nytt. Så småningom har de beslutat sig för att pröva en ny väg för att förändra sin livsbana och om möjligt få en bättre utveckling till stånd. En kooperatör beskriver hur han kom fram till en vändpunkt i samband med en vistelse i häkte.

Men sen i oktober -99 då stod länsman och knackade på dörren och jag blev häktad då. Satt häktad i tre veckor och sen fick jag min dom som var övervakning. När jag satt på häktet så såg jag att jag hade kommit till ett vägschal. Då förstod jag att jag står vid en vägskorsning och att nu har jag möjlighet att välja. Men det vägschallet innehöll ett sätt att leva, jag hade ett val och då gjorde jag mitt val. Då kom rättegången och jag blev dömd till ett års övervakning. Och då kontaktade jag min kamrat. Han hade torskatt; polisen kom till honom i november och han fick kontraktssvård. Så han flyttade in på Skyddsvärnet. Och vi höll kontakt och tillsammans gick vi till Bryggan och liksom där började vi göra

²⁵ Livsbana är en översättning av engelskans ”Life trajectory” som numera är en etablerad term för att beskriva hela livsloppet. Se t.ex. Giele & Elder 1998 eller Jeppsson Grassman 2003.

²⁶ Med föreningen avses här någon av de fyra brukarföreningar som gemensamt tog initiativ till projekt *Vägen ut* (se kap 1).

dagliga besök. Vi började åka ut och göra föreläsningar i skolorna, han och jag. Och vi var ute på anstalter och hade grupper.

Det finns också personer som menar att en lång drogfrihet är det som behövs för att man skall kunna fatta beslut och ändra sitt liv. Under pågående missbruk så ser man inte att man har något val. En kvinna som blev dömd till ett längre fängelsestraff berättar om hur den påtvingade drogfriheten blev en vändpunkt för henne.

Mitt i missbruket upplever jag att man inte har en möjlighet att göra ett val. Det är först när du har en längre drogfrihet som du kan göra ett val. Och jag fick tre och ett halvt år, jag hade inte en permission eller något. Så det har varit avgörande för mig plus möten med vissa människor under fängelsevistelsen, av dom som jobbade där.

Flera intervjuade beskriver ett slags kunskap eller insikt att man står vid ett vägskäl, nu måste man välja en annan väg än tidigare. Konsekvenserna av olika val står tydliga och klara för en. Man fattar ett beslut att bryta upp från missbrukarlivet och beslutet styr sedan handlingarna under en längre tid. Man kan också söka sig till NA/AA grupper för att få hjälp att hålla sitt beslut. Både beslutet och de efterkommande handlingarna visar för omgivningen att man har gjort ett val (Ebaugh 1988). En kvinna berättar om hur hon under anstaltsvistelsen arbetade med sig själv.

Men jag tog en annan väg (än tolvstegsprogrammet), jag valde

ett behandlingshem, gjorde tre år i terapi hos en psykiater inne på anstalten. Och gjorde ett hästarbete därinne och sen valde jag ett behandlingshem, där det var österländsk filosofi, mer som yoga, meditation, frigörande andning och personlig utveckling.

I vissa berättelser beskrivs vändpunkten som mycket dramatisk, nästan ödesmättad. Men i andra fall rör det sig om något mer vardagligt. Det handlar om rädsla för att vara utanför och annorlunda, som nyligen frigiven vågar man inte ge sig ut och söka jobb.

I berättelserna förekommer flera element.

- *Yttre händelser eller förändringar* som sätter igång ett skeende (t.ex. häktning, fängelsevistelse, omhändertagande av barnen eller svår sjukdom).
- Genom skeendet kommer missbrukaren fram till *en känsla eller kunskap* om att förändring är nödvändig; här finns både emotionella och kognitiva element samtidigt hos personen.
- Missbrukaren *fattar beslut* om att bryta upp och handla annorlunda än tidigare, vilket också påverkar och styr handlingarna.
- Beslutet och åtföljande handlingar samt sinnesförändringen uppfattas av viktiga *närstående personer som är beredda att ge stöd och hjälp*. De närstående är ibland anhöriga men kan i andra fall vara professionell personal inom olika institutioner.²⁷

²⁷ Angående faserna i uppbrotsprocessen, se avsnitt 2.3 i rapporten (Ebaugh 1988 eller Hedin & Månsson 1998)

Förloppet är inte linjärt på det sätt som vi beskrivit. Det finns andra forskare som hävdar att det är tre olika processer men relaterade till varandra: en emotionell process, en kognitiv process och en faktisk frigörelseprocess genom handlingar. De har studerat kvinnors uppbrott ur en våldspräglad parrelation och funnit dessa tre olika uppbrottsprocesser. Här kan det faktiska uppbrottet ske först och den kognitiva och emotionella frigörelsen komma långt senare (Holmberg & Enander 2003).

Flera intervjupersoner beskriver hur de efter frigivningen eller vändpunkten i missbruket kände sig osäkra och rädda för att komma ut bland vanliga människor igen. De var rädda för frågor om sin bakgrund eller att man kunde se på dem hur de hade levt tidigare. Det var mycket tryggare att komma till en självhjälpsförening, där man inte behövde dölja något. Här visste de andra på ett ungefär hur ens tillvaro hade sett ut tidigare och man behövde inte förklara så mycket. Man förstod varandra ofta utan ord. Just den ordlösa förståelsen tycks spela en viktig roll i all självhjälp, att man utifrån egen erfarenhet vet hur den andra har det och kan förstå utan så mycket frågor eller beskrivningar (Karlsson 2002).

En lärling beskriver hur hon hade svårt att uttrycka sig bland vanliga människor och var rädd för att fråga, när hon inte förstod. Men bland likar kunde det vara en öppen och direkt kommunikation. Hon beskriver fördelarna med självhjälpen.

Dom här tio månaderna som jag varit där ute har jag blivit mycket bättre (med självkänslan) och det beror mycket på att jag är i ett sammanhang

där alla har samma erfarenheter alltså. Där man kan bjussa på sina tillkortakommanden, man behöver inte titta och känna sig dum och man kan fråga vad betyder det och vad menar ni där eller hur gör man där. Alltså kunna vara öppen och rak och inte behöva vara... det känns tryggt, va och man känner sig bekväm så då vågar man prata i andra sammanhang på möten också. Det känner jag nu. Först i början satt jag knäpptyst, jag pratar inte mycket men jag kan komma med en åsikt eller en kommentar. Det känner jag att det varit tryggt och bekvämt.

Några personer berättar också om hur de tog med sig privata intressen och aktiviteter in i självhjälpsföreningen och kunde omvandla denna till verksamhet i föreningens regi. Detta sätt att odla sina intressen inom föreningens ram kan ses som ett salutogent sätt att hantera livssituationen (Antonovsky 1991). Man använder sina intressen och resurser för att bygga broar mellan sina två liv och identiteter. Konsten får ses som en uttrycksform som har hjälpt personen att överleva svårigheterna t.ex. i fängelset. Och nu använder man denna uttrycksform igen för att bygga upp ett nytt liv.

Andra använder tiden i självhjälpsföreningen för att bygga upp sig själva och bearbeta sina kvarstående problem (som funnits före och under droglivet), t.ex. genom att delta i NA/AA-grupper eller genom att gå i psykoterapi. (Den officiella uppfattningen i projektet är att de är nödvändiga för att bibehålla drogfriheten och till en stor hjälp för deltagarna.) Bland kooperatörerna framkommer emellertid olika uppfattningar om värdet

av NA/AA-grupper. En kooperatör beskriver hur hon fått stor hjälp själv genom AA-gruppen och hon tar också med sig alla brukarna i kooperativet dit. En annan kooperatör menar, att AA/NA-grupperna är bra i början men inte tillräckliga på längre sikt, senare i processen kommer behov av mer djupgående bearbetning av personliga problem än vad dessa grupper kan ge. Hon framhåller att det är en kontinuerlig bearbetning under flera år som behövs men att den kommer senare under uppbrottsprocessen.

Min personliga åsikt om det här, det är inte alla som kan börja med terapi, utan dom kanske behöver komma igång med jobb och börja jobba sig trötta och struktureren och det här. Men sen tror jag att man kommer till en punkt där det behovet kommer upp. Jag tror inte man kommer undan det till slut. Men det är inte alltid sagt att man skall börja med det. Det är inte alla som det är bra för.

Efter ett par års föreningsverksamhet hade aktörerna återhämtat sig och börjat bygga upp ett nytt liv med arbete eller studier och ofta nya familjerelationer i botten (Kristiansen 1999, Topor 2004). Parallellt med föreningsaktiviteterna fanns det andra livsområden och relationer som ställde krav på dem. Flera personer beskriver också att de efter några år kände att arbetet stagnerade och att man inte kom vidare. Bland medlemmarna i självhjälpsföreningarna uppstod känslor av otillfredsställelse med verksamheten som säkert också sammanhänger med aktuella samhällsförhållanden. Man såg många kamrater utan någon sysselsättning, för-

sörjning eller någonstans att bo. Stödet som man kunde ge från föreningen var som en droppe i havet i den resursfattiga situation som personerna levde. Man ville därför göra något åt grundproblemen och skaffa fram boende eller sysselsättning åt kamraterna.

Planerna på att bilda sociala arbetskooperativ verkar ha växt fram parallellt inom de olika självhjälpsföreningarna. Det fanns planer på ett halvvägshus hos flera personer inom KRIS styrelse och man försökte också realisera ett sådant projekt med hjälp av enskilda personer som ville satsa pengar ideellt. På Bryggan kändes tydligt behovet att vidareutveckla verksamheten och kunna erbjuda något mer: boende eller arbete till nyligen frivivna medlemmar (jfr. kap. 1).

Sammanfattningsvis kan man se att självhjälpsföreningarna har betytt mycket för de blivande kooperatörerna under en övergångsfas, när de känt sig osäkra i sin nya roll och annorlunda i förhållande till vanliga människor, vilket är en följd av stigmatisering och marginalisering i samhället (Goffman 1981). Föreningarna har erbjudit en självklar och stark gemenskap med andra människor i liknande livssituation. Kommunikationen har känts enkel och man har kunnat uttrycka sig som tidigare. Många har förstått hur det har känts även utan ord (Karlsson 2002). Vid tillfällen när man har mått dåligt har olika sätt att hantera känslor accepterats, förutsatt att man inte uttryckt sig genom destruktiva varianter som våld eller återfall i missbruk. I föreningarna har man också återknutit kontakten med gamla vänner men också erhållit nya vänner som kunde fylla hålen i det sociala nätverket (Hedin 2002).

Som föreningsmedlemmar har de blivande kooperatörerna utvecklat olika

aktiviteter som betytt mycket för den egna bearbetningen, t.ex. utvecklat skapande verksamhet eller informerat på fängelser och skolor. Men de har också fått meningsfulla uppgifter i verksamheten som att motivera och stödja sina kamrater, som fortfarande är kvar i fängelse eller i missbruk. Man har också fått nya stimulerande uppgifter som att hålla föreläsningar, informera på möten och leda ungdomsgrupper. Dessa nya uppgifter har erbjudit ansvar och övning i nya roller. De nya uppgifterna och rollerna ledde också till perspektivförskjutningar, när de blev medvetna om hur situationen såg ut för kamraterna i målgruppen. I föreningarna hade flera fått ansvarsfulla poster redan innan kooperativbildningen, t.ex. som ordförande, kassör eller sekreterare i föreningen. En del hade skaffat sig arbete utanför föreningen eller fått en förändrad familjesituation, som medverkade till en utveckling. Det är tydligt att många redan var inne i en *stark personlig utveckling*, när idéerna om sociala arbetskooperativ växte fram.

5.2 PERSONLIG UTVECKLING I ETT ARBETSKOOPERATIV

När idéerna om att starta sociala arbetskooperativ växte fram främst inom Bryggan och KRIS var det vissa personer som kände sig mogna för detta och genast välkomnade förslagen. De hade arbetat flera år i självhjälpsföreningarna och sett vilka behov som fanns bland medlemmar och andra i målgruppen. Andra personer hade länge haft idéer om ett halvvägshus men trodde inte så mycket på alla planer som fördes fram. De trodde inte att de stora planerna gick att realisera utan förhöll sig avvaktande. När planerna började ta mer konkret form, blev de överraskade och funderade på att ta en mer aktiv del.

Åter andra hade dåligt självförtroende och var osäkra på sin förmåga. De måste övertygas av projektledarna om att de skulle klara av detta. De behövde socialt stöd: information, råd och övertalning för att våga ta på sig uppgiften. En kooperatör berättar om hur hon till slut övertalades att gå med i projektet.

Jag skulle gå till arbetsförmedlingen och dom bara pekade på en dator och jag tänkte att jag klarar inte detta. Jag bara gick därifrån och kände att det var ett så stort steg. Då sa P (koordinatören) så här: O men vi skall söka pengar, det är jättebra. Vi behöver någon som dig, du kan börja jobba i det här projektet. Så var det. Så sa jag så här: Jag vill inte, jag klarar inte det! Det är klart Du gör, sa hon då.

Tretton personer rekryterades till den första kooperatörsutbildningen, som startade på sensommaren 2002. Tre olika kooperativa grupper bildades i samband med starten på utbildningen (jfr. 3.1). Utbildningen medförde nya kunskaper och träning av nya färdigheter. De blivande kooperatörerna lärde sig också bemästra och hantera olika individuella svårigheter som de hade.²⁸ En kooperatör berättar om detta.

Sen har jag ju ett litet problem, jag har dyslexi. Så jag får ta det lugnt också, jag har inte det där snabba seendet på datorn. Det är vardagliga saker också. Jag måste skriva upp det, det gjorde jag aldrig förr. Jag fick inte

²⁸ Detta bemästrande och hanterande av svårigheter och problem brukar kallas för coping, se Eckenrode 1991.

panik, som jag kan få nu. Periodvis är det värre, ibland kan jag hantera det och ibland inte. Jag får sådan panikångest, så det blir precis som ett migränanfall. Alltså när jag slappnar av sedan. Det känns som ett jätteansvar. Särskilt för en månad sedan, då var jag förtvivlad, för jag var rädd att jag inte skulle hinna med. Nu känner jag mig lugnare, Nu vet jag att B också kommer (ansvarig från ledningsgruppen). För att jag är kassör så har jag ju inte alla svar. Jag måste ju veta vilka frågor. Det är som att kasta sig rakt ut i något okänt. Men det skall nog gå bra. Jag tycker ju att det är roligt!

Det första året av utbildning och kooperativbildning medförde en mängd nya kunskaper. De nya uppgifterna tvingade kooperatörerna att utöka sitt vetande till nya områden och pröva på uppgifter, som de aldrig försökt sig på tidigare. Fält som upplevts som ointressanta eller svåra att tränga in i, måste de nu tillgodogöra sig. Alla möten inom projektet Vägen ut medförde också ökat vetande. Först vågade de inte diskutera med tjänstemännen från de offentliga organisationerna men snart lärde de sig tala för sitt kooperativ och började lära sig tjänstemännens språk.

Så småningom blev företräddandet en mer självklar roll, som man upplevde som mycket meningsfull. Man kan se detta som en kunskapsutveckling men också som en socialisationsprocess in i en ny roll och kultur. Kooperatörerna tvingades tillägna sig ett nytt socialt och kulturellt kapital för att fungera i de nya projektsammanhangen (Bourdieu 1986, Skeggs 1999). Särskilt de fyra projektledarna för-

vandlades snabbt till företrädare för sina kooperativ och skaffade sig ett arbetssätt och en kunskap, som passade inom den offentliga sektorn.

I samband med kooperativbildningen kom kooperatörerna in i tätare samarbetsrelationer med varandra inom föreningarna. Ofta växte respekten och förståelsen för varandra inom kooperativet. En kvinna säger om sina kamrater i kooperativet:

Men jag tror ändå att vår kombination är bra. Vi skulle inte klara oss utan varandra så att säga. Det finns väldigt mycket ömsesidig beundran och respekt faktiskt. De här kvinnorna är några av mina största idoler! Jag tycker att de är så fantastiska som har klarat av att bryta med missbruket och kriminaliteten mot alla dessa motstånd. Och mot alla odds liksom. Och återupprätta det här med föräldraskapet! De är så beundransvärda, så jag är full av respekt för vad de har gjort. Vem som helst kan inte resa sig upp ur en sådan situation. Ja ur en livskris vad det än kan vara. Och så ha allt det där då. Jag tycker att jag lär mig varje dag jättemycket av de andra!

Men det förekommer också beskrivningar – några få - av hur det ökade samarbetet ledde till motsättningar mellan olika personer och att maktkamper uppstod. Det fanns t.ex. personkonstellationer som inte fungerade. En intervjuperson beskriver en besvärlig arbetssituation i början. I hennes kooperativ fanns en kvinna som försökte hävda sig genom att bestämma över de övriga. Dessa kände sig kränkta men vågade inte säga emot. En annan ko-

operatör gick då in och försökte sätta en gräns för kvinnans maktutövning. Det ledde till konfrontationer mellan dem, som alla upplevde som obehagliga. Till sist beslöt den förstnämnda kvinnan att lämna kooperativet och de övriga andades ut.²⁹

Före detta missbrukare som inte har bearbetat sina problem tillräckligt kan utveckla mycket destruktiva processer i grupp. Det finns tillfällen när detta kan leda till förtryck av oliktankande. En kooperatör som bevittnat en sådan process i en brukarförening tidigare menar att man måste vara snabb och tidigt ta itu med destruktiva tendenser, innan de hinner utvecklas (jfr. Hedin 2003).

De flesta av kooperatörerna och lärlingarna beskriver hur de under den första tiden i kooperativet fick nya kunskaper och färdigheter samt lärde sig mycket av samarbetet med övriga kooperatörer. I detta ingick också att de lärde sig mycket om sig själva. De fick också användning av gamla kunskaper från tidigare livsperioder. En kooperatör berättar:

I det tidigare jobbet fick jag aldrig använda den kunskapsbanken som jag satt på, för jag menar att det är en kunskapsbank att ha levt som missbrukare i trettio år och ändå liksom vara en levande person idag. Så visst sitter jag på en kunskap. När man har levt ett sånt liv som vi har gjort tidigare, så är man väldigt driftig.

För klarar man sig därute på gatan och överlever, så bygger det på att man är driftig, annars blir man en – som jag brukar säga, annars hamnar man på bänken.

Men framgången var inte gratis, det var hårt arbete och mycket övertid i början. I en del fall knotade de anhöriga i kooperatörernas familjer över den myckna övertiden. En kooperatör berättar om hur mycket jobb det var i början.

Men det är också någonting vi visste när vi gav oss in i det här att det kommer att bli mycket jobb, det blir mycket möten. Och jag är så lyckligt lottad, så jag har bara mig själv som man säger, jag har inte en familj med fru och barn som frågar: När kommer Du hem? Det är ett annat läge för P. Och S har också en familj som håller på och oroar sig.

Under det andra året började tjänsteproduktionen i ett par kooperativ och den ställde kooperatörer och lärlingar inför nya utmaningar. Nu gällde det att ta emot människor som befann sig i tidigare faser av uppbrotsprocessen och handleda dem i boende eller arbetsträning. Man tog t.ex. emot boende på Solberg med ganska kort tid av drogfrihet och mötte på vissa svårigheter.

Verksamheten gav kooperatörer och lärlingar en slags personalroll i förhållande till brukarna som inte alltid kändes bekväm. En kooperatör som ledde studiecirklar och motivationsarbete på en kriminalvårdsanstalt beskriver de intagnas reaktioner och sina egna känslor. Ibland stötte hon på gamla kamrater från tiden i

²⁹ Vissa uppgifter är ändrade av sekretesskäl.

missbruk, som förebrådde henne att hon hade svikit och bytt sida, vilket gjorde henne illa till mods. Hon valde att överlämna motivationscirkelarna till en annan kooperatör utan hennes tidigare erfarenheter.

Genom tjänsteproduktionen kom kooperatörerna också i närmare kontakt med offentliga sektorns tjänstemän som placerade sina klienter i boende eller arbetsträning inom kooperativen. För kooperatörerna gällde det att vinna legitimitet och förtroendekapital bland kriminalvårdens och socialtjänstens tjänstemän. I allmänhet blev kooperatörerna väl behandlade men fick ofta frågor om sin personliga bakgrund och sitt professionella kunnande. Heterogeniteten i utbildningsbakgrund och yrkeskunskaper bland kooperatörerna var då en fördel.

Bland kooperatörerna finns vissa som deltar flitigare i de olika arbetsgrupperna och samverkar inom utvecklingspartnerskapet inom Vägen ut, t.ex. de fyra projektledarna. Dessa får en annan roll som företrädare för sina kooperativ. De blir vana att informera, tala på olika möten, förhandla med politiker och tjänstemän och företräda sina kamrater i olika avseenden (jfr. kap. 6). Denna roll som företrädare (advocates) ger dem också nya insikter om hur samhället fungerar som de tidigare inte har haft. Framför allt tycker de att det är spännande att kunna vara med och påverka i diskussioner och beslut, de får ett inflytande som de tidigare levde fjärran ifrån.

En projektledare menar att detta är en svår roll men att de har haft stort stöd och hjälp från projektets koordinator. Hon har hela tiden informerat, stött och uppmuntrat dem. Utan hennes stöd hade detta företag inte kunnat lyckas. En tredje

projektledare framhåller att det är roligt att gå före sina kamrater och vara en förebild men att det också betyder mycket ansvar. Man går hela tiden med en oro att företaget skall misslyckas eller att man skall göra något fatalt som leder mot undergång. Han beskriver en molande oro som hela tiden finns.

Inuti i mig, min känsla, det är litet skrämmande allting det här då, för det har gått så fort och det är så stort och det är så många människor inblandade. Det är väldigt stora krav på att vi någonstans är närvarande och att vi hänger på, för nu har projektet gått så långt så att nu skulle det bli jätteproblem om någon hoppade av liksom. Nu har man verkligen målat in sig i ett hörn, känns det som. Vi kan känna en liten skräck för att det är också den här missbrukarpersonligheten som någonstans vill få mig att vara rädd. Jag får gå mot mina rädslor för att klara av dagen så att säga och många situationer som uppstår. Och det är väldigt nyttigt då om jag hela tiden är medveten om det.

Sammanfattningsvis så kan man tydligt se hur kooperatörers och lärlingars individuella utveckling understöds av arbetet i de sociala arbetskooperativen. Den sista fasen i uppbrotsprocessen, som många av dem kommit fram till handlar om att bygga upp en ny roll i sitt liv och att hantera de rollrester från det gamla livet som alltid finns kvar (Ebaugh 1988). Genom arbetet fick kooperatörer och lärlingar rikligt med nytt material att fylla dessa nya roller med (Biernacki 1986). Det handlar om olika yrkesroller som ut-

vecklas i kooperativet men också informella roller i grupperna. Detta är allra mest framträdande bland projektledarna, som ju också företräder sina kamrater i en rad sammanhang. De lär sig att uppträda på möten, tala till olika församlingar, möta journalister och ge intervjuer (Adams 1996). De är "advocates" för sina kamrater i Vägen ut – kooperativen och får genom detta ett inflytande som ligger långt utanför kooperativens räckvidd (jfr. kap. 6).

Även kooperatörer och lärlingar får *identitetsmaterial till sina nya roller*, t.ex. genom att vara kontaktpersoner och stödgivare till brukarna. Men kooperatörerna är också företagare och måste utveckla andra roller som försäljare av produkter eller vårdtjänster, administratörer inåt mot kooperativet och inte minst som förhandlare i relation till olika offentliga organisationer som köper tjänster av kooperativet. Det är således en dubbel roll av producent, företagare och vårdgivare som kooperatörerna måste utveckla och som i sig innehåller en rad kompetenser. Det framgår av materialet att många av aktörerna tycker att det är en stor utmaning men stimulerande!

Man kan också se hur *de olika faserna under uppbrotsprocessen antar karaktären av en institutionaliserad karriär*. Det finns bestämda steg och faser i processen och vad som skall hända i varje fas är någorlunda klart för alla. Det utbildas en generell kunskap om processen och vilka hinder och svårigheter man kan råka på. Det utvecklas så småningom en generell modell för hur man kan ta sig ur missbruk och kriminalitet, som är allmänt känd både inom och utanför målgruppen. Fördelen med en generell modell är förstås att den kan spridas bland medlemmarna i gruppen och vara ett känt verktyg vid

uppbrott. En annan fördel är att resurser från offentliga sektorn kan knytas till de olika stegen, t.ex. boende och behandlingsmöjligheter. En nackdel med en sådan institutionell karriär är förstås att den som avviker från det generella mönstret kan få svårare att få erkännande för sitt uppbrott och adekvat hjälp på vägen.

5.3 KÖNSSKILLNADER BETRÄFFANDE ARBETSSÄTT

Ett speciellt förhållande i Vägen ut kooperativens arbete är att kvinnorna hela tiden har varit i majoritet bland kooperatörer och lärlingar. När den första utbildningen till kooperatör startade på sensommaren 2002 anmälde sig 13 personer, 10 kvinnor och 3 män till kursstarten. I den andra utbildningsomgången deltog 2 kvinnor och 3 män. Och idag finns ett 20-tal kooperatörer och lärlingar i projektet men fortfarande dominerar kvinnorna till antalet, det vill säga 2/3 av gruppens aktörer är kvinnor. Bland brukarna är könsfördelningen jämnare: det finns 5 platser i arbetsträningen inom Karins döttrar och 7 platser på halvvägshuset Villa Solberg. Eftersom omsättningen av boende på Solberg har varit större, så dominerar männen till antalet bland brukarna (jfr. kap. 4).

Kooperatörerna valde från början att ha enkönade arbetskooperativ och nu finns tre enkönade och ett könsblandat arbetskooperativ. Man ansåg att kvinnor och män har olika behov och delvis olika arbetsstil och förhållningssätt, d.v.s. man såg och erkände könsskillnader inom gruppen, som en viktig variabel för organiseringen. Vägen ut har således valt två olika modeller för organisering av könsrelationer, *dels en enkönad dels en köns-*

blandad modell. Vi vill nu granska de olika modellerna och skillnader i arbetssätt.

En påtaglig skillnad som man snabbt lägger märke till är att de tre manliga kooperatörerna inom Villa Solberg byggde upp sitt kooperativ fortare och kom igång snabbt med verksamheten inom halvvägs-huset. Redan tidigt under kooperatörsutbildningen fanns planerna på ett halvvägs-hus. Gruppen började mycket målmedvetet leta efter lämpliga lokaler och så fann man det gamla huset utanför stan och inledde förhandlingar om tillstånd, renovering och upprustning. Redan i september 2003 stod huset klart för invigning och kunde ta emot fem boende. Arbetsfördelning enligt scheman, regler för boende och arbetskonceptet utformades gradvis under det första halvårets verksamhet. Både renoveringen av huset, invigning och start på verksamheten krävde mycket arbete.

En av kooperatörerna beskriver hur starten av kooperativet krävde en stor satsning av dem alla. Men att de kände sig nöjda med detta trots det hårda tempot och allt övertidsarbetet. Intensiteten passade deras temperament och befäste en ny identitet hos dem. Man kan se att männen vågade satsa på konceptet trots att alla detaljer inte stod klara och man inte visste hur vårdmarknaden skulle ta emot detta nya boende. Grunddrag i verksamheten och regelsystem i arbetet har också fått utformas gradvis under pågående verksamhet. Man har gjort en del misstag och lärt av dessa.

Männen har arbetat snabbt och intensivt och också tagit mer risker i starten av verksamheten. Men kvinnorna framhåller ibland att männen också fick mer stöd och uppbackning samt materiella resurser vid starten av Villa Solberg. Bland annat lades tre av projektledartjänsterna inom

Solberggruppen (jfr. kap. 4). Kooperativets start uppmärksammades också med en ståtlig invigning med cirka 200 gäster och reportage i media.

De båda kvinnliga kooperativen har arbetat långsammare och grundligare för att utveckla koncepten för sin verksamhet. Den första kvinnan började arbetsträna inom Karins döttrar under hösten 2003. Då var arbetsorganisation och arbetsträningsverksamheten inte färdigutformad utan man använde en stor del av hösten och vintern 2003/04 för detta arbete. Kooperatörsgruppen var större – först sex och senare sju medlemmar – och alla skulle hitta sin uppgift och roll. Inom kooperativet Karins döttrar har man använt mycket tid till gemensamma diskussioner i gruppen om tidigare erfarenheter, viktiga arbetsuppgifter, olika mönster för organisering, känslor och förhållningssätt. Männen har också en uppfattning om att det varit mycket konflikter bland kvinnorna i kooperativet. En av dem säger:

Jag beundrar faktiskt Anna (arbetsledaren) som ändå står rakryggad, trots allt vad dom här konflikterna innebär. Jag vet inte om kvinnor är lynnigare, deras humörsvängningar är i alla fall annorlunda än killars eller mäns, det är helt klart. Jag tror att vi biter ihop, vi män att när det uppstår ett problem så börjar vi inte, slänger boken i bordet och går, nej, jag skiter i detta och går hem nu. Så kommer jag tillbaka efter två dagar och då har sinnet sjunkit i röva på mig. Vi stannar kvar i problemet och löser det då.

Bearbetande gruppsamtal inom kooperativet har varit nödvändiga för att få gruppen att fungera men samtidigt provocerande och tuffa att gå igenom. Kvinnorna har inte lämnat varandra någon ro utan har gått nära inpå varandra och behandlat olika individuella förmågor och egenheter i gruppen. På längre sikt har detta gjort att man lärt sig hantera samarbetsproblem och konflikter och lärt känna varandra väl. Karins döttrar har också haft handledning från Kooperativ konsult vid dessa gruppdiskussioner. En kooperatör påpekar skillnader mellan männens och kvinnornas arbetssätt.

Det är väldigt hurtigt och som man brukar se hos killar: från punkt A till punkt B, inga djävla kringelikrokar emellan. Inte titta på något annat. Man har ett mål och så kämpar man spikrakt mot det målet. Och det skall lyckas snabbt! Snabbt skall det bli resultat! Medan vi har lagt mycket tid på att prata. Vi har långa, långa diskussioner med mycket tyckande och kännande. Det är litet rörigare. Men jag tror att det kan hålla bättre i längden då, om man har jobbat sig igenom de jobbiga relationsgrejerna. Killarna får ta itu med det sedan, tror jag. När saker inte funkar och de kommer bli osams, får de prata ut då. Det är en hypotes, finns väl inte bevisat att det är så.

En annan kooperatör menar att gruppsamtalen inom Karins döttrar har varit viktiga för arbetsklimat och trygghet inom gruppen. Men också för att utveckla olika yrkeskompetenser och finna en konstruktiv roll för var och en.

I kooperatörernas beskrivningar av verksamheten kan man se tydliga könsskillnader. Männen arbetar snabbare och mer handlingsinriktat mot verksamhetens mål. Personliga egenheter eller känslor lämnas åt sidan och man koncentrerar sig på kooperativets uppbyggnad och centrala uppgifter. Endast personliga egenskaper som direkt påverkar arbetet har tagits upp till diskussion. Männen har i mindre utsträckning diskuterat känslor eller erfarenheter som ligger utanför arbetsområdet. Kvinnorna har arbetat långsammare och grundligare och ägnat mycket tid åt samtal och diskussioner i grupp. Dessa har handlat om tidigare erfarenheter i yrkesliv och familj, trauman under missbrukarlivet samt vars och ens olika resurser och kapaciteter i arbetet. Eftersom kvinnors bearbetning och hanterande av problem ofta går över *berättande och socialt stöd i grupp*, så har dessa samtal varit viktiga för kooperativets arbetsklimat och fungerande (Hedin 2003, Trulsson 2003).

Från forskning om kvinnors och mäns uppväxt och socialisation vet vi att kvinnor ofta är mer relationsorienterade än män (Chodorow 1978, Trulsson 2003). Pojkar uppfostras till självständighet, individualitet och egna prestationer medan flickor uppfostras till att vara lyhörda för andras behov, omsorgsgivande och ansvarsfulla. Kvinnor blir då mer inriktade på närståendes behov och bryr sig inte om att utveckla egna kapaciteter. Många kvinnor söker sig också till gemenskap och trygghet – med partner eller vänner – och känner sig osäkra och sårbara på egen hand (Björling 2005). Många kvinnor med missbrukarerfarenheter vittnar just om att ensamheten är det svåraste efter uppbrottet från drogerna och vistelse på behandlingshem (Hedin 2003, Kristiansen 1999, Trulsson 2003). Könskonstruk-

tionen leder till individualitet, målinriktning och praktisk handling hos männen och relationsorientering och omsorgsansvar hos kvinnorna (Skeggs 1999). De olika sätten att organisera arbetet i kooperativen är således en återspeglning av de könskonstruktioner som fortfarande råder (Hirdman 2001).

Av intervjumaterialet framgår även att inte alla kvinnor har trivts med de roller som den traditionella könskonstruktionen ger. Vissa har känt otålighet under alla gruppdiskussionerna och har velat komma igång med verksamhet och gå vidare fram. De har inriktat sig på andra arbetsuppgifter än de traditionellt kvinnliga. Inom kooperativets verksamhet har det också funnits utrymme för många olika roller och kompetenser.

Från annan forskning kring arbetsliv och människovård vet vi att kvinnor ofta är mycket ambitiösa, de kräver mycket av sig själva och vill att verksamheten skall bli så bra som möjligt (Björling 2005). Kvinnor i arbetsmarknadsprojekt med empowermentinriktning har trots osäkerhet och dåligt självförtroende i början visat sig uthålliga och har kunnat utveckla verksamheter trots yttre svårigheter. (Björling 2005).

Den korta projektiden på tre år för projektet Vägen ut kommer här i konflikt med kvinnornas behov av långsiktighet. Kooperatörerna inom Karins Döttrar har länge närt planer på att starta ett halvvägshus för bostadslösa kvinnor och har gjort flera ansökningar om medel till stat och kommun för en sådan verksamhet. I juni 2005 fick man besked att ett första anslag för att starta en sådan verksamhet hade beviljats. Planerna på att starta ett halvvägshus för bostadslösa kvinnor ur målgruppen kan nu börja realiseras. Karins Döttrar har också

lämnat sina gamla lokaler - som man delade med Västugan - och har just flyttat in i nya större lokaler centralt i Göteborg i juni 2005. Den långa planerings- och uppbyggnadstiden, som kvinnorna arbetat med att utveckla verksamheten börjar nu bära frukt.

ARBETSLEDNING OCH SOCIALT STÖD

Inom *Vägen ut kooperativen* har man beaktat både kvinnors och mäns behov av arbetsledning och socialt stöd i arbetet. Kooperatörer och lärlingar har många individuella erfarenheter av svårigheter i arbetslivet, sjukskrivningar och arbetslöshetsperioder. Därför har man inom kooperativen ordnat med en slags dubbelstyrning, både arbetsledning från projektledare och koordinator inom kooperativet och handledning från speciell handledare inom Kooperativ konsult. En projektledare beskriver stödet från koordinator.

Jo, hon är bra. Jag tycker hon jättebra. Hon är ett jättestort stöd för mig. Och jag tror faktiskt det är så att jag är ett stöd för henne ibland också, det är olika situationer.

Inom arbetsträningen beskriver brukarna också att de får mycket socialt stöd av kooperatörerna och främst från sina kontaktpersoner för att komma över svårigheter och utveckla sina förmågor. Det är alla typer av socialt stöd som ges, såväl en tydlig struktur och stimulerande arbetsuppgifter som samtal kring speciella svårigheter (House 1981).

Till könsskillnaderna hör också att kvinnor ofta har sämre självförtroende och svårare att ta plats och kräva resurser för egen del, t.ex. högre lön eller vidareutbildning som de behöver. Detta är väl

dokumenterat från andra delar av arbetslivet, där kvinnor har haft svårt att kräva högre lön och bättre villkor i sitt arbete (Forssén & Carlstedt 2003). Detta be- teende att känna sig mindre värd och kräva mindre resurser och utrymme är förstås reminiscenser av kvinnors under- tryckta position i samhälle och familjeliv sedan hundratals år (Forssén & Carlstedt 2003).

Vissa sådana tecken på kvinnlig underordning syns inom de kvinnliga kooperativen där man t.ex. inom Karins döttrar inte krävde egna lokaler för den kooperativa verksamheten utan tvingades dela lokaler med en annan liknande verk- samhet, vilket gav upphov till en rad pro- blem.³⁰ En av kooperatörerna beskriver hur kvinnorna har haft svårt ”att ta för sig” men hur de har bättrat sig så små- ningom. Hon säger:

Mellan Solbergkooperativet och oss. Killarna skulle inte nöja sig att sitta i kyffet till kontor eller ta pundarmöbler från vinden. Killarna skulle inte nöja sig med det eller... Jag känner inte att jag personligen har något pro- blem med det där med jäm- ställdheten. Men det är litet att tjejer får stå med mössan i handen och niga.

Allt eftersom verksamheten har utvecklats har man dock kommit längre med att kräva egna lokaler och större resurser till fortbildning och verksamhet. Koopera- törerna inom Karins döttrar har visat sina ambitioner och vilja till utveckling genom att gå en rad vidareutbildningar, som varit viktiga för arbetet i kooperativet.

³⁰ Tvånget har framför allt varit av ekonomisk natur då det tidvis saknats medel till högre lokal- hyra för kooperativet.

Det finns även andra tecken på att kvinnorna inte längre nöjer sig med mindre resurser och förmåner än männen. Vissa kvinnor beskriver också hur deras självförtroende har vuxit genom arbetet i kooperativet. En kooperatör säger:

Det har givit mening i tillvaron och gemenskap, jag har fått vänner ju. Jag känner mig fak- tiskt litet betydelsefull. Men det växlar ju, det är skönt någon gång när man känner så. Ja, kamratskapet i kooperativet, vardagen får en mening. Det är ju inte bara tomt. Och sen så ger det en självförtroende. Det har stärkt självförtroendet, det har växt. Så får man ju en annan identitet också. Det är litet skönare när jag träffar andra människor att jag kan säga att jag jobbar i ett socialt arbetskooperativ, jag behöver inte säga att jag är bidragstag- are. För det är ingen som har med det att göra...

Eftersom tre kooperativ är enkönade har relationerna mellan könen i arbetet och eventuellt problematiska attityder och förhållningssätt till det andra könet inte kommit så tydligt fram. Den dominerande bilden som vi får är att det har rått ett gott kamratskap och samarbete mellan med- lemmarna i det manliga och de kvinnliga kooperativen. Vid invigningen av Villa Solberg hjälpte de kvinnliga kooperatör- erna till med utsmyckning av lokalerna och servering. Och när lokalerna hos Karins döttrar skulle repareras och målas fick kvinnorna viss hjälp från männen på Solberg. Man har sett behovet att utbyta tjänster och stödja varandra. Men det förekommer också uttalanden som tyder på att kvinnorna anser att männen har

favoriserats, speciellt i början av projektet och att de har fått fördelar på grund av sitt kön.

Man kan se att kvinnorna i början av projektiden kämpade för att bli jämställda och få samma förmåner och positioner som männen. De kämpade för att få lika stor del av löner och andra materiella resurser som männen. De har gradvis utvecklat sin förmåga att kräva bättre förmåner, vilket troligen är en följd av större förmåga och självförtroende. Under arbetet i kooperativet har kvinnornas kompetenser, yrkeserfarenheter och kunskaper utvecklats till en annan nivå, vilket har befrämjat deras individuella och kollektiva utveckling och stärkt deras självförtroende avsevärt. Således finns både jämställdhetssträvanden och en empowermentprocess parallellt i projektet, bilden varierar beroende på vilken tidsperiod under projektiden som man granskar (Dominelli 2001).

Beträffande det könsblandade kooperativet framkommer en del problem i attityder och handling. Det gäller samarbetssvårigheter mellan kvinnor och män och visst missnöje med arbetsklimatet. En lärling beskriver problem med personkemin när de tillsammans skulle inreda lokalerna. En annan lärling är missnöjd med arbetsledningen och anser att hon ibland inte har fått tillräckligt stöd från sin arbetsledare.

Det förefaller som kooperatörer och lärlingar har haft fullt upp med uppbyggnaden av de sociala arbetskooperativen, få dem funktionsdugliga och med god kvalitet på tjänsterna samt få dem ekonomiskt bärkraftiga. Troligen har man inte haft tid och kraft över till diskussioner om attityder och förhållningssätt mellan könen. Sådana gamla förtryckande mönster med över- och underordning

mellan män och kvinnor kräver dels ingående utbildning om genusordningen (Hirdman 2001), dels aktivt och tålmodigt förändringsarbete för att få bukt med kvarvarande element av könsförtryck (Dominelli 2001, Langan & Day 1998).

Sammanfattningsvis visar arbetslivsforskningen att kvinnor genom sin inlärd relationsorientering vanligtvis har stort behov av socialt stöd, uppmuntran och feedback samt goda relationer i sitt arbete, samt att få diskutera olika problemsituationer som uppkommer. I många människovårdande yrken behövs både konkret arbetsledning kring arbetsuppgifterna och handledning kring etiska dilemman. Samtidigt ges inte arbetsledning eller handledning i tillräcklig grad och personalen känner sig försummad (Franzén 2003). Arbetstagarna lämnas ensamma med en rad olikartade krav, svåra arbetsuppgifter och korstryck från olika uppsättningar normer inom organisationen. Män kan lämnas ensamma utan socialt stöd och råd i högre grad än kvinnor men mår inte heller väl av en bristande arbetsledning eller brist på stimulans och feedback. Höga krav, brist på kontroll över arbetet och brist på stimulans och socialt stöd är utmärkande faktorer för en dålig arbetsmiljö, som leder till stress och ohälsa (Theorell 2002). Kvinnor är speciellt känsliga för dåliga arbetsmiljöer och konflikter på arbetsplatsen och blir oftare sjukskrivna för arbetsrelaterad ohälsa.³¹

Vid organiseringen av arbetskooperativen i *Vägen ut* har man tagit hänsyn till kvinnors och mäns olika behov. Man har sett att kvinnor och män behöver olika förberedelsetid att utveckla de kooperativa verksamheterna och man har försökt

³¹ Intervju med forskaren E Palmer i Aktuellt /TV i januari 2005.

stödja kooperativen med olika typer av resurser, såväl utrustning och materiella resurser som utbildning och handledning. Olika typer av stimulans har givits alltefter behov och man har försökt utveckla kooperatörer och lärlingar utifrån deras olika förutsättningar. Det finns många exempel på att både kvinnor och män har utvecklat sina förmågor och fått stärkt självförtroende och förändrad självbild under arbetet i kooperativet.

5.4 SAMMANFATTANDE REFLEXIONER

Det finns några reflexioner som omedelbart låter sig göras. En första är att *återhämtningen förefaller underlättas av arbete i sociala arbetskooperativ*. Många av brukarna, som kommit till Villa Solberg eller Karins döttrar för boende eller arbetsträning befinner sig fortfarande i marginalsituationen efter ett uppbrott från drogerna (d.v.s. i tredje fasen under uppbrottsprocessen). De kan ha olika typer av krisreaktioner och psykologiska symptom efter långvarigt drogmissbruk och avtjänande av fängelsestraff. De är ofta sårbara och osäkra i den nya drogfria situationen med mycket dåligt självförtroende. De har en uttalad ambivalens både i förhållande till det gamla livet i missbrukarkulturen och det nya livet som vanliga medborgare. De har också en rad psykologiska symptom som sammanhänger med den marginalsituation mellan två världar som de befinner sig i (Hedin & Månsson 1998).

När de kommer till det sociala arbetskooperativet innebär det att de hamnar i *en stödstruktur*, där deltagarna utifrån egen erfarenhet känner till problemen och kan förstå hur de reagerar och vilka svårigheter som finns. Där finns tillgång till *spontan och informellt socialt stöd*, vilket är viktigt i en utsatt och sårbar situation

(Eckenrode & Wethington 1990) men också till *formellt stöd i olika former*, t.ex. behandlingsmöjligheter, socialbidrag eller olika former av skyddat arbete genom kontaktpersonerna i utvecklingspartnerskapet. Det finns också länkar till en rad andra resurser inom offentliga sektorns ram. Det betyder att de får tillgång till en trygg miljö av likasinnade, som talar samma språk och förstår deras situation men också ställer adekvata krav. Framför allt ställs krav på drogfrihet, stark motivation att förändra sitt liv och rejäla ansträngningar att förändra tidigare livsstil och sociala relationer. Det betyder att situationen inte bara innehåller stöd, trygghet och förståelse utan också krav och utmaningar, som dessa brukare måste kunna anpassa sig till och uppfylla. När brukarna har kommit över den första tidens svårigheter under marginalfasen så innebär arbetsträningen eller boendet i kooperativet att de får mycket material till det nya livsmönster som de håller på att bygga upp (Biernacki 1986, Kristiansen 1999). Materialet består av nya kunskaper och färdigheter, nya sätt att förhålla sig, intressen och aktiviteter som är förknippade med arbetet i kooperativet. Personliga resurser som de har och som tidigare utnyttjades till destruktiva aktiviteter eller som inte har använts under missbrukarlivet kommer nu att kunna användas i arbetet. I intervjumaterialet finns många exempel på personliga kapaciteter som kooperatörer och lärlingar har fått utveckla utifrån sina nya roller och som innebär att de gradvis bygger upp en ny identitet. Självförtroendet växer successivt och medverkar i uppbyggnaden.

Det finns också exempel på personer som fungerar mycket väl i sitt kooperativ men ändå kämpar varje dag med oerhört dåligt självförtroende. Det vill säga själv-

bilden och självförtroendet har en eftersläpning, som för många utgör en extra svårighet. Personerna kan också ha rester av den gamla rollen kvar i sitt rollregister, som skapar svårigheter i bestämda situationer eller i en viss typ av relationer (Ebaugh 1988, Topor 2004). Men det kooperativa arbetet kräver en rad nya kunskaper och färdigheter som tar överhanden över rollresterna och gradvis minskar deras inflytande i personligheten. Genom feedback från andra bekräftas också kapaciteter och resurser som behövs i arbetet. Dessutom minskar stigmatiseringen från omgivningen när man kan presentera sig i en ny roll (Goffman 1981).

En annan näraliggande reflexion är att det förefaller finnas *könsskillnader* hur förändringarna socialpsykologiskt går till för män och kvinnor. Det verkar som om männen i pressade situationer tar den konkreta problemlösningen först och i senare faser ägnar sig åt funderingar, bearbetning och emotionellt arbete. I intensiva arbetsperioder koncentrerar de sig på sina uppgifter och lämnar sociala relationer och konflikter i omgivningen därhän. Kanske tvingas de ta tag i problemen och arbeta med dem i en senare fas. Men då finns arbetsrutiner och regelsystem redan utformade och kan utgöra en tydlig grund för vardagstillvaron. Kvinnor förefaller vara mer beroende av att företa den emotionella och kognitiva bearbetningen tillsammans med handlandet, så att de olika kapaciteterna följs åt och bildar en slag helhet. Kvinnorna verkar också ha ett behov av att berätta och bearbeta tillsammans i grupp, vilket har lett till många samtal i kooperativen kring olika arbetsmoment och beslut. Kvinnor förefaller också mer oroade om inte olika beslut och ställningstaganden är

förankrade hos arbetskamrater och arbetsledning, vilket kan bero på den relationsorientering som kvinnor får tidigt under socialisationen (Trulsson 2003). Kvinnors bearbetning via språket och mäns bearbetning via praktiska handlingar visar på könsskillnader i arbetssätt, som man måste förstå och ta hänsyn till i en arbetsorganisation (Rönmark 1999). Man kan se att det manliga kooperativet Villa Solberg till en början fick större andel av projektmedlen för att kunna bygga upp sitt halvvägshus. Samtidigt hade projektledarna inom Villa Solberg både utbildning och yrkeserfarenheter, som kunde utgöra grund för en verksamhet med tjänsteförsäljning av boende till kriminalvårdens och socialtjänstens klienter. Flera av männen i Solberggruppen hade tämligen lång yrkeserfarenhet. Bland kvinnorna inom Karins döttrar fanns större heterogenitet i gruppen och mindre samlade yrkeserfarenheter som kunde användas i en rehabiliteringsverksamhet. Det behövdes således en längre kompetensutveckling för att kunna skapa en kooperativ verksamhet med tjänsteförsäljning av arbetsträning inom Karins döttrar. Med projektets korta verksamhetstid (3 år) för att starta kooperativt arbete var det angeläget att använda de resurser som fanns på bästa sätt. Det blev därför naturligt att starta och satsa projektmedlen där det fanns bäst förutsättningar. Gradvis utvecklades kvinnornas kompetens genom olika typer av utbildningar och arbetsträningen fick alltfler placerade brukare. Skillnaden i resurstilldelning mellan kooperativen har på längre sikt utjämnats (jfr. kap. 4).

En tredje reflexion gäller *empowermentperspektivet* som har legat till grund för arbetet i projektet. Genom detta perspektiv och företräddandet (advocacy) som

finns på olika nivåer i kooperativens arbete, så har kooperatörer och lärlingar fått ta mer ansvar än i vanliga arbets- eller studiesituationer. Ansvar för yngre kamrater som inte kommit så långt i uppbrottsprocessen och att vara modell och förebild för andra ingår i konceptet. Företrädandet har gällt förhandlingar med politiker, offentliga sektorns tjänstemän och experter från olika EU-organ. Vissa av kooperatörerna har också haft omfattande kontakter med media, givit intervjuer, tagit emot studiebesök och medverkat i radio/TV program. Genom diskussioner, företrädande, förhandlingar och demokratiskt beslutsfattande, som ingår i empowermentprocessen så har kooperatörer och lärlingar fått ta ett större ansvar än medborgare normalt såväl för egen utveckling som grupputvecklingen i kooperativen (Adams 1996).

På det sättet har många av kooperatörerna upplevt sig ha makt och möjligheter att påverka. De har tagit del i en demokratisk process och detta har stärkt deras självförtroende och givit nya kunskaper om samhällets funktionssätt (Dominelli 2002).

KAPITEL 6. RELATIONER I VÄGEN UT PROJEKTET

I de tidigare avsnitten har vissa relationer i Vägen ut redan diskuterats. I detta kapitel har vi andra viktiga förhållanden i fokus. Man kan konstatera att relationernas betydelse för människans liv och välmående kan inte överskattas. Personlighetsutveckling självkänsla och identitets-skapande sker ofta i interaktion med andra människor. Dominelli (2002) menar att i dessa möten sker det ett slags ständig jämförelseakt där olikheter betonas, men där även likheter har betydelse. Dessa är baserade på fysiska, psykiska, sociala, ekonomiska och övriga jämförelser, som även skapar över- och underordningspositioner mellan människor. Med andra ord, identiteten och självkänslan skapas genom ständiga jämförelser och förhandlingar med andra människor, vilket innebär att identiteten inte är fast och enhetlig, utan föränderlig och i viss mån kontextbunden. Detta innebär bland annat att en person, som ofta har förlorat i dessa förhandlingar, kan genom nya möten och överläggningar, kollektivt eller enskilt, få material till ny självbild och identitet. Det är i denna belysning följande avsnitt om de olika relationerna i Vägen ut projektet bör läsas.

6.1 RELATIONEN MELLAN VÄGEN UT KOOPERATIV OCH GRUNDFÖRENINGAR

En av anledningarna till att Vägen ut projektet tilldelades projektmedel av ESF rådet, handlade inte bara om att man

skulle utveckla sociala kooperativ, utan att projektet var innovativt och nyskapande genom att frivilligföreningarna skulle ha en viktig roll i denna process. De skulle fungera som ett slags plantskola och tanken var också att alla medlemmar skulle erbjudas möjlighet att utbilda sig till kooperatörer. En viktig aspekt var också att föreningarna skulle stå för projektet. Därför var det också naturligt att GFC, Göteborgs föreningscenter, en organisation som just arbetar med och verkar för frivilligföreningar i Göteborg, fick en samordnande funktion.

Föreningarnas viktiga roll har även uppmärksammats i utvärderingen där en av frågorna just handlar om förhållandet mellan Vägen ut projektet, kooperativen och grundföreningarna. Bland annat: Hur påverkar kooperativen föreningarna, och vilken typ av förändringsprocess initieras inom grundföreningarna på grund av deras medverkan i projektet?

I detta kapitel diskuterar vi relationerna mellan Vägen ut kooperativen och grundföreningarna, hur de har varit och hur processen sett ut.

DE INITIALA KONFLIKTERNA

I ett tidigare kapitel har vi presenterat grundföreningarnas verksamheter. Nu diskuterar vi dem i ett något annorlunda sammanhang. Föreningarna har olika historia, organisationsstrukturer, målgrupper och verksamheter. Det intres-

santa är att oavsett dessa skillnader har det i samtliga fall uppstått någon typ av konflikter, framför allt i första fasen när kooperativen bildades.

I början av projektet var kritiken stark i en av föreningarna där vissa personer öppet uttryckte sin ilska och besvikelse över sina kooperatörer och menade bland annat att:

Kooperatörerna är nästan aldrig här, men kommer hit och bestämmer. Informationen har varit dålig från dom... Detta har varit en bra verksamhet och stått för trygghet, man har kunnat vara borta ett tag för att komma tillbaka sedan.

Här framträder flera intressanta aspekter, vem som har makten i denna relation, grundföreningen eller kooperatörerna, trygghetens betydelse och dess koppling till förändringar samt informationens och kommunikationens roll i denna process. Det sistnämnda framträder även vid nästa citat från en blivande kooperatör i en annan förening.

Vi höll på att bilda det (kooperativet). Vi höll ju på med förberedelserna och var nästan klara. Så skulle vi ha ett möte med styrelsen. Men dom hade inte begripit hur långt vi hade kommit. Dom förstod inte att vi hade kommit så långt som vi hade gjort. (...) Jag vet inte riktigt vad det var som hände. Jag vet bara att det var ett fruktansvärt otrevligt möte och vi var väldigt arga när vi gick därifrån, eller när de gick från oss. För det var hos oss... Vi kände oss fruktansvärt förolämpade, det gjorde vi. Vi hade

ju gjort stadgar... Och istället för att säga att det har ni gjort bra tjejer, men det är litet som ni får ändra på, litet fel så... I stället så tryckte de ned oss totalt till fotknölnarna! (...) Nej... men det är överspelat nu, men det tog oss över ett halvår innan vi kom tillbaka efter det.

I detta fall är det föreningens styrelse som reagerat bland annat mot att de inte fått information i god tid. Man kan också tolka in maktaspekten i denna reaktion som handlar om vem som har företrädet för att utveckla verksamheten, d.v.s. innehar den formella institutionella makten. Med andra ord, brister i kommunikation var inte den enda orsaken till konflikter, utan spänningar i relationerna hade framför allt med makt- och lojalitetsfrågor att göra.

Det var ju väldigt turbulent ett tag. Och påverkade oss väldigt. (...) Vi var ju på möten under hösten som var rent förfärliga. De sa att alla skall veta att man inte skall bita den hand som föder en. Man skulle vara lojal och inte göra något annat. Det var ju sjukt det hela. En del människor har en fantastisk förmåga att sprida...

I de flesta föreningarna var det ofta de mest aktiva och drivande personerna som blev intresserade av tanken att gå med i projektet att bilda kooperativ. Konflikterna med andra starka individer i föreningen kunde leda till ett totalt brott och förlust av för föreningen viktiga personer, vilket i sin tur förvärrade konflikten.

Vilket förhållande kooperativet och grundföreningen bör ha till varandra har varit ett viktigt tema under hela pro-

cessens gång. Man har frågat sig om kooperativen skall vara en integrerad del av grundföreningens verksamhet eller ha en friare roll. När inte samsyn har kunnat uppnås har detta lett till en kamp som förts med olika medel, varav hot och anklagelser varit ganska vanliga.

Och jag blev offentligen kallad för dåre (skrattar). För att vara dåre då, så tycker jag att vi har lyckats bygga upp en väldigt intressant sak här. Om jag inte hade varit dåre, vad hade jag kunnat åstadkomma då? Men vi gick inte i clinch och tog inga diskussioner, vi hoppade inte på något skitsnack. Och i slutändan har vi vunnit på det, både hos kriminalvården och kommunen och allt annat. Det har de insett nu. När dom (från föreningen) ringer upp mig och säger: Vi funderar på att dra oss ur det här projektet, då faller väl alltihop för er? Som om deras verksamhet var något som vi hade behov av.

Det är starka känslor som väcktes under processens gång och det var inte ovanligt att man kopplade konfliktorsakerna till någon individs personliga egenskaper. Båda parterna har på detta sätt försökt leta efter syndabockar och individualisera skulden för problemen. Någon har uppfattats som dåre, bråkmakare, eller psykiskt störd, en annan har kallats för maktmänniska och så vidare. Men motiv har även setts på andra nivåer och man har förstått att den här typen av förändrings- och separationsprocesser inte sällan leder till ansträngda relationer. Men oavsett hur man uppfattat tvisterna har de, i alla fall i början, varit så pass om-

fattande att kooperatörerna fått handledning av Kooperativ konsult.

Jag hade nog gjort ett väldigt fint schema för vad vi skulle gå igenom, men jag känner att vi inte följde det helt och hållet. Vi skulle bland annat prata om könsroller och sådana saker, men dom var så upptagna av detta med konflikterna till moderföreningarna, eller med moderföreningarna. För det här liksom, hur det skulle gå till och hur de skulle hantera situationen. Det blev väldigt mycket att vi pratade om det och försökte hitta strategier i detta. Sen var det väldigt mycket att ösa frustration och oro kring dom problem som var, och som ibland blev lite för personfokuserade tycker jag.

Kooperatörerna fick professionellt stöd, vilket hjälpte dem att komma vidare i processen. Men hur skall man egentligen förstå denna osämja, är den individbaserad, det är ju till syvende och sist individen som agerar, eller handlar den om andra orsaker? Förmodligen handlar det om en kombination av flera faktorer och i materialet framträder flera intressanta begrepp som är kopplade till denna diskussion: separation, förändring, trygghet, aggression, avund, komplexitet, kommunikation och makt.

"DETTA HAR VARIT EN BRA VERKSAMHET OCH STÅTT FÖR TRYGGHET"

För att bättre förstå en del av de känslomässiga reaktioner som initialt väcktes både hos kooperatörerna och bland medlemmarna i grundföreningarna, är det viktigt att notera att flertalet av dessa per-

soner har en psykologisk och/eller social problematik i bakgrunden. De befinner sig också i olika faser av rehabiliteringsprocessen. Dessa faktorer har förmodligen bidragit till behovet av trygghet och stabilitet i föreningarna. Kooperativen har uppfattats som hot mot denna säkerhet och aggressioner har riktats mot dem som verkat för förändring eller lämnat verksamheten. De har uppfattats som svikare. Även avundsjuka lyfts upp i vissa intervjuer. En av medlemmarna diskuterar öppet att bakom hennes ilska ligger även känsla av avund för att hon inte själv varit mogen nog att börja som kooperatör. Denna roll har för många givit bra utvecklingsmöjligheter och en viss statusposition. Känslan av att det viktiga och intressanta händer just på Vägen ut och inte i föreningen, och att kooperativen även kan påverka föreningens framtid, har hos föreningsmedlemmar lett till en önskan om information som är kontinuerlig och lättbegriplig.

KOMPLEXITET OCH KOMMUNIKATION

Hur informationen från Vägen ut projektet och kooperativen till grundföreningarna har fungerat är en grundläggande fråga för deras relation. Som framgår av ovanstående menar vissa att informationen har varit bristfällig. Det är svårt att fullt ut tyda vad dessa uppfattningar handlar om, en känsla hos mottagaren eller faktiska brister. Här diskuteras några tänkbara faktorer.

För det första kan man konstatera att Vägen ut projektet handlar om en mycket omfattande och komplex process där inte ens de mest initierade mer än översiktligt vet vad som kommer att hända på längre sikt. Att leva i någon slags osäkerhet vad gäller utvecklandet av kooperativ har

präglat verksamheten. Ibland har det handlat om sökandet efter lämpliga lokaler eller väntan på viktiga tillstånd och beslut osv. Väldigt ofta har osäkerheten handlat om ekonomiska frågor. Detta har lett till att ingen egentligen haft en helhetsbild och kunnat med säkerhet sia om framtiden, och därmed har också informationen till grundföreningarna varit behäftad med brister.

Komplexitetsproblemet har också haft att göra med att bildandet av kooperativ berört ett antal expert- och kunskapsområden vilket krävt inblandning av individer från många olika professioner. I denna mening kan Vägen ut projektet beskrivas som en gedigen läroprocess, där många faser fordrat någon typ av specialkunskaper. Och det är inte bara kooperatörer som fått inblickar i nya kunskapsområden, utan även myndighetspersoner och andra har lärt sig mycket i dessa sammanhang.

Informationen mellan Vägen ut projektet och föreningarna har skett på olika sätt, genom kooperatörer som berättat om verksamheten, genom e-post, bland annat protokoll från möten med styrgrupp och utvecklingspartnerskap - där även andra representanter än kooperatörer från grundföreningar fått delta - och genom vissa allmänna seminariedagar. Problemet har inte alltid handlat om mängden information, utan om nivån och innehållet och hur man förmedlat den. För att värdera och kunna placera, de inte sällan komplexa och fragmenterade kunskaperna i e-post och vid möten i sitt sammanhang, måste man ha en helhetsbild, som bara de mest initierade i projektet har haft. Detta uppmärksammades av projektledningen och ett mycket uppskattat seminarium arrangerades på Skandiahuset 10/4 2003. Här skapades möjlighet att

genom olika presentationer från kooperatörer och projektledning få en mer konkret uppfattning om vad hela Vägen ut projektet handlar om.

För att kunna förstå informationen måste den också vara presenterad på ett sätt som motsvarar den kunskapsnivå man har. Många av kooperatörerna menar till exempel att de har informerat grundföreningen men att det verkar som om folk inte lyssnar eller förstår. Detta kan handla om att man inte lyckats att översätta de mångfacetterade kunskaper som hela tiden produceras i projektet till ett enklare språk. Denna kommunikation görs inte heller lättare av ett antal engelska ord som man ibland använder i EU sammanhang och även i Vägen ut: empowerment, benchlearning och franchising för att ta några exempel.

Efterfrågan på information har inte alltid handlat om att man vill veta allt som händer i projektet och i kooperativen, utan mer om hur detta påverkar ens egen situation i den förening där man funnit sin trygga bas. Som vi ovan diskuterat kan förändringar skapa ångest i grupper där trygghet är starkt kopplat till stabilitet och oföränderlighet.

VAR FINNS MAKTEN?

Det framgår tydligt av olika typer av material att grundföreningarna skulle vara en viktig motor i projektet. I början uppfattade man att de blivande kooperatörerna också var föreningens representanter i Vägen ut. Men relativt tidigt skapades det konflikter mellan kooperativen och grundföreningarna och separationstendenserna blev i vissa fall allt tydligare med tiden. Ju längre processen pågick desto mer uppenbart blev det att kooperatörerna inte kunde uppfattas som legitima

representanter för föreningarna eller tvärtom. GFC uppmärksammade detta relativt tidigt och försökte att aktivera de föreningsföreträdare som inte var kooperatörer i Vägen ut projektet.

Man kan dock konstatera att den direkta föreningsrepresentationen i Vägen ut projektet inte har skett i styrgruppen utan genom möten i utvecklingspartnerskapet. Denna organisatoriskt mer perifera funktion har inte stärkt föreningarnas delaktighet i projektet. En viktig fråga i detta sammanhang är varför inte de ursprungliga ambitionerna om föreningarnas roll har uppfyllts, och varför konflikterna lett till en total separation och maktkamp i vissa fall. Svaren på dessa frågor är inte lätta att finna, men man kan peka på ett antal olika faktorer som kan ha haft betydelse.

Utan att diskutera vem som har gjort eller sagt vad i denna konflikt kan man bara konstatera att den till slut ledde till en brytning mellan de som var engagerade i bildandet av kooperativ och de övriga i moderföreningen. Följden blev att grundföreningar fick mindre makt över styrningen av kooperativen. En bidragande orsak har att göra med projektets omfattning och komplexitet vilket lett till skapandet av en relativt stor och från föreningarna separat och självständig organisation där lednings- och styrningsfrågor varit väldigt viktiga.

Man kan också konstatera att tre år är relativt kort tid med tanke på hur stort projektet är och vilka ambitioner man har haft. Målsättningen att skapa självständiga och ekonomiskt bärkraftiga kooperativ har krävt enormt mycket engagemang och tid. Det har gått väldigt fort, ibland för fort med tanke på ursprungstanken om föreningarnas och deras medlemmars aktiva och mogna deltagande.

Men det är inte bara brist på tid som bidragit till bristfällig förankring hos grundföreningarna utan också finansieringsformen där medfinansiering utgör halva delen av projektmedlen. Ju fler föreningar och myndigheter som deltar desto bättre finansiell grund skapas för projektet och kooperativen. Verksamheten kräver en viss miniminivå för att kunna ha gott innehåll och kvalité, med tanke på kooperatörsutbildningar och allt annat som måste finansieras. Att inte påbörja projektet innan alla föreningarna ligger på samma och relativt höga medvetenhetsnivå är kanske orealistiskt och inte alltid heller eftersträvänsvärt med tanke på att människor också utvecklas i den här typen av processer. Samtidigt är det viktigt att konstatera att en alltför snabb utveckling där de andra medlemmarna i föreningarna inte hinner mogna kanske inte heller bidrar till egenmakt, empowerment för andra än dem som är med i projektet.

När väl Vägen ut projektet hade skapat ett organisatoriskt centrum med huvuduppgift att värna om kooperativen och deras verksamhet, och när separationsprocessen hade gått tillräckligt långt, kunde man inte längre se vissa av kooperativen som föreningsrepresentanter, utan mer som konkurrenter med moderföreningen på en vårdmarknad där man säljer tjänster och söker bidrag. Det är också mot denna bakgrund som konflikter och diskussioner om illojalitet kan ses. I vissa fall har man också varit orolig för att kooperativet kommer att överta hela grundverksamheten.

I början fanns det planer på att när väl kooperativen utvecklades, skulle alla medlemmar i grundföreningen ha möjlighet att bli kooperatörer. Därigenom skulle man skapa utvecklingsmöjligheter som

föreningen inte inom ramen för den aktuella verksamheten kunde erbjuda till sina medlemmar. Varför inte denna tanke kunde genomföras handlar delvis om att man inte lyckades skapa konsensus med dem som var kvar i grundföreningen. Det fanns bland annat otydligheter om vad som skulle hända med de personer som inte ville eller kände sig mogna för att delta i kooperativen. I vissa fall var också planerna bristfälligt implementerade hos föreningens huvudmän och ledning.

VAD HÄNDE SEDAN?

Ovan har vi främst diskuterat den initiala fasen och mellanperioden i projektet. Frågan är hur relationen mellan kooperativen och grundföreningarna har utvecklats sedan dess. Man kan konstatera att processen har gått åt olika håll.

I en förening där konflikterna huvudsakligen handlade om brister i information mellan styrelsen och kooperatörerna, har kommunikationen blivit bättre och relationerna normaliserats. Bildandet av kooperativet har inte heller efter initialfasen hotat de maktförhållanden som finns mellan medlemmarna och ledningen. Detta hänger bland annat samman med att kooperativet inte på något sätt förändrat eller hotat föreningens vanliga orientering och verksamhet, eftersom de redan tidigare utgjort en relativt självständig enhet. Målet har heller inte varit, som i andra kooperativ, att skapa en ekonomiskt självbärande enhet, utan fortsätta som förut med hantverk, social samvaro och egenrehabilitering som grunder för verksamheten. Det intressanta är dock att i denna enhet har det alltid funnits kooperativa inslag genom gemensam produktion och försäljning av varor och kurser, men huvudsakligen i syfte att

kunna köpa nytt material för att kunna fortsätta med hantverket. Inga andra utgifter har bekostats genom dessa medel utan genom kommunala bidrag. Annat som skiljer detta kooperativ från andra är att någon av enhetens två anställda handledare har tillsammans med medlemmarna representerat kooperativet i olika sammanhang. Denna modell har inneburit en något minskad roll för medlemmarna i Vägen ut. Detta är naturligtvis problematiskt utifrån empowermentsperspektivet.

I en annan förening har man passerat de tidiga konflikterna och samverkan sker idag i positiv anda. Detta har delvis att göra med förändringar i grundföreningens personalsammansättning och att föreningen och kooperativet inte är konkurrenter på samma marknad, även om man arbetar med samma målgrupp. Grundföreningen lever huvudsakligen på bidrag och kooperativet genom försäljning av boendeplaceringar. Här sker också en positiv samverkan genom att kooperativet placerar personer i arbetsträning hos moderföreningen. (Det intressanta är att enligt projektplanerna skulle det vara omvända förhållanden, moderföreningar skulle fungera som en landningsplats innan placering i kooperativet. Så har det dock inte fungerat i någon förening.) Den konstruktiva relationen har också att göra med att en av kooperatörerna fortfarande deltar i styrelsearbetet i moderföreningen. Detta ger naturligtvis goda möjligheter till ömsesidig information och samverkan när det gäller brukare. Så som det var tänkt ifrån början, fast i realiteten blev det i något andra former.

I två föreningar har konflikterna inte helt lösts men ändrat karaktär. I det ena fallet var konflikterna allvarliga och ledde till en situation där en tidig och total

separation var den enda lösningen. Här fanns både maktstrider och lojalitetskonflikter som hade dels att göra med att man var konkurrenter på samma marknad dels att det fanns starka individer som strävade åt olika håll. När det gäller kooperativet har det hittat en gynnsam marknadsnisch och en viss stabilitet i sin verksamhet. Moderföreningen däremot hamnade i en allvarlig svacka med bland annat låg tillströmning av klienter. Denna process ledde till slut till en total nedläggning av verksamheten och föreningen upphörde våren 2005. Detta är paradoxalt med tanke på den viktiga roll som föreningarna skulle ha vid utvecklandet av kooperativ och tvärtom. Kooperativen skulle ge ett lyft åt föreningarna och bidra till att de skulle överleva på ett bättre sätt.

I det andra fallet har konflikten lett till att man sedan juni 2005 inte längre delar lokal med moderföreningen. Att bo under samma tak med liknande målgrupp, men ändå med separata verksamheter och olika ledning, var inte en bra lösning. De som tidigare var besökare i den ena verksamheten, blev plötsligt i kooperativet verksamhetsansvariga med egna brukare. I moderföreningen var det däremot en utbildad socionom som ansvarade för verksamheten. Olika sätt att se på behandlingsfrågor har också bidragit till meningskiljaktigheter. I denna situation uppstod många oklarheter och svåra gränsdragningsproblem mellan verksamheterna. Sammanfattningsvis kan man konstatera att en separation har varit en bra lösning att föredra i denna komplexa och konfliktfyllda samborelation.

Det intressanta är att även om en del konflikter funnits mellan kooperativen och grundföreningarna innebär inte detta att hela Vägen ut projektet skulle genomsyras av detta. Som vi tidigare diskuterat

har Kooperativ konsult funnits med som en professionell konfliktlösare och GFC har agerat som en företrädare för sina medlemsföreningar. Därför har det varit möjligt för alla att delta i utvecklingspartnerskapsmöten och att detta har med tiden börjat fungera allt bättre. Samtidigt uppstår frågan om inte en annan typ av organisation med starkare koppling till grundföreningar skulle kunnat lösa en del av svårigheterna med att grundföreningarna i många fall hamnat i periferin, när det gäller utvecklandet av Vägen ut projektet och kooperativen. Samtidigt kan man tänka sig att detta förmodligen hade skapat andra problem eftersom föreningen och projekten har så olika målsättningar och vägar att nå dit. Det har dock visat sig att efter den första fasen är samverkan möjlig om omständigheterna är de rätta, och konflikterna inte har utvecklats till bittra personstrider.

REFLEKTIONER

Ovan har vi diskuterat relationen mellan grundföreningarna och deras kooperativ. Det har visat sig att inte någon av dessa relationer klarat sig helt utan slitningar. Det verkar som om olika typer av spänningar skulle vara inbyggda i förändrings- och separationsprocesser oavsett vilka de inblandade är. Men som Lennéer-Axelsson och Thylefors (2004) diskuterar i sin teoretisering av grupper, ser hanteringen av dessa omdaningar olika ut beroende på om gruppen är öppen respektive sluten. Som vi har konstaterat präglas självhjälpsföreningar inte sällan av slutenhet på grund av viss skörhet bland medlemmarna, därför prioriteras ofta tryggheten framför utvecklingen.

Förutom detta psykologiska perspektiv är det viktigt att se hur omständigheter

på mer organisatoriska nivåer kan tänkas ha bidragit till spänningarna. Dessa handlar om faktorer som rör *organisatorisk hemvist, förhållandet mellan samverkansgrupperna och aktörsrollerna* (Boklund 1995). För hela Vägen ut projektet med sina kooperativ skapades det en central och självständig organisatorisk enhet. Genom denna uppläggning förstärktes ytterligare olikheterna vad gäller organisationsideologierna mellan grundföreningarna och kooperativen. Vägen ut projektet har främst varit riktat mot snabb förändring och skapandet av ekonomiskt självständiga kooperativ under en relativ kort tid, medan föreningarna har varit mer orienterade mot traditionell och långsiktig lågtröskelverksamhet för utsatta grupper, huvudsakligen finansierad genom kommunala bidrag. Mellan dessa orienteringar finns en inbyggd motsättning som inte är så lätt att överbrygga, framförallt i en situation där man inte lyckas att kommunicera med varandra,

Dessa mer organisatoriska konflikter har inte sällan utspelat sig mellan personer som har haft en informell eller formell maktposition. När det gäller frivilligföreningar kan frågan om maktfördelning vara en komplicerad fråga mellan olika aktörer, medlemmar, anställda, styrelse och huvudman, som är kopplade till verksamheterna. I detta fall tillkommer kooperatörer och anställda i Vägen ut projektet. Frågan är om inte denna komplexitet i maktfördelning varit en av stötestenarna, också med tanke på projektets omfattning och korta tid. Man har helt enkelt inte hunnit kommunicera och skapa konsensus hos de viktigaste deltagarna i processen. I detta sammanhang kan man konstatera att Basta, ett socialt arbetskooperativ som bildades för tio år sedan på Södertörn, hade en planeringstid på

fem år innan de startade sin egentliga verksamhet (Meeuwisse 2001). Man kan också fråga sig om det alltid är möjligt att skapa samsyn. Det kanske är helt naturligt att brytningen med det gamla och skapandet av någonting nytt och framför allt separation, som egentligen ingår i olika typer av rehabiliterings- och utvecklingsprocesser, är ett förlopp som alltid skapar motsättningar. Den viktigaste frågan är i så fall hur man skall hantera motsättningarna på ett konstruktivt sätt. Ovan har vi diskuterat ett fall där samverkan fungerar bra efter vissa initiala problem. Detta har huvudsakligen att göra med att man utvecklat kommunikationen på ledningsnivå och att man inte har intressekonflikter utan vinster av samverkan.

I ett tidigare kapitel har vi diskuterat empowerment på den individuella grupp- och strukturella nivån. När det gäller empowerment på den individuella nivån pekar resultaten mot flera positiva dimensioner, framför allt när det gäller kooperatörer och projektledare och att de även som grupp har förstärkts i processen. På den strukturella nivån har målgruppens utsatta situation, men också dess resurser lyfts upp och diskuterats i olika sammanhang, inte minst i media. Samtidigt måste man konstatera att empowermentperspektivet inte i samma positiva bemärkelse berört grundföreningarna och deras medlemmar. I början av projektet var ambitionerna att alla i föreningen i sinom tid skulle, om de vill, kunna bli kooperatörer. Detta gav positiv framtidstro, samtidigt som konflikterna, bristen på medel och tid på grund av verksamhetens projektkaraktär, har lett till att man inte kunnat infria alla dessa förväntningar. Det har visat sig att kooperativen har haft svårt att rekrytera nya kooperatörer på grund av bristande

resurser. Energin har gått åt att försörja de kooperatörer som redan finns i verksamheten. Allt sammantaget har bidragit till att det i vissa föreningar har uppstått en negativ empowermentspirall, i stället för de väntade positiva effekterna som kooperativen skulle innebära för verksamheten.

Sammanfattningsvis kan man säga att när det gäller föreningarnas direkta roll som motorer för utvecklingen av kooperativen har det inte blivit som det var tänkt. Vissa av föreningarna kan dock fortfarande ha en funktion i denna process bland annat genom de relationer som finns mellan dem och kooperativen. En intressant fråga för framtiden är hur relationerna mellan de kooperativ, som är kvar efter projektiden, och deras moderföreningar kommer att se ut, men det är som sagt just en fråga för framtiden.

6.2 RELATIONER MELLAN KOOPERATÖRER OCH MYNDIGHETSPERSONER

Förhållandet mellan tjänstemän och brukare är en delikat fråga på många olika sätt. Här kan finnas goda relationer och samsyn, men också svåra konflikter om olika frågor. I det senare fallet blir frågan om makt mycket tydlig. Men som vi diskuterat i teorikapitlet är utgången i dessa möten aldrig på förhand given. Samtidigt som man kan konstatera att de som innehar de mesta potentiella maktresurserna *fysisk och psykisk styrka, kunskaper och färdigheter, gruppens styrka och institutionell makt*, ligger bra till i dessa förhandlingar. Därför menar vi att empowermentorienterad verksamhet alltid bör inrikta sig på att förstärka alla dessa resurser för brukare, och minska på hindren, motkrafterna. Ett projekt, som Vägen ut, innebär ett intressant tillfälle att

just verka för ökat empowerment på detta sätt. Och i detta arbete är relationen mellan brukare och tjänstemän en av de mest intressanta.

Här nedan diskuteras Vägen ut projektet som en process i tid, men också som en process när det gäller relationer mellan de olika deltagande parterna framförallt kooperatörer, huvudsakligen representerade av projektledare, och myndighetspersoner. I början av kapitlet diskuterar vi ett antal viktiga grundförutsättningar för denna relation.

GRUNDFÖRUTSÄTTNINGAR

En viktig fråga i projektet handlar om hur man klarat av att hävda och hålla empowermenttanken levande i situationer och möten där brukarna möter myndighetsvärldens representanter, människor vars mötes- och kommunikationsvana är stor och som har en stark formell och informell institutionell makt. De besitter också en stor del av projektmedlen genom medfinansiering. Man kan konstatera att det är ett antal olika omständigheter som påverkat hur denna relation har formats. Dessa ligger på olika nivåer alltifrån personliga egenskaper hos deltagarna till projektets grundideologi.

MOTIV

För att förstå grundförutsättningarna för denna relation måste man bland annat fråga sig varför parterna vill satsa tid, arbete och ekonomiska medel till projektet överhuvudtaget. På brukarsidan har detta huvudsakligen att göra med en önskan att kunna förbättra sina personliga, men också gruppens levnadsomständigheter. För myndighetspersoner handlar det om att för sina klienter skapa förutsättningar för ett mer självständigt,

myndighetsoberoende liv, och därigenom minska på myndighetens kostnader. Dessa myndigheters ekonomiska motiv var tydliga även för vissa brukare,

Försäkringskassan är väldigt intressant att jobba med. De ser ju vinster med detta, att få igång folk. Och de har ju krav på sig att ohälsotalen skall halveras. Det är ju utopiska saker men ändå så... Det är skönt att de ser så nyktert på detta, att jobba med den problematiken som finns. Och de är bara intresserade av mätbara resultat då. Stolpar, hur många människor som är åter i arbete och så. Och det förstår man ju, var och en har sin agenda i detta. Vad vi försöker att åstadkomma, det är ju att samarbeta med exempelvis kassan, arbetsförmedlingen och kommunen, socialtjänsten. För det är ju de som har hand om samma personer, och i viss mån kriminalvården då.

Man kan konstatera att brukarnas och myndigheters motiv och målsättningar har många gemensamma nämnare, men även skillnader och motsättningar förekommer, vilket diskuteras senare i kapitlet.

Vilka projekt myndigheter väljer att stödja har också att göra med kvaliteten i uppläggningsen och vilka de andra medarbetare är. Projektområden som är initierade och stöttade av EU har ofta bra status och god resursplattform att stå på. Även om vissa EU projekt i media har hamnat i blåsväder, verkar de ändå hos mer initierade personer ha ett gott renommé och utgör ett slags kvalitetsgaranti att det handlar om ett genomtänkt försök, även om ingen riktigt från början kan veta om projektet blir lyckat eller inte.

Framför allt kriminalvården, som inte sällan får negativ uppmärksamhet i media, är försiktig med i vilka sammanhang de framträder. Samtidigt som de har ett stort ansvar att utveckla nya sätt att arbeta med de mångfacetterade problem som deras klienter har. Med andra ord här finns ett ansvar för klienterna som ligger i själva uppdraget och det måste alla deltagande myndigheter ta hänsyn till. Frågan är bara vilka man uppfattar som sina klienter och vilka som tillhör någon annans ansvarsområde.

MYNDIGHETSREPRESENTANTER SOM INDIVIDER

Det är inte oviktigt vem som representerar myndigheten i fråga. Det intressanta är att även när det gäller de tjänstemän som deltagit i projektet kan begreppet företräderskap användas i många fall. Detta har bland annat att göra med att många av dem redan tidigare har haft kunskaper om och erfarenheter av komplexa klientproblem. Detta är inte så anmärkningsvärt när det gäller kriminalvården eller kommunens socialtjänst, där inte så få av klienterna har denna problembild. Men även hos arbetsförmedlingen och försäkringskassan, som huvudsakligen har en annan typ av verksamhet och klienter, finns personer vars uppgift är att även arbeta med denna grupp. Ibland har dessa personer blivit headhuntade till Vägen ut projektet. En av brukarna berättar:

Vi har gjort ett bra jobb under förankringsfasen och när vi hittade representanter för de här parterna i partnerskapen. Och att de som sitter där har ett intresse i detta också och tycker att det är bra. Det är

viktigt! För man kan ju inte förankra det på sin egen arbetsplats, om man inte tycker att detta är en bra idé.

Det är inte ovanligt att dessa myndighetsrepresentanter i sin egen verksamhet företrätt, ifrån organisationen avvikande perspektiv och erfarenheter, när det bland annat gäller kooperatörerna. Grundförståelsen, och även förhållningssättet hos de deltagande myndighetspersonerna har huvudsakligen varit brukarbejakande.

PROJEKTLEDARNA

Om myndighetspersoner blivit utvalda, kan man också säga att det inte heller är slumpen som avgjort vilka som har blivit projektledare. Alla fyra hade redan tidigare varit drivande och aktiva personer i sina föreningar. Inte heller här är begreppet företräderskap främmande. De verkar inte bara för sin egen sak utan har sedan ett tag tillbaka även värnat om deras rättigheter som ännu inte kommit så långt.

En viktig faktor när det gäller stöd för brukarperspektivet ligger i organisationsstrukturen och i det faktum att projektet administrativt kom att ligga hos GFC, Göteborgs föreningscenter. Projektsamordnarens roll kan inte heller överskattas i detta sammanhang. Utan överdrift kan man säga att detta har varit en av de viktigaste funktionerna vid utvecklandet av projektet. När det gäller värnandet av brukarperspektivet uppfattas samordnarens roll av många som mycket viktig i projektet. Här kan man tala om professionell advocacy där erfarna personer som länge arbetat med olika typer av klientgrupper fungerar som ombud gentemot myndighetssfären.

PROJEKTETS GRUNDIDEOLOGI

En ytterligare grundförutsättning för relationen mellan brukare och myndighetspersoner handlar om projektideologin, bland annat i form av EUs styrning av projektet genom vissa honnörsord som jämställdhet och empowerment. Detta har även påverkat projektansökan.

Hela partnerskapet Vägen ut vilar på ett mycket tydligt empowermentperspektiv. Verksamheten skall utgå ifrån kooperatörer och praktikanter i de sociala arbetskooperativen och de blir själva ansvariga för utvecklingen av kooperativen och delaktiga i hela projektprocessen. (s.5)

Detta perspektiv har väckt intresse hos både brukarna och myndighetspersoner därför att den målar upp möjligheter för brukarna att bli mer socialt och ekonomiskt självständiga och att man därigenom kan minska beroendet av offentliga bidrag. Eftersom här ges löften om att alla parter vinner i denna samverkan har det också blivit ett populärt begrepp i alla kretsar. Detta bör också ses mot bakgrunden att det traditionella myndighetsbaserade arbetet med klienterna inte alltid sker i dialog, eller är särskilt effektivt.

Mest intressant med projektet är att initiativet och ansvaret finns där det hör hemma. Det är tröttsamt att jobba med folk, som sitter med armarna i kors och som sedan säger att detta lyckades ju inte. Viktigt att man skall kämpa och ta initiativet och på det sättet behålla sin värdighet som människa.

Både klienter och tjänstemän har liknande erfarenheter att även välmenande projekt har fallerat eftersom de som saken gäller inte själva varit involverade i sin egen utveckling och rehabilitering. Utifrån denna förståelse av empowerment, att öka klientansvaret, är det lätt att förstå att de professionella gärna är med och utvecklar nya former. Frågan blir mer problematisk i sammanhang där man inte kan utveckla relationer där båda vinner, till exempel när man kommit till en gräns där någon måste dela med sig av den institutionella och ekonomiska makten. Denna situation kan mycket väl uppstå vid bejakandet av empowerment där brukarna använder sina organisationer (gruppens styrka) för att försöka till exempel genom ökade bidrag (skattemedel) skapa sig ett mer självständigt och rikt liv.

Det är också viktigt att konstatera att när det gäller empowermentideologin är inte Vägen ut det första försöket varken i Sverige eller utomlands, vilket också förstärker detta perspektivs trovärdighet hos båda parterna. I Sverige finns till exempel en mycket uppmärksammas verksamhet, Basta kooperativet som i sin tur hämtat sin ideologiska näring från San Patrignano i Italien. Utan att här mer utförligt diskutera hur man på Basta bejakar empowerment, kan man konstatera att det genom sin existens och retoriken kring brukarmakt, utgör en influens i Sverige.

PROJEKTET SOM EN FRIZON

En ytterligare viktig omständighet för relationerna mellan brukare och myndighetspersoner är att Vägen ut är ett tidsbestämt projekt. Detta gör det möjligt att skapa en annan typ av relationer och konstellationer än inom myndighetskontexten. Utifrån empowermentperspektivet

kan man konstatera att båda parter stiger in i ett projektrum, i ett slags frizon, där den vanliga relationen mellan klient och tjänsteman inte gäller, i alla fall inte fullt ut. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att myndighetspersonerna deltar i dessa samtal med större maktresurser i form av institutionell makt och ekonomiska medel. De har definitionsföreträdet och har lättare att få sin vilja igenom vid tvister.

Sammanfattningsvis kan man också konstatera att förutsättningarna för att utveckla empowerment i relationen mellan brukare och myndighetspersoner har varit relativt goda alltifrån grundideologin till organisationen och till de personer som deltagit i verksamheten. Låt oss nu diskutera hur detta fallit ut i den praktiska verksamheten.

INITIATIVET TILL PROJEKTET

Brukarmakten i empowermentperspektivet handlar bland annat om ett aktivt förhållningssätt till att forma sina livsomständigheter, i detta fall handlar det om att från början till slut planera och förverkliga Vägen ut projektet. Den viktiga frågan är hur brukarna lyckats att hålla ställningarna under hela denna process.

Initiativet till Vägen ut projektet har uppstått i Bryggan som är en brukarorienterad men inte helt brukarstyrd ideell förening. Verksamheten hade skapats av tre personer varav en av dem sedan tidigare arbetat som anställd med intagna och de två andra hade egen erfarenhet av att ha haft den positionen. Föreningen växte och ytterligare personer anställdes och man utvecklade arbetet på olika sätt.

Man kan konstatera att ett så stort projekt som Vägen ut inte föds i en handvändning utan är en lång process där många, både brukare genom sina fören-

ingar, och professionella är inblandade. Men det har ett stort symbolvärde för projektets trovärdighet som en brukarorienterad verksamhet att initiativet har kommit från en brukarförening. Därför uppfattas inblandning av anställda och professionella i denna fas som en något misstänkliggörande faktor. En av tjänstemännen reflekterar:

Tycker du att empowerment-tanken kommer bra fram i Vägen ut projektet?

Jo, som jag sett så hittills så tycker jag. Jag tycker det är väldigt svårt att yttra mig vad som är riktig empowerment, när det ändå är myndigheter inblandade. Det är väldigt svårt att veta om själva idén och makten kommer från dom som skall fortsätta. Idén kom från en stödförening, men där fanns också en person som var anställd, som ändå på något sätt (var inblandad). (...) Men jag tycker ändå att kärnan i det (projektet) tycker jag ändå kommer från brukarna nu. Jo, det tycker jag nog att det känns som.

Farhågan som framkommer i dessa citat är inte obefogad och har att göra med erfarenheter av att den formella, institutionella makten tillsammans med specifika kunskaper, är faktorer som inte sällan leder till att de professionella tar över den här typen av projekt. Men om initiativet kommer från "rötterna" finns det en större möjlighet att den även styrs av brukarna. När det gäller Vägen ut, är den anställd som man här pratar om inte en myndighetsperson, utan kan i rollen som

samordnare för hela Vägen ut projektet kallas för en professionell företrädare för klientgruppen.

FRÅN IDÉ TILL PLAN

Många med erfarenhet av missbruk och/eller kriminalitet har inte sällan mycket energi och även idéer om olika typer av projekt. Samtidigt som det inte alltid är så lätt att förverkliga dessa planer. I många fall krävs det specialkunskaper och färdigheter och inte minst ekonomiska resurser för att komma till nästa steg, realiserandet av dessa tankar. En av brukarna kommenterar:

Empowerment är ett väldigt modernt ord, man hör det titt och tätt. Men det är få som vet vad det innebär. Egentligen är väl tanken att det är föreningar som våran som skall sköta det men det är tekniskt omöjligt med alla krav som ställs på pappershantering och ansökningar. Då skall en förening ha alla utläggerna först och sedan rekvirera pengar. Det innebär att föreningen måste ha pengar. Och det är ju ingen förening som har det. Det krävs för att få bankkredit och så. Det är lätt att projekten hamnar i fel händer. Dom hamnar hos proffs som kan det här tänkandet och de här reglerna. Och kommer inte själva målgruppen till nytta.

Resan från en idé till en trettioåttasidig ansökan om medel från ESF-rådet är naturligtvis ingen enkel historia, som en brukarorganisation med sina begränsade resurser kan klara av på egen hand. Här räcker det inte enbart med energi och

engagemang utan professionella kunskaper är nödvändiga för att klara av att göra en bra plan och ansökan som klarar sig i den hårda konkurrensen om projektmedel. En del av denna kompetens fanns hos GFC, Göteborgs föreningscentrum som hjälpte till att göra den första ansökan om medel för att kunna planera en mer utförlig verksamhet. Leif Tjernström diskuterar:

Bryggan är ju en medlemsförening i GFC, så det är ju helt naturligt. Det har hela tiden varit från vår sida, att skall vi vara med i det här, så skall det byggas på föreningarna. Det skall inte vara Kooperativ Konsult eller GFC som söker och har sina idéer. Utan vi skall hjälpa de här föreningarna. Så skall vi ordna ett bra stöd till dem och kunna genomföra alla de här idéerna som de har. Så det var ju hela grundtanken i detta.

Även Kooperativ konsult engagerades ganska tidigt eftersom projektet just skulle handla om att skapa sociala arbetskooperativ för före detta intagna som hade svårigheter att komma in på arbetsmarknaden.

I båda citaten här ovan finns en realism om vilka kunskaper som krävs att färdigställa en ansökan, samtidigt som här också finns en medvetenhet om att projektet måste vara placerad hos föreningarna, för att bejaka brukarmakten. Det intressanta är också att detta inte var första försöket att skaffa medel till en sådan verksamhet i samverkan med Kooperativ konsult.

Jag kommer inte ihåg varifrån vi sökte pengar, men vi gjorde i

alla fall en projektbeskrivning om hur man skulle kunna lägga upp en utveckling för ett socialt arbetskooperativ utifrån den målgruppen och Västugan som bas. Men det blev ingenting av det. Nu tror jag det är två år sedan jag fick ett mejl från Pernilla: Nu kan du damma av. Då var hon på gång igen då. Och då var det också samarbetet med Bryggan som hade etablerats, så då kom dom ett helt gäng till Kooperativ konsult och vi började diskutera hur man skulle kunna lägga upp ett projekt och vad dom ville och så vidare.

Här framträder tydligt att projektet i någon mening har långa rötter genom att man gjort liknande försök att söka medel tidigare. Denna erfarenhet har förmodligen inte varit oviktig för att skapa en kvalitativt bra och mogen ansökan. De som kan uppfattas som aktiva i detta skede är GFC, Kooperativ konsult, Pernilla Svebo Lindgren och några andra från föreningen Bryggan. Man kan konstatera att i denna fas är det många professionella som är inblandade i processen, och brukarna finns mer i bakgrunden. Frågan är hur man lyckats att ta till sig de tankar som brukarna själva har haft. Ett viktigt tillfälle gavs dock för alla tilltänkta partner att komma med sina idéer genom en tvådagars framtidsverkstad. En av brukarna berättar om sina upplevelser av detta möte.

Vi försökte, innan det här med Equal projektet startade, försökte vi att starta ett halvvägs-
hus, men det gick inte. (...) Men tanken har alltid funnits med mig, detta med ett halv-

vägs-
hus, och då kom den här chansen då. När jag var inbjuden första gången till framtidsverkstan så då hade jag inte alls bestämt mig att hoppa på detta. Så att jag var med på framtidsverkstan och även ordförande från Kris var med och vi la fram vår idé, men sen tyckte vi att det var för mycket flum. Och då hade vissa haft några förträffar innan, och jag tror att den här första fasen var ansökt och de hade lite pengar då, de hade framtidsverkstad för det.

Tanken med framtidsverkstan var just att vara ett slags tankesmedja där alla oavsett tillhörighet fick komma med sina tankar och idéer. Detta tillfälle, som av citatet framgår, kunde uppfattas som ganska flummigt, framför allt när man redan hade långt gångna tankar om ett halvvägs-
hus som man ville förverkliga. Det intressanta är också att just den här typen av verksamhet är idag ett fungerande kooperativ inom Vägen ut projektet.

En viktig dimension med framtidsverkstan var också att brukarna och myndighetspersonerna kunde komma i närtkontakt inom ramen för Vägen ut projektet. En tjänsteman beskriver denna fas:

Då samlade de ihop de myndigheter de tänkte berördes av det här och där kommer givetvis kriminalvården med i allra högsta grad eftersom det var kriminalvårdens klienter som det berörde. (...) Jag skulle med till Marstrand till en framtidsverkstad och det lät väldigt spännande och så var vi där ute i två dagar och jobbade och det var väldigt bra dagar. Dels var

det ett nytt sätt att arbeta för då var vi liksom blandat. Det var Kris och Bryggan och andra representanter från olika stödföreningar, brukarföreningar och ett gäng från olika myndigheter och så blev vi blandade i grupper och skulle jobba ihop. Det var väldigt spännande. (...) Någonstans så var det också det här med fördomar det kom också upp till... jag menar att det finns fördomar från båda sidorna. Det är inte bara från ett håll till det andra utan det är från både och. Det kom ju ändå fram då i början. Men det satte sig bra. (...) Slutet av framtidsverkstan hade vi delat oss i grupper som vi skulle vara i. När vi gick därifrån hade vi försäkringskassan och arbetsförmedlingen hade redan bestämt att vi skulle träffas. Så vi träffades några gånger till innan själva ansökan gick i väg och svarvade på vissa saker då, hur man skulle kunna tänka sig och så vidare.

Olika diskussioner och möten upplevdes som någonting nytt och spännande. Inte minst mötet med brukarna (klienter) som man som tjänsteman sällan träffar i den här typen av sammanhang. Även om en del av fördomarna minskade hos båda parterna, visar citatet att den fortsatta planeringen bland tjänstemännen pågick främst i vana konstellationer, tillsammans med andra myndighetspersoner.

Framtidsverkstaden uppfattades också av brukarna som ett givande discussionsforum, där man fick vara med och planera den kommande verksamheten. Även i övrigt fick brukarna vara med i processen.

Hur mycket var du med i själva planerandet av ansökan. Pernilla och Kooperativ konsult var ju aktiva i detta?

Jo, det var dom som drog när det gäller ansökan. Det var dom som gjorde det mesta arbetet faktiskt. Vi hade väl... vi fanns ju där. Hon (Pernilla) kom ju alltid och rådfrågade oss hur hon skulle utforma olika... om vi tyckte att det lät bra, om vi tyckte att det stämde. Hon tog ju hjälp utav oss, det gjorde hon när det gällde vissa områden. Men i stort sätt så var det ju hon och dom som är vana vid sånt arbete. Fast vi fick ju hålla någonstans, så höll vi på med... Det var ju möten, rätt mycket möten med olika... Sen hade vi framtidsverkstan där vi träffade alla dom här eventuella, det nu existerande partnerskapet då, där vi någonstans träffades och hade två dagar utav framtidsverkstad där vi spanade på om hur det skulle se ut och det bildades styrgrupper och arbetsgrupper, så på det viset var vi ju med väldigt mycket då.

Det är tydligt att den makt som är kopplad till kunskaper och färdigheter är påtaglig vid ansökningsfasen och innebär att de professionella drar huvudlasset. Samtidigt är det uppenbart att projektledningen och framför allt koordinatören är mån om att efterfråga brukarnas åsikter i olika frågor. Även framtidsverkstan har fungerat som en demokratisk plattform, samtidigt som myndighetspersoner genom sin institutionella position och

större vana av den här typen av möten haft en viss fördel vid diskussionerna.

FRÅN PLAN TILL VERKLIGHET

När ansökan blev beviljad och projektet startades började en hektisk tid. Denna fas i projektet har mycket handlat om att diskutera och ta beslut i olika typer av möten; alltifrån partnerskapsmöten och styrgruppsmöten till arbetsutskott samt arbetsgruppsmöten. Av brukarna är det främst de fyra projektledarna som har deltagit i dessa träffar, framförallt när det gäller arbetsgrupperna och arbetsutskottet. Vid partnerskapsmöten och styrgruppsmöten har även andra kooperatörer varit kallade och deltagit med viss frekvens. Med andra ord, när det gäller brukardeltagandet vid olika typer av projektmöten så är det framför allt de fyra anställda projektledare som mest intensivt av alla kooperatörer följt hela processen och deltagit i olika sammanhang och diskussioner. För vissa av projektledarna har det i vissa faser handlat om arbete i flertal olika gruppkonstellationer. Och det är ingen överdrift att säga att denna första fas som också innehöll utbildningsinsatser, var en mycket hektisk tid för dem och krävde mycket kraft.

När det gäller organisationen av Vägen ut projektet uppfattar många den som komplex och stor. Samtidigt som ingen egentligen kan peka ut vad det är som är onödigt. För projektledare har dessa träffar varit viktiga ur olika synvinklar, dels för att lära sig olika saker, dels för att representera målgruppens intressen.

Där kan jag tycka då att som tagen ur den målgrupp som vi riktar oss till så är det viktigt att jag är med. Vad jag än har och

förmedla så är det viktigt att jag är med där och någonstans representerar vår egen målgrupp så att säga. Det har liksom både varit intressant och tröttande då, ibland, intressant och ointressant, men nödvändigt faktiskt. Sen har vi deltagit i många seminarier och där försöker vi också representera. (...) Annars hade det inte blivit, annars hade det blivit över våra huvuden. Så jag tycker det har varit inspirerande då och fått delta i det.

Med tiden har man fått bättre struktur och innehåll på möten och även rollerna i grupperna har blivit tydligare.

Idag vet alla varför man är där och vad gruppen har för syfte. Så jobbar man därefter, rollerna är ganska klara. Och det är bra. I början kanske det inte var riktigt så. Men nu går det mycket på rutin, det känns skönt.

I citatet framgår att genom möten sker det också en utveckling genom ökade kunskaper och färdigheter och allt sker mer på rutin. Genom detta får man också ökad makt i relation till myndighetspersoner.

Men det är inte bara de allmänna mötena som har tagit tid. När väl kooperativen kommit i gång har även dessa krävt olika typer av organiserade träffar. Möten och den övriga verksamheten har varit så krävande att man inte bara börjar ställa högre krav på sig själv utan också förväntat sig detta även när det gäller myndighetspersoner.

Jag tycker dom är väldigt nonchalanta, dom ringer inte när dom uteblir från sina möten. Jag är jätteförvånad att människor som representerar en myndighet kan bete sig så. Jag tycker det är jättekonstigt. (...) Du vet, under många års tid var jag liksom hänvisad till att leva på socialhjälp och det var ju så att om man nån, i ens förvirrade tillstånd, det förvirrade livet man levde då som missbrukare. Det var så ibland att oj, var det idag jag skulle vara hos socialarbetare. Så var dom alltid så här: Du har missat din tid då får du vänta i fjorton dar. Så sa dom till en, så tänkte jag så här: Jaha, här sitter dom (skrattar) Dom där som har försökt att fostra en och sen är dom inte så jäkla bra själva. Det är en liten känga till x. (...) Människor kan ha jättemycket att göra, men om man uteblir från ett möte då ringer man och säger att jag inte kommer på mötet. Eller?

I citatet riktas kritik mot vissa myndigheter, som framför allt i början av projektet inte prioriterade Vägen ut projektet. Man uteblev från ett antal möten utan att anmäla förhinder. Det går inte att ta miste på en viss känsla av revansch som framträder i citatet. I projektrummet är det annan logik som gäller jämfört med socialbyrån. Här kan plötsligt myndighetspersonen uppfattas som avvikande, den som bryter mot de allmänna anständighetsnormerna. I någon mening kan man här uppfatta ombytta roller, samtidigt som myndighetspersonerna inte riskerar annat

än sitt rykte i projektgruppen när de uteblir utan att ringa.

MAKTEN I MÖTESSITUATIONER

Forskarna har deltagit i ett flertal partnerskaps- och styrgruppsmöten under hela projektet. Det framgick tydligt att projektledare och kooperatörer under en ganska lång tid höll en relativt låg profil, för att sedan ta allt mer plats ju längre projektet pågick. Detta har med ett antal olika faktorer att göra. I början var projektet mindre praktiskt orienterat och i möten behandlade man frågor till vilka främst olika experter hade svaren. Därför blev det ofta myndighetspersoner och andra professionella som hade ordet. Genom presentationer av de olika kooperativen har dock projektledarna alltid haft fasta inlägg i dessa sammanhang.

Ett mycket viktigt tema, som både berört kooperativen och Vägen ut verksamheten i stort, har varit ekonomin. I frågor som har berört anskaffningar till kooperativen har alla kunnat vara aktiva vid diskussionerna, medan de mer övergripande ekonomiska frågorna som t.ex. medfinansieringen huvudsakligen har diskuterats av de berörda. Samtidigt kan man konstatera att även om alla inte alltid själva har varit aktiva i diskussionerna har möten varit viktiga ur informations och kunskapssynvinkel. För de ovana har det varit en bra skola hur möten fungerar. Med tiden har diskussionerna på möten allt mer handlat om frågor som berör existerande kooperativ och det har blivit mer ”verkstad än prat”, som både brukarna och myndighetspersonerna kunde uttrycka saken.

Tiden och de många och långa diskussionerna har dock inneburit att kännedomen om varandra och även för-

ståelsen och respekten för varandras kunskaper har ökat. Detta har delvis att göra med ett aktivt förhållningssätt från myndigheters sida att inte ta över allt för mycket.

Empowerment, egenmakt, ur den synvinkeln är det inte fel att finnas med lite vid sidan om, komma kanske med idéer eller svara på direkta frågor, hur funkar det, så kan man svara givetvis. Det skall ju styras från brukarna själva.

Medvetenheten om att det inte handlar om en myndighetsstyrd, utan myndighetsunderstödd verksamhet har bidragit till att man aktivt försökt att tänka på detta i olika situationer. Detta har också att göra med att man uppfattat projektet som professionellt skött och projektledarna som deltagit i verksamheten som duktiga och driftiga personer. Detta har uppskattats av projektledarna.

Det är det som är bra, det fungerar faktiskt. Det fungerar. Och det är skönt att de har faktiskt vågat lämna ifrån sig en del av sitt makttänkande. Det är ett förtroende som vi har och det får vi ju vårda självklart. Empowerment är en mycket viktig aspekt och Vägen ut skall ju genomsyras av detta. För det är ju: för målgruppen, till målgruppen så att säga. Det skall inte sitta någon på väldigt hög nivå och tycka att det där skall dom göra. Nej, det kommer underifrån Vad är det som vi behöver ha för att det här skall gå vägen? Vi vet ju behoven. Så då får man lyssna på oss. Inte tvärtom. Och det känner vi är

skitbra, jätteskönt att det funkar. Jätteskönt att det finns med i vårt projekt!

ATT PRATA FÖR SIN SAK

När det gäller brukarna har det framkommit att ju närmare projektets centrum man har arbetat desto större har upplevelsen av egenmakt och självförverkligande varit. Vilken nytta man kunnat dra av denna närhet har också haft att göra med vilka personliga maktresurser i form av fysiskt och psykisk potential, samt kunskaper och färdigheter man haft med sig in i projektet. Många som varit delaktiga i projektet har lärt sig mycket och utvecklats på olika sätt, men processen har varit lättare och mest givande för dem som redan haft en del resurser med sig. Detta framkommer även vid studier av klassresenärer som framförallt beskriver kommunikationens, språkets betydelse i denna resa. (Trondman 1994, Kuosmanen 2001) En av brukarna har följande erfarenheter.

Sen är det också i alla branscher så snackar man, har man ett snack som inte alla riktigt förstår, det var så mycket på dom första seminarier. Man var med och det var samma människor hela tiden som tyckte så jävla mycket om allting. Så jag tänkte: Vad gör dom då för att förändra saker och ting? Nej, jag tycker vi gör en jättebra grej.

I alla grupper och samhällsklasser utvecklar man delvis ett eget språk, sättet att prata och begrepp som utanförstående i början inte förstår betydelsen av. Men det kan också handla om andra mer eller mindre uttalade förhållningssätt och

koder som det ofta tar lång tid att lära sig att förstå. På Vägen ut har det huvudsakligen varit medelklassens språk och värderingar som funnits som ett slags norm, och som även påverkat de brukare som deltagit i verksamheten.

Jag lär mig saker hela tiden. Jag pratar på ett annat sätt till och med. Det upptäcker jag när jag träffar gamla vänner till mig, så tänker jag så här, jo, det är precis som vi lever på två planeter. Du pratar inte ens samma språk längre. (...) Men jag tror ju det, man förändras ju, man förändras eftersom man tagit ett beslut att vara drogfri, så det är klart man förändrar sig jättemycket.

Att leva med ett slags dubbel identitet och i två olika världar är just en erfarenhet som klassresenärer eller andra som lämnar bakom sig en invand social roll har (Ebaugh 1998, Skårner 2001). Ibland är det kanske lättare att helt lämna det tidigare livet. Samtidigt som just denna erfarenhet är en viktig grund och mycket värdefullt i Vägen ut projektet. Det är som förmedlare av dessa kunskaper mellan dessa skilda världar som man gör störst nytta för målgruppen som man själv kommer ifrån.

Innan man lärt sig de nya kunskaperna är man ofta tyst och intar en lyssnande position. Men bland kooperatörer som deltog i vissa möten fanns det även personer som tidigare varit yrkesverksamma och var vana att diskutera olika frågor och kunde därför vara mer ifrågasättande och frågvisa i olika sammanhang.

Arbetsgruppen funkar ju bra
men jag har funderat lite vad vi

får ut av det. Om jag skall vara riktigt ärlig så är det... Det är ju lite så också att i början... viste inte vad de pratade om egentligen. Jag vet ingenting om arbetsförmedlingens arbetsmetoder jag vet inget om försäkringskassans arbetsmetoder och vilka lagar dom går under. Det har jag ingen aning om, då måste jag fråga. Då frågade jag de andra, fattar alla andra detta, och det var ju ingen som fattade det, men det var ingen som sa nåt. Då undrade jag vad sitter vi där för då. (...) Men ingen frågar. Jo, och det var försäkringskassan jag gick på den gången... Och då sa han till mig att han kan dra lite av bakgrunden, men att han inte kan ta för mycket för det tar för lång tid. Och då sa jag att då behöver inte jag vara här, jag vet ju ingenting om det. Och då hade han sagt till Pernilla sen, han tyckte det var så bra att jag hade sagt till och han hade tänkt till där. Och det är så vi vet om varandras jobb, och det är en grej. Men att ingen säger något, för alla kan ju inte veta allt om alla andras jobb heller.

I detta citat lyfts upp en viktig fråga, tystnaden. I detta fall handlade det om att de flesta av någon anledning inte ville fråga fast de inte förstod vad saken handlade om. Denna ovilja kan ha många bottnar. Man törs inte fråga för att inte göra bort sig. Ställer man frågor, tycker kanske de andra att man förstår dåligt. Men det kan också handla om att man inte lyckas att formulera en fråga kring det man inte förstår. Denna situation kan uppstå om allt för mycket av det present-

erade är obekant. Denna situation påminner om passivitet som Gaventa menar finns hos individer som blivit utsatta för en maktdiskurs som inte är öppen. En ytterligare förklaring till tystnaden kan dock vara att man känner att man inte behöver hålla sig ajour med alla oväsentligheter, när man har fullt upp med det praktiska arbetet i kooperativet. Oavsett orsaken finns här olikheter mellan myndighetspersoner och brukare i förståelsen av innehållet i informationen och konsekvenserna av de beslut som tas. Detta gäller dock inte alla kooperatörer i samma utsträckning. Vissa av dem, som tidigare nämnts, är på olika sätt erfarna och kompetenta och kan ställa de rätta frågorna utifrån sina egna behov.

När man väl får igång de praktiska verksamheterna minskar behovet av stödet från myndigheternas sida och vissa av brukarna börjar fråga sig om inte det är dags att lämna denna samarbetsrelation:

Där tror jag vi är lite svaga ibland, där behövs lite uppsträckning och förstå nödvändigheten av att ha en dialog. Där går vi nog snabbt in och tycker att vad fan skall vi med dom till, vi klarar oss själva, så att säga. Men det handlar om några fler än oss själva i slutändan. Det är ju såna som skall komma efter då, och sen har man ju alltid gjort den... man har alltid varit så när allting fungerat så skiter jag väl i dom, jag klarar mig själv. Det är också någonting som man bearbetar då genom den här personliga inventeringen man gör på NA då. Man skriver om dom olika stegen och går genom dom stegen. Där gör

man en grundlig inventering och kommer inte undan. Men det är många viktiga bitar i det här: Skall man samarbeta med dom jävlarna. Men det är också en attityd som man måste arbeta med.

Det framträder tydliga spänningar mellan brukarna som privatpersoner och som representanter för brukargruppen, vilket också personen i citatet är medveten om. Med hjälp av NA har han lyckats att bryta med den tidigare mer individualistiska livsstilen och skapat sig mer solidariskt synsätt och på detta sätt bytt egennyttan mot den kollektiva orienteringen. Även förhållningssättet mot ”dom jävlarna”, som man tidigare uppfattade som motståndare, har förändrats i denna process. Med andra ord har både synsättet och det sociala nätverket vidgats.

I SKYDDET AV PROJEKTRUMMET – OCH UTANFÖR

Som vi tidigare diskuterade innebär projektrummet en tillfällig frizon från den typ av relationer som finns mellan klienter och tjänstemän. Samtidigt som detta är en villkorad frihet eftersom den till syvende och sist grundar sig på klientrelationer utanför projektet. Dessa aspekter finns alltid med i bakgrunden och har framför allt med ekonomi att göra. Alla, inte minst myndigheter har förväntningar på någon typ av avkastning för sin medverkan i projektet, vilket tydligt framträder i nästa citat från en brukare.

Jag blev ju direkt påhoppad när jag var på myndigheten. (...) Jag var hos min assistent för jag ville prata med henne om mitt fortsatta... och då så sa hon att man hade pratat om att nu fick

det allt hända något och då fick dom (i Vägen ut projektet) minsann fixa fram lite pengar så att jag kunde gå ut i jobb. Och jag är inte klar att gå ut i jobb. Så jag bad om att tala med x själv. Då var x lite kaxig och menade på det att ”Jo, jo att det får bli lite mer, vi är med (i projektet) och vill ha lite gensvar.” Det var ju fel för det första att hoppa på mig, och jag brydde mig egentligen inte om det personligt, men jag kände, jag tror ju att svälten i Afrika är mitt fel det har jag ju levt i hela mitt liv och så va, och då kände jag att jag såg problemen för gruppen för projekten när myndigheten börjar bråka, och jag var den dom bråkade om. Nu pratade vi sen och det är så att jag förlorar rent ekonomiskt på det om jag skulle jobba på en OSA tjänst så det kan inte jag. Någon måtta får det vara. Det är fortfarande så här att det jag ger, ger jag frivilligt, jag klarar inte en tvångsroll ännu... och såna saker tycker jag är. Då trodde x att jag fattar att han pratar med mig som... kollega, fast jag var ju där i ett annat ärende, så x var ju myndighet för mig.

Utanför projektrummet råder andra lagar, regler och framför allt ekonomiska realiteter som styr verksamheten. De roller som man haft inom projektet, som ett slags kollegor, gäller inte nödvändigtvis utanför. Plötsligt får den som representerar myndigheten inom projektet, bli en tjänsteman fullt ut utifrån den kontext som finns på myndigheten. Detta har att göra med att även om det finns vissa

frihetsgrader i yrkesutövandet är det myndighetskoden som till sist gäller när det gäller bemötandet av klienter. Och för att tjänstemännen skall kunna företräda Vägen ut brukarnas intressen, måste resultaten i projektet gå i linje med den retorik och målsättningar som gäller på de olika myndigheterna. Till exempel på försäkringskassan handlar goda resultat om att klienten kommer ifrån deras bidragssystem, t.ex. till Osa arbeten. Arbetsförmedling i sin tur ser gärna att brukarna kommer från deras insatser till andra former av bidrag eller försörjning osv. Myndighetspersonerna är dock olika angelägna om snabba förändringar beroende på vilket tryck de upplever från sina kollegor och överordnade. I vissa fall verkar det som om man bedriver ett slags privat riskverksamhet, när man deltar och verkar för Vägen ut eller andra projektet.

Jag riskerar ju lite grand genom att jag har sagt att detta är en bra modell för framtiden, det nya tänkandet. Kom loss nu ni har suttit här sedan sjuttioalet och tänkt vertikalt. Nu kommer egenmakten och nu kommer de horisontella dimensionerna och har framtiden för sig. Och det är klart att det inte blir kul för undertecknad om man inte visar resultat. Dom säger: Återkom då när du har resultat. Det får jag mot mig direkt, det tar en sekund, det är en reflex.

Handlingsutrymmet är bland annat en fråga om det stöd som man får från sin organisation. Har man en självständig roll innebär det vissa friheter men också ett stort ansvar. Detta innebär att när man satsar myndighetens resurser och sin arbetstid i en verksamhet, vill man gärna

att det visar goda resultat. Alla myndigheter som deltar i projektet har dessa ambitioner. Skiljelinjerna handlar om vad man menar med goda resultat och hur snabbt man måste uppnå dessa.

Vi som myndighet vi måste acceptera sånt här och vi måste ställa upp på att det skall gå ro i land allting, det tror jag är viktigt. Men det handlar ju hela tiden om myndigheternas ekonomi också, hur mycket pengar finns det och var vill man lägga pengarna. Hur snabba lösningar vill man ha på något sätt. Jag tycker att man måste ha tålamod i alla fall när man arbetar med människor med den här bakgrunden då, oftast. Det blir ibland att vissa myndigheter vill ha snabba resultat. Man ser att det inte är många människor som det handlar om egentligen i det stora hela (i Vägen ut projektet 2004). Det är mycket pengar men lite människor, så ser det ut idag (2004). Och det kanske man tycker är lite magert resultat. Men det är också det här med systempåverkan, man får försöka att ändra på det också.

Tjänstemännen som har erfarenheter av att arbeta med komplexa problembilder har också mer realistiska förväntningar på resultat. I vissa fall kan lyckat resultat av ett projekt vara att man förmår att hålla problemen på samma nivå. Däremot hos myndigheter där huvuddelen av klienterna har en relativt vanlig och enkel problematik, som vem som helst kan drabbas av, är förståelsen för mångfacetterad problematik mindre och därmed även resultatförväntningarna större.

Det är dock inte bara ekonomiska hänsyn som kan vålla problem utanför projektrummet, utan dessa kan också ha att göra med den institutionella makten som är kopplat till lagar, regler och författningar som styr systemen. I ett fall tröttnade projektdeltagarna på den tröghet som de uppfattade fanns inom kommunen och i stället för att vänta gick de direkt till olika myndigheter och kontaktade tjänstemän och politiker på olika nivåer för att diskutera sina behov av tillstånd och stöd. Här krockade dock projektideologins okonventionella och snabba lösningar, med den ordning och vanliga linjetänkandet som finns i olika myndigheter. Denna taktik gav ibland snabba lösningar, men väckte också en viss irritation över att man inte följer den vanliga proceduren. Till slut ledde detta till att brukarna informerades om hur den kommunala organisationen fungerar och hur gången är i olika typer av ärenden.

Sammanfattningsvis kan man säga att det funnits en del olikheter och åsiktskillnader mellan brukarna och tjänstemännen, men att de inte varit oöverstigliga. Genom otaliga sammankomster och diskussioner har man kunnat öka förståelsen av varandras förutsättningar och världar. På detta sätt kan man säga att man här har skapat en viss nivå av systempåverkan hos både brukarna och myndighetspersonerna som deltar i projektet.

DEM ÄGER PROJEKTET?

En inte oviktig fråga handlar om vem som äger Vägen ut projektet. Är det brukarnas skötebarn eller är det någon annan som skall ha kredit för detta. Det är inte ovanligt att projekt som börjar visa goda resultat kan locka till sig personer som i

början tvekat att gå in i arbetet med fullt engagemang.

När det gäller Vägen ut har samordnaren tillsammans med andra professionella i ledningen verkat för att brukarna själva fått berätta om och representera Vägen ut projektet i olika sammanhang. Ibland har man gjort detta tillsammans med myndighetspersoner som deltagit i projektet. En tjänsteman berättar:

Förra veckan var vi i Stockholm på en konferens och det var en inbjudan som hade kommit genom projektet. Det kändes att man kom från samma håll. Här är vi från Göteborg. Det var några från myndigheter och några från brukarorganisationer. (...) Det som är lite intressant är också det att man i vissa situationer representerar sina olika myndigheter eller föreningar, man är lite mer röst för dom. Men ju mer man håller på och samarbetar så här så i nästa stund sitter man runt ett bord och fikar som man säger. Då har man lagt myndighetsrollen och föreningsrollen åt sidan och då sitter man där som en grupp människor i stället. Oavsett varifrån man kommer, oavsett bakgrund och det känns att det blir tydligare, det befästs mer när man gör sådana här projekt.

Inte bara genom otaliga möten utan också genom gemensamma resor möter brukarna och myndighetspersoner varandra. Genom besök i andra städer skapar man plötsligt en gemensam identitet, ”vi göteborgare”. Vid dessa resor har projektledarna också kunnat notera att även om

många Equalprojekt har empowerment som ett av honnörsorden, verkar detta inte synas på representationen och vilka som företräder projekten, vilket framför allt brukarna själva har noterat:

Jag skall tala om för dig, när jag har varit på alla dom andra möten när det har handlat om olika EU projekt så har det aldrig, jo från Baronbackarna har dom haft en person som har varit med, och som har kommit från den bakgrunden som vi har. Det är ju lite roligt att i Vägen ut projektet har Pernilla satt på oss titlar, att vi skall vara projektledare och så. I alla dom andra projekten är det människor med gedigen kunskap, med skolor i bakgrunden, som är projektledare. Det enda vi har är livserfarenheten, inga skolor överhuvudtaget. Det märker vi när vi varit ute på andra möten och träffat andra projekt så tycker jag att om det är någon som tar upp empowerment så är det vi, det ser man ju. Jag menar att där är bara vi som är brukare och projektledare. Jag känner att vi har väldigt stor styrning i detta projektet, att våra åsikter är väl tillgodosedda. Så det tycker jag det är väldigt, det är ovanligt, för jag tänkte så här när jag kom på det första. Jaha, det projektet och det projektet, och då var det socialassistenter, och chefen från Basta, för mig var det inget empowerment i det att dom skall sitta där och säga att människor skall använda sig av empowerment, det blir jättekonstigt. (skrattar)

Det kan tänkas att just kopplingen till EU medel lockar till sig många professionella projektarbetare. Denna höga representation av professionella kan också ha att göra med att man i de andra projekten inte uppfattar empowerment på samma sätt som man gör i Vägen ut. Men det kan också bero på att de personer som projekten vänder sig till inte känner sig redo för att föra sin egen talan. Oavsett orsaken är det ändå överraskande att det huvudsakligen är från Göteborg brukarrepresentanter finns med. En annan brukare från Vägen ut kommenterar dessa möten i följande ordalag:

I vårt projekt är det verkligen empowerment. Det har blivit ett sådant flaggskepp som man gärna visar upp då (från ESF-rådet). Vi får presentera oss och så, men då får dom också stödja oss.

Det intressanta är att empowerment här uppfattas inte bara som en möjlighet för brukarna utan också som ett önskemål från ESF rådet. När man väl uppfyller detta önskemål och på detta sätt företräder och skapar goodwill för dem, bör man också få något för det.

Som vi tidigare diskuterade är empowerment ett begrepp som både brukarna och andra parter, till exempel Europeiska unionen, kan ställa sig bakom. Frågan är bara om man verkligen uppfattar begreppet på samma sätt när det gäller maktfrågorna. Om båda parter vinner i samverkan är situationen oproblematiserad, men när det handlar om att ta över delar av den institutionella makten, kan frågan om empowerment hamna i ett annat läge. Det är först i sådana situationer man kan testa vad de olika parterna egentligen menar med detta

perspektiv. Om det till exempel handlar om till intet förpliktigande ord som de flesta kan stå bakom, eller om det har en mer radikal innebörd när det gäller maktfördelning.

Inom Vägen ut har man praktiserat begreppet på olika sätt, bland annat genom att brukarna får presentera sitt projekt i olika sammanhang istället för de professionella, som verkar vara fallet i många andra liknande projekt.

PROJEKTETS AVSLUTNINGSFAS

Alla projekt har sitt slut, även Vägen ut. Tjänstemännen återgår till sina ordinarie verksamheter och kanske deltar i andra utvecklingsprojekt. I vissa fall återgår även brukarna till sin ordinarie vardag, i andra har de kunnat skapa sig en ny plattform i sitt liv bland annat genom de sociala kooperativ som är bärkraftiga även efter projekttiden. Vad som hänt i projektet kan beskrivas på många olika sätt och kommer att vidareutvecklas i andra avsnitt. I detta kapitel har relationen mellan myndighetspersoner och brukarna varit i fokus. Frågan är vad parterna bär med sig när det gäller denna dimension.

När det gäller myndighetspersonernas uppfattningar om de brukare som de främst har haft att göra med i projektet har det vid intervjuerna och i andra sammanhang inte framkommit annat än positiva omdömen. Många av tjänstemännen beskriver också att de för första gången deltagit i en verksamhet där de på detta nära sätt samarbetat med brukarna. Även brukarna och framför allt de fyra projektledarna har liknande erfarenheter.

Jag känner att vi har fått den tilliten av myndigheter att det är inte den kriminelle knarkaren Andersson eller Pettersson som

man inte kan lita på, utan vi känner att vi har fått, byggt upp en tillit gentemot myndigheter. Det känner ju jag att det har det här projektet lett till, och att dom andra parterna, dom här myndighetspersonerna ser att det går faktiskt, att föredettingar kan sköta saker och ting, att det fungerar.

Att man får tillit från myndigheter som man tidigare haft ett mer antagonistiskt förhållande till ses av många brukare som mycket värdefullt och som en av de stora vinsterna med hela projektet. Detta är intressant på många olika sätt och kan tolkas både på personlig nivå, som ett slags upprättelse och erkännande, men också som en förhoppning om att hela gruppen får en bättre status. Inte bara i relation till myndighetspersoner utan överhuvudtaget är den här typen av gensvar viktigt som framgår i nedanstående citat.

Man får möjlighet att påverka, det finns utrymme för det. Det får man också genom att andra lyssnar på en, och om man känner att man får respons. Att man tas på allvar. Det var så stort ord (empowerment). Om man känner att man tas på allvar, och ens åsikter bär någonstans. Så klart att det stärker självförtroendet och att man växer med det. Det är väl egenmakt, tycker jag. Vad som än händer med det här projektet... skulle jag nog nu våga prova något annat. Om vi säger att detta skulle klappa ihop, så skulle jag nog våga söka något annat.

Utifrån individuellt empowermentperspektiv är det ett mycket bra resultat att man själv har utvecklats till den grad att man kan gå vidare oavsett vad som händer med de sociala kooperativen.

En av de sista gemensamma aktionerna som brukarna och myndighetspersonerna gjorde inom ramen för Vägen ut projekt var spridningsmöten till offentliga sektorns tjänstemän under våren 2005 i Stadshuset i Göteborg. Båda parterna berättade om sina erfarenheter av verksamheten utifrån sina egna perspektiv, samtidigt som det var tydligt att här fanns ett slags vi andra, ”vi som arbetat med och gjort projektet möjligt”. Ett intressant resultat och vidareutveckling av Vägen ut arbetet sker i en ny form genom att kooperatörer, myndighetsrepresentanter och koordinatörerna fortsätter samverkan i en ny referensgrupp i ett projekt som kallas för ”Vägen in”. Målsättningen är att fortsätta arbetet med att stödja den positiva process som skapats i de olika kooperativen, och skapa nya kooperativ.

Sammanfattningsvis kan man säga att framförallt de som befunnit sig i närheten av projektets centrum är relativt nöjda med de relationer som skapats mellan tjänstemän och brukare. Detta kan man uppfatta som ett gott resultat som också visar att man i alla fall i ett projektrum kan skapa konstruktiva relationer. Den viktiga frågan är dock vilken räckvidd i tid och rum dessa erfarenheter har. En fråga som man inte inom ramen för denna i tid begränsade utvärdering kan svara på.

DISKUSSION

I detta kapitel har fokus varit på relationer mellan brukare och myndighetspersoner i Vägen ut projektet. Man kan med fog

påstå att dessa relationer är på många sätt mycket viktiga och intressanta, inte minst ur empowermentperspektivet. Som av ovanstående beskrivningar framgår har många kooperatörer haft långvariga och inte sällan konfliktfyllda relationer till olika myndigheter. Man har kanske sedan länge haft och fortfarande har sin försörjning genom socialtjänsten eller försäkringskassan. I vissa fall har också barnen blivit omhändertagna av sociala myndigheter. Polisen och kriminalvården har också under åren blivit bekant för många. I brukarnas beskrivningar är det sällan myndigheternas servicefunktioner som framträder, utan det är främst den repressiva sidan av deras verksamhet som lyfts upp. Samtidigt finns hos dem också kunskaper och realistiska uppfattningar om att det inte finns så många andra instanser än just myndigheter som besitter möjligheter och resurser till att, i alla fall i första fasen, skapa möjligheter att bygga upp sociala kooperativ. Och genom detta skapa ett mer självständigt, myndighetsoberoende liv.

När det gäller tjänstemännen är inte heller de utan förutfattade tankar när de gör inträde i Vägen ut projektet. Många har haft erfarenheter av komplicerade klientärenden och projekt med brukaranknytning som fungerat dåligt. Riktigt lyckade projekt riktade till personer med mångfacetterad problematik finns det ont om. Samtidigt välkomnar man nya initiativ och tankar, eftersom den egna reguljära verksamheten i de flesta myndigheterna fungerar mycket dåligt för klienter som behöver många olika typer av rehabiliteringsinsatser samtidigt (Lindqvist 1998).

Det är från dessa utgångspunkter som parterna börjar sin resa i projektet, med ett långsiktigt gemensamt mål, att bli oberoende av varandra. Hur har då denna

samverkan påverkat de olika potentiella maktresurserna som utgör en viktig grund för utvecklandet av empowerment utifrån brukarperspektivet? Man kan också fråga sig hur brukarnas faktiska situation har förändrats genom denna samverkan.

Låt oss först diskutera de individuella potentiella maktresurserna som är kopplade till *fysiska och psykiska* faktorer. Man kan konstatera att de kooperatörer som deltagit i möten med tjänstemännen har huvudsakligen haft positiva erfarenheter av dessa. Under tiden har de allt mer kommit in i diskussioner och även fått positivt erkännande för sin duglighet och arbetsinsats från myndighetsrepresentanter. Även det faktum att de själva fått representera vägen ut i olika sammanhang har bidragit till ett ökat egenvärde och självkänsla och har därigenom bidragit till framförallt psykiskt välmående och styrka. Samtidigt är det viktigt att påminna oss om att projektrumets positiva och skyddande miljö inte sträcker sig så långt utanför dess gränser. Men förmodligen har just bekräftelse och beröm från tjänstemännen ett speciellt värde eftersom man utanför projektet och tidigare i livet upplevt sig mindre uppskattad av myndigheter.

Av alla potentiella maktresurser är det utan tvekan *kunskaper och färdigheter* som ökat allra mest. Som även diskuterats i andra kapitel kan man konstatera att Vägen ut är mycket av ett kunskapsprojekt vid sidan av sitt mer praktiska syfte att skapa sociala kooperativ. Och just vetande och färdigheter i vårt aktuella kunskapssamhälle är viktiga resurser. Kunskaper i olika frågor eller brister på dessa var viktiga faktorer när det gäller deltagandet i olika diskussioner och beslutsfattande. I denna process har många kooperatörer gått från tystnad och

passivitet till att allt mer kunna ställa frågor och komma med egna inlägg. Vissa av dem har också vågat steget att hålla presentationer inför tiotals och till och med ett hundratal åskådare. Det intressanta i detta sammanhang är att kunskap på många områden är en färskvara och har att göra med snabba förändringar. Så det viktiga är inte enbart att ha faktakunskaper utan färdigheter i att söka kunskaper, en förmåga som tjänstemännen är skolade i. Det var också påtagligt att vissa kooperatörer i denna process tog till sig en del av medelklassens sätt att kommunicera och förhålla sig till olika frågor, vilket skapade ett visst fjärmående till brukargruppen utanför. Det positiva i denna process är att man söker sig bort från miljöerna som inte alltid varit så konstruktiva. Det problematiska är att man kanske fjärmar sig så mycket att man har svårt att agera som gruppens legitima representant. Konsten i denna roll är att kunna förhålla sig till båda miljöerna utan att bli fångad av någondera.

Sammanfattningsvis kan man säga att de kooperatörer som befunnit sig närmast projektets centrum har lärt sig mycket faktakunskaper och ökat sina färdigheter, inte minst sin kommunikationsförmåga. Dessa ökade resurser bidrar naturligtvis även till den ovan diskuterade psykiska potentialen på ett positivt sätt. Kunskaper och färdigheter skapar säkerhet i olika sociala situationer och bidrar till ökat egenvärde och självkänsla.

Hur bejaskas då *gruppens styrka* i dessa sammanhang? I många fall har kopplingen till den förening man kommer ifrån försvagats när man börjat som kooperatör. På det viset har den kollektiva makten som föreningen utgjort också försvagats under en viss period. När det gäller kooperatörerna har de dock bildat nya kon-

stellationer och därigenom kunnat stärka sina ställningar som grupp i Vägen ut projektet. Det intressanta är att i vissa sammanhang har tjänstemännen och brukare bildat ett slags gruppgemenskap, till exempel vid gemensamma resor till konferenser eller vid presentation av Vägen ut projektet. Den här typen av gruppkonstellationer är tidsbegränsade men skapar säkerligen positiva erfarenheter både hos brukarna och tjänstemännen. Frågan är hur kooperatörerna, efter att projektet är slut, kan fortsätta att utnyttja denna gruppgemenskap och dess styrka olika sammanhang. Man kan också tänka sig att tillsammans med andra kooperativa verksamheter i Sverige kan Vägen ut kooperativen bilda en ännu starkare påverkansgrupp.

Hur har då samverkan mellan brukarna och tjänstemännen lyckats att påverka den institutionella makten. Ser man på den formella sidan av detta så är det inte mycket i materialet som tyder på att myndigheterna skulle ändrat på sin verksamhet eller regelsystem utifrån erfarenheterna från Vägen ut projektet. Det som faktiskt har skett är att tjänstemännen som deltagit i verksamheten, har i sina myndigheter redovisat till sina överordnade och kollegor om utvecklingen i projektet. Innan kooperativen hade kommit igång var inte denna information alltid så positiv eftersom man inte hade konstruktiva siffror att redovisa. Det var ”mycket pengar och prat men lite verkstad”, som man uttryckte saken. I den sista fasen har ett antal positiva förändringar skett genom att kooperatörer gått från t.ex. sjukbidrag till produktionskopplade bidrag, bland annat lönebidrag, och i några fall till löneförsörjning. Denna information har uppfattats som positiva resultat av myndigheterna. I detta sam-

manhang är det dock viktigt att notera att Vägen ut projektet, sett utifrån de gigantiska myndigheterna som deltar, inte är en särskilt stor verksamhet och kan lätt förbigås som ett litet försöksprojekt bland många andra. Den största systempåverkan har förmodligen att göra med de personliga erfarenheter som deltagande tjänstemännen har gjort i projektet. Tänkbart är att de bär dessa med sig och kan i olika sammanhang stödja verksamheter där empowerment och brukarmakt prövas.

När det gäller de informella institutionsliknande, kulturella föreställningarna så har de bland annat att göra med ideologier, normer, myter och fördomar om olika grupper av människor. Genom dessa, ofta oreflekterade uppfattningar, rangordnas människor i olika statusordningar. Ett gott renommé kan vara en viktig potentiell maktresurs i storsamhället, eller tvärtom. Kriminell och narkoman är till exempel två sådana begrepp som har en speciellt negativ aura kring sig. Detta innebär att människor som har haft den här typen av problematiska liv, har också på grund av allmänna fördomar svårt att lämna sin marginaliserade position. Komplikationer i denna process har även att göra med att många till slut internaliserar dessa fördomar och skapar ett starkt självförakt. Med andra ord när ”den kriminelle narkomanen” vill göra resan tillbaka till ”svenssonlivet” har man ofta två starka motståndare, sig själv och delar av omgivningen. Frågan är om och hur samverkan mellan brukare och myndighetspersoner har kunnat påverka dessa föreställningar.

Det framkommer tydligt att den uppskattning och tillit brukarna fått från myndighetspersonerna är värdefull. Detta har delvis att göra med förändringen från

tidigare årens antagonism till dialog, men förmodligen också med att man får erkännande från samhällets representant, en företrädare som också har god social status. Denna uppskattning har stark symbolisk betydelse och påverkar självbilden på ett positivt sätt, men ger också rent faktiska fördelar genom att tjänstemännen genom sina myndigheter har ekonomiska resurser att fördela.

Den samverkan mellan brukare och tjänstemän som finns i mer allmänna och positiva sammanhang, på seminarier och genom vissa broschyrer som Vägen ut projektet ger ut, samt i tidningsartiklar, kan kanske på sitt sätt något minska de allmänna negativa bilderna av dessa brukargrupper.

Till sist bör det nämnas att de fördomar som båda deltagande parterna hade om varandra har minskat genom en mångfald av möten och otaliga diskussioner. Denna goda erfarenhet bär både brukarna och tjänstemännen förmodligen med sig till olika sammanhang där liknande frågor behandlas. Ett av problemen med dessa goda erfarenheter är dock att de bygger på möten med en relativt avgränsad grupp av människor. Frågan är om inte ännu fler brukare hade kunnats engageras i de centrala positionerna.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att när det gäller de potentiella maktresurserna, som utgör en viktig grund för empowerment, har det genom samarbetet med brukare och tjänstemän skett positiva förändringar, framförallt när det gäller kooperatörernas kunskaper och färdigheter samt psykiska resurser i form av ökad självkänsla och välmående. Men när det gäller den institutionella formella och informella makten har erfarenheterna visat att den är mer trögrörlig än andra

nivåer. Det är också intressant att konstatera att dessa nivåer inte är isolerade från varandra, varken analytiskt eller i det verkliga livet, vilket innebär att förändringar på en nivå påverkar alla andra. Men man kan också konstatera att denna samverkan är komplex.

Det intressanta och viktiga med Vägen ut projektet är att man inte enbart har fokuserat på vanlig rehabilitering, där individens emotionella och kognitiva utveckling ligger i fokus utan att man även tagit med den viktiga systemvärlden som mer är kopplade till institutionell makt. I denna utformning finns en grundläggande insikt att det inte bara är individen som felar utan att det handlar om ett komplex samverkan mellan individ och miljö, där systemen tenderar att ha mycket mer makt än medborgarna. Därför var det också en bra organisatorisk lösning att projektet inte var placerad hos någon myndighet. Genom att både brukare och tjänstemännen befann sig som gäster på en mer neutral plats, skapades också förutsättningar till mer fria och jämlika diskussioner.

6.3 FÖRETRÄDARSKAP

De mer teoretiska grunderna för företräderskap har vi diskuterat i kapitel 2. I detta avsnitt närmar vi oss denna speciella aktivitet utifrån de olika aktörerna på Vägen ut. Som vi tidigare diskuterat har företräderskap starka och intressanta kopplingar till empowermentorienterat socialt arbete. En annan fråga att notera i detta sammanhang är att företräderskap kan egentligen utövas av vem som helst, brukaren själv, tjänstemannen på en myndighet eller till denna uppgift anställd, professionell person. Vägen ut projektet är ett bra exempel på alla dessa olika typer av företrädare. Här nedan diskuterar vi

företräderskapets villkor i ett projektsammanhang och utifrån dessa olika positioner.

BRUKARFÖRETRÄDARE

Det är framförallt de fyra projektledarna som i olika möten och andra sammanhang företrätt brukargruppen i Vägen ut projektet. Samtidigt kan man konstatera att de allmänna sammankomster och informationsdagar som arrangerats under projektets gång har fungerat som en plattform för även andra kooperatörer att utöva företräderskap. De ibland mycket personliga och gripande presentationer som kooperatörer gjort har även fungerat som viktig information vad gäller hela målgruppen. Att på detta sätt verka för andra har även givit personlig tillfredsställelse.

Ja, man gör något för sina olyckssystrar. Det är väl huvudmeningen. Det är det första. Ja, kamratskapet i kooperativet, vardagen får en mening. Det är ju inte bara tomt. Och sen så ger det en självförtroende. Det var som jag sa: att jag känner mig betydelsefull ibland. Det har stärkt självförtroendet! Det har växt!

Förutom information genom dessa personliga framträdanden har projektledare och vissa kooperatörer, tillsammans med projektledningen, även arbetat med olika former av skriftlig påverkan, bland annat i form av broschyrer, men också genom skrifter och remisser till politiker. Man kan också nämna de otaliga artiklarna i tidningar och tidskrifter där framför allt projektledarna medverkat och informerat om projektet och om de behov som denna brukargrupp har.

Som vi tidigare diskuterat har projektledarna genom sin närhet till myndighetsrepresentanter mer direkt kunnat representera sig själva och brukargruppen. De har gjort detta på ett bra sätt, och de har uppfattats som kunniga och driftiga personer. Detta har inte minst att göra med den dubbla kompetens som de utvecklats under årens lopp och under projektiden, genom att de rört sig i olika världar.

Så jag känner att det är roligt att ha något som är så mångfacetterat som detta då, så många olika grejer. Det gillar jag! Man befinner sig i många olika rum! Olika situationer och olika människor! Man kan sitta på Högsbo på anstalten en eftermiddag och innan dess har jag träffat någon hög tjänsteman från kommunen. Det är så tvära kast! Och det är ganska kul, jag gillar det. (...) Men också att jag som har suttit i fängelse kan få folk att lyssna på mig. Det är de här olika rummen då: att jag är såpass socialt accepterad att jag kan få komma in där. Och föra min talan så att säga. Det tycker jag är intressant. För det betyder att det finns fler som mig. Och då kanske man kan se de andra som en tillgång också! Så att vi får igång den här målgruppen som inte bara åker in.... utan att man får en ny chans. Får folk litet framtidstro, så fungerar de mycket bättre... än håglöshet och maktlöshet...

En av de viktigaste förutsättningarna för företräderskap är att man känner väl till brukarnas aktuella situation och behov.

Därför är det nödvändigt att bli insläppt i dessa sfärer, vilket de med egen erfarenhet ofta blir. En annan förutsättning är att man har förmåga att kunna presentera dessa kunskaper i helt andra sammanhang. Och tvärtom, det är viktigt att man förmår att återföra kunskaper tillbaka till brukarna. När det gäller brukarrepresentanter har de ofta, som citaten här ovan visar, en närhet och solidaritetskänsla för sina medsyststrar och bröder. Detta utgör en viktig dimension i empowermentorienterat företräderskap.

Vissa av kooperatörerna har redan innan sitt deltagande inom Vägen ut varit vana att pendla mellan de olika världarna, men långtifrån alla. Detta har inneburit tider av osäkerhet innan man känt sig någorlunda bekväm i de främmande sfärerna.

Där kände jag mig pytteliten i början när dom prata och så tänkte jag på en grej att detta skulle jag vilja säga. Men det säger jag inte det jag vill säga. Fast sist då upptäckte jag att han från Länsstyrelsen i Stockholm, då sa han dom grejerna jag tänkte på. Så tänkte jag att jag måste säga det, det är ju inte så jävla dumt. Man är ju skiträdd för att man, det är ju det här, det är ju människor som gått i skolan, massor, eller hur? Jag har levt på gatan i tjugotre år och gått sex år i skolan och skolkade genom åttan och nian.

Att kunna båda sfärernas kulturer och bli trovärdig i det man säger i alla sammanhang kan ta lite tid. Man är hemma i sina kvarter men en främling på granngården. Samtidigt kan man konstatera att problemet är detsamma för många tjänste-

män som kanske levtt ett relativt skyddat liv och sällan träffat brukare. Även de kan känna sig malplacerade med människor och i miljöer där språket och kulturen är obekanta för dem.

Den här typen av översättningsproblem liknar dem som invandrare i början av vistelsen i ett nytt land, till exempel i Sverige, hamnar inför. Landsmän som kan språket är tolkar och företrädare åt dem som är helt språklösa. Med tiden och med mycket övning lär sig till slut de flesta språket och kan orientera sig i den nya miljön, och blir därigenom mer kunniga och självständiga individer. När man väl lärt sig språket och blivit allt mer synlig i samhället, inte minst genom sina organisationer, har invandrare kunnat ställa större krav på samhället, men också blivit mer accepterade av omgivningen (Kuosmanen 2001). Denna process har stora likheter med andra marginaliserade gruppers strävan att bli accepterade och bli värdiga samhällsmedborgare. En av brukarna beskriver denna process:

Det är ju det att vi föredettingar fick en chans genom EU projektet att visa att vi verkligen kunde fixa det här på något sätt. Vi har fått en chans att växa som människor, öppna upp vägar och öppna upp dörrar till myndighetspersoner som är väldigt fyrkantiga och varit väldigt så instängda, och förhoppningsvis att dom dörrarna kommer att vara öppna för andra som startar sånt här. Vi är ändå föregångare och lyckats med någonting som är lite annorlunda, så Vägen ut kommer liksom inte bara vara så att efter 2005 så raderar man ut Vägen ut, utan det begreppet

kommer att finnas kvar. Själva namnet är ju rätt fräckt också... Så vi kommer nog att vara förknippade med Vägen ut lång tid.

Det är inte bara som individer kooperatörerna har företrätt sig själva och andra brukare mot "mäktiga system" i samhället utan framför allt som en grupp, "vi i Vägen ut". I citatet framkommer dock en farhåga om hur länge denna effekt står sig. Handlar det bara om dem som ingår i projektet eller kommer även andra att ha mer öppna dörrar. Detta är en mycket viktig fråga som dock inte går att besvara inom ramen för detta i tid avgränsade utvärderingsuppdrag. Det är dock mycket som tyder på att de öppna dörrarna huvudsakligen är personliga utifrån de kontakter som skapats under projektets gång.

MYNDIGHETSPERSONER SOM FÖRETRÄDARE

Som ovan diskuterats hamnar myndighetspersoner inte sällan i något slags företräderskap när de arbetar med klienter. Relationen till brukare kan formas på väldigt många olika sätt beroende på vilken myndighet det handlar om. Men det är inte alls ovanligt att tjänstemän även får ett personligt förhållande till klienter som de träffar under en längre tid.

Jo myndigheterna är liksom vana med ett... med att man inte vill ha hjälp och att man vill luras och så vidare och då är det kanske inte så lätt att se då var gränsen går och så där. När jag slutade på det där socialbidraget som jag hade haft i tio år så skulle alla krama om mig och så där, så det var ju jätte-

roligt, väldigt kul faktiskt. Där kan man ju se liksom om en person betyder så mycket liksom, då är det inte ofta dom har chansen att hjälpa någon.

Relationen mellan myndighetsperson och klient präglas dock ofta av en dubbelhet där lagar och förordningar och inte minst ekonomin är styrande element. Utan att fördjupa denna diskussion kan man bara konstatera att när saker och ting ställs på sin spets, är det vanligt att tjänstemannen väljer lojaliteten mot myndigheten. Samtidigt som man kan konstatera att hon eller han även kan tolka reglerna till förmån för klienterna. Detta har också att göra med vilket stöd man har i sitt arbete.

Den närmaste chefen är bra, hon är kontorschef. Hon är kanonbra, men hon lyder också under alla lagar och paragrafer. Hon kan väl kanske inte ta ut svängarna som jag gör ibland. Det har väl hänt att man tänjer lite på saker och ting. Men än har man inte fått något för det, alltså någon reprimand eller något. Men det behövs för jag tror att ingen skadas av det, det är bara systemen som knakar lite i fogarna. Ibland så kanske kan det bli att när man gör saker i datorn och den säger nej så då går det inte att göra det. Men jag tror också att gör man inte saker och ting som går utanför ramarna, då blir det aldrig någon utveckling heller. Men det är lätt att förankra saker och ting på mitt kontor, bara man har en bra motivering till varför man gör saker, då brukar det fungera. (...) Man får försöka att knopa ihop

någonting alltså för individen, att just det här man går leder framåt alltså. (...) Jo, att det ökar förutsättningarna till återinträde på arbetsmarknaden.

Ett sätt att verka för brukarna och påverka systemen är att tänja på gränserna. Detta förhållningssätt är dock inte möjligt i myndigheter med mer strikta chefer och rigorösa kontrollsystem. Frågan är också om inte den här typen av systempåverkan är alltför personberoende. När "anarkisten" slutar sin anställning återgår förmodligen systemet till sin vardagstillvaro. Samtidigt som man kan konstatera att om det finns tillräckligt många gränstänjare för att skapa grupp-makt, kommer reglerna till slut att ändras.

Som vi diskuterar i tidigare kapitel utgör projektrummet en tillfällig frizon från den här typen av formell styrning, vilket innebär att myndighetspersoner kan vara något friare i sina relationer. Det har också framkommit att de allra flesta av dem har haft positiva erfarenheter av möten med projektledare och kooperatörer, samt av andra relationer i Vägen ut projektet.

Det är inte bara möten med brukarna som bidragit med information, utan också diskussioner med andra myndigheter har givit värdefulla kunskaper. Detta har utgjort en viktig grund för att man inom sina myndigheter och andra sammanhang kunnat lyfta upp de problem som uppstått men även presentera positiva resultat. Sammanfattningsvis kan man säga att myndighetsrepresentanters stöd i olika former och deras företrädarskap har varit värdefullt för utvecklandet av Vägen ut projektet.

PROJEKTANSTÄLLDA SOM FÖRETRÄDARE

Förutom det företräderskap som utövas av brukarna och tjänstemännen, finns det även två olika typer av projektarbetare som professionella företrädare. De som har en fast anställning med uppgift att just verka för de svaga grupperna i samhället; Eva Laurelii på Kooperativ konsult och Leif Tjernström på GFC, och en för Vägen ut projektet anställd koordinator, Pernilla Svebo Lindgren. Jämfört med myndighetsrepresentanter medger dessa positioner ett annat förhållningssätt till brukarna, därför att man inte har liknande relationer och lojalitetsbindningar till en statlig eller kommunal myndighet. Skillnaden mellan de professionella och brukarföreträdarna är att man inte ingår i denna målgrupp, men har ett liknande engagemang för att företräda denna grupp.

När det till exempel gäller Kooperativ konsult har de ett uppdrag av staten att just utveckla nykooperativa lösningar. I detta arbete kommer de i kontakt med många olika klientgrupper. För Eva Laurelii var detta dock första gången hon arbetade med kriminalvårdens målgrupp.

Det nya är kriminalvården, det är nytt för mig. Men i övrigt så har det varit mycket tidigare diskussioner och projekt med försäkringskassan och arbetsmarknadsverket, kommunen framför allt då, och dom har inte varit helt lätta, det kan jag inte säga. Så jag tycker att, jag har sagt till några andra också, att jag tycker att det här Vägen ut projektet är väldigt positivt just utifrån myndighetsperspektivet, som jag ser hur myndig-

heter går in i det här. De är väldigt engagerade människor och jag tänker på försäkringskassan som jag försökt jättelänge och få tag i någon person här i Göteborg, och det har varit jättesvårt att få någon dialog med försäkringskassan. Och här känner jag att... jag är jätteglad över att de som gått in i det här från försäkringskassan gör det verkligen med engagemang, det är hemskt kul. Även från länsarbetsnämnden är dom aktiva.

Inte heller de professionella lyckas alltid att få tag i rätt folk på olika myndigheter. Detta kan ha att göra med att det är så få på vissa myndigheter som har i uppdrag att arbeta med projekt och utvecklingsarbete. Att få kontakt med myndighetspersoner är ju en första förutsättning för att kunna påverka dessa enheter. En annan är, som citatet visar, att de personer som man samarbetar med är konstruktiva och engagerade. Vägen ut har enligt, Eva Laurelii, lyckats bra med denna uppgift och hon tänker sig att detta bland annat har att göra med frågornas samhällseliga aktualitet.

På GFC har det varit två personer som varit engagerade i Vägen ut projektet, Leif Tjernström och Barbro Holmström. Barbro har varit en uppskattad konsult för kooperatörerna i ekonomisk redovisning. Leif Tjernström har tillsammans med Eva Laurelii hållit i ordförandeskapet vid arbetsutskotts- styrgrupps- och partnerskapsmöten. En av frågorna som de båda varit engagerade i är de administrativa och ekonomiska regelsystem som ibland utgjort ett hinder för skapandet av sociala kooperativ under GFC:s huvudmannaskap. Det är vanligt att just myndigheter

är huvudmän för stora projekt på grund av att man har omfattande egna resurser och ingår i etablerade nätverk. Rätten att dra av moms speglar denna olikhet mellan GFC, som är en ideell förening, och myndighetsbaserade verksamheter. Trots dessa komplikationer har det enligt vår bedömning varit fruktbart för projektet att det har varit placerat på GFC, som har erfarenhet av att fungera som en förmedlande länk mellan brukarföreningar och myndigheter. Just denna mellanposition har också givit möjligheter att agera relativt självständigt i relation till båda parter. Det positiva är också att på grund av uppdragets art, ligger lojaliteten mer hos brukarna och deras föreningar, än hos myndigheterna.

Koordinatorns, samordnarens roll är mycket viktig i projektsammanhang. Pernilla Svebo Lindgen har erfarenhet av att arbeta inom kriminalvården och även i brukarföreningar, bland annat inom Bryggan. Hon var också en av initiativtagare till Vägen ut projektet. Denna långa erfarenhet av olika verksamheter, och det nätverk av brukare och professionella hon byggt upp, har visat sig vara en värdefull resurs i projektet. Hon har också, tillsammans med Eva Laurelii och Leif Tjernström aktivt verkat för att lyfta fram projektledarna och kooperatörerna i projektet. Som vi tidigare har diskuterat har detta skett på olika sätt under processens gång. Vid ansökningsfasen har man konsulterat brukarna. Vidare har de fått representera Vägen ut i skilda sammanhang, dit andra projekt enbart har sänt professionella projektmedarbetare eller myndighetspersoner. Koordinatorns roll i projektet har inte formats till galjonsfigurens, utan mer handlat om att vara något tillbakadragen, en spindel i nätet som har alla trådar i sin hand. Tjänsten har uppenbar-

ligen varit underdimensionerad, vilket också lett till att hon inte har hunnit stödja alla kooperatörer lika mycket. Därför har även Eva Laurelii engagerats i dessa arbetsuppgifter. Problemet med anhopning av arbetsuppgifter på några centrala personer, som också är mycket engagerade i sitt arbete, är risken för utmattning. Även projektledarna har befunnit sig i denna riskzon. De negativa konsekvenser av denna koncentration kan bli att när nyckelpersoner blir sjukskrivna drabbas hela projektet. I Vägen ut projektet har man i viss mån varit medveten om denna problematik och undvikit sjukskrivningar.

Mycket av koordinators verksamhet, information, skrivelser, möten och liknande har handlat om att företräda, framför allt de brukare som ingår i projektet. Genom denna verksamhet har man på olika sätt även bidragit till att företräda denna målgrupps frågor även i allmänhet.

Jämfört med andra typer av professionellt företräderskap har koordinatorrollen inneburit en större närhet till brukargruppen. Detta har att göra med att Pernilla Svebo Lindgren varit heltidsanställd för uppgiften, men också med att själva arbetsuppgifterna krävt ett personligt och nära engagemang, framförallt med projektledarna. Men på samma sätt som för de andra projektanställda kommer företräderskapet i denna form att avvecklas då projektet avslutas. Samtidigt kan man tänka sig att erfarenheterna av denna verksamhet kommer, bland annat genom de professionella företrädarna, komma till nytta i andra sammanhang och för andra klientgrupper.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att det är svårt om än inte omöjligt att tänka sig en empowermentprocess utan någon typ av företräderskap. I detta

kapitel har vi diskuterat tre olika former utifrån vilken position man agerar, som brukare, myndighetsperson eller som professionell. Alla dessa typer av företräderskap innebär vissa fördelar men också vissa nackdelar.

När det gäller brukarrepresentanter är den stora fördelen närheten till och känslan för målgruppen och nyanserade kunskaper om denna värld och olika behov. Samtidigt som alltför starka bindningar också kan vara ett bekymmer. Att göra resor till andra världar kan leda till en svekdiskussion. Problemet kan också ibland vara bristande erfarenheter av hur man översätter dessa kunskaper för att påverka myndigheter och politiker. Svårigheterna kan också ligga på den informella institutionella maktnivån och har att göra med allmänna myter om olika grupper. Kriminella, även om de är f.d. har mindre status i samhället än många andra individer och grupper, detta innebär att även deras företrädare kan uppfattas i denna belysning.

Fördelen för myndighetsrepresentanter är att de verkar i den institutionella formella maktens administrativa centrum, i myndigheten. Man kan informera sina kollegor och chefer om vad som händer i projekt som man samverkar i. Samtidigt, en enskild tjänsteman, som inte heller har en högre chefsbefattning, har inte så mycket beslutanderätt. Ett annat problem är myndigheternas formella och informella strukturer, bland annat frågor som handlar om vilka klienter myndigheten skall arbeta med. Billquist (1999) har i sin studie av socialbyrå visat hur man genom en intagningsprocedur skiljer mellan de "värdiga och ovärdiga" klienterna. Har man de rätta problemen blir man antagen och får viss service. Den starkt vertikala urvalsprincipen som finns

inom många myndigheter, leder till att människor med multipel problematik lätt hamnar utanför bidragssystem och stödåtgärder. Att företräda klientgrupper med just mångfacetterad problematik, som många av Vägen ut brukarna har, blir naturligtvis problematiskt i dessa system. En ytterligare diskussion som varit ständigt återkommande är vilka resultat Vägen ut projektet kan visa. Och med resultat menar man i de flesta fall positivt ekonomiskt utfall. När så har varit fallet har man lätt kunnat företräda Vägen ut projektet för sina chefer och medarbetare. Samtidigt som man kan säga att den här typen av mått kan verka mot företräderskapets grundtanke, nämligen att värna om de maktlösa gruppernas intressen. Dessutom kan ett gott resultat av ett projekt vara att passiva klienter aktiverar sig och kräver hjälp, stöd och behandling. Detta kan medföra utökade kostnader för myndigheten i alla fall under en övergångsperiod. Den här typen av socioekonomiska analyser och bedömningar borde också göras i samband med den ekonomiska redovisningen av debet och kredit.

Fördelen med professionellt företräderskap är att man befinner sig i ett ingenmansland varifrån man kan göra utflykter till båda världarna. Det professionella handlar om att just arbeta med närhet och distans i båda sammanhangen. Det innebär också att man har gedigna kunskaper genom utbildning och erfarenhet av båda världarna. Problem kan dock uppstå om närheten till någon av sfärerna blir för stor. Blir man ett med brukarna får man liknande svårigheter att påverka systemen som brukarna själva har. Identifierar man sig däremot med myndigheterna får man förmodligen inte legitimitet hos brukarna. Mellanpositionen kan

också leda till ett alltför stort avstånd till brukare och/eller myndigheter. Här måste dock konstateras att dessa mer hypotetiska svårigheter har de professionella företrädarna på Vägen ut lyckats att undvika.

Det intressanta med Vägen ut projektet har varit att alla dessa tre olika former av företräderskap har funnits i projektet samtidigt, och har var och en på sitt sätt kunnat bidra till att stödja enskilda brukare men också kooperatörerna som grupp gentemot mäktiga system. Frågan är vad det är man har åstadkommit. När det gäller projektledare och vissa kooperatörer kan man konstatera att de genom det egna och andras företräderskap skapat mer kunskaper och färdigheter och därigenom format en starkare individuell och gruppässig plattform i förhållande till myndigheter. Kan man tänka sig att även hindren i systemen och den institutionella makten har minskat, eller förändrats till förmån för dessa klientgrupper? Det verkar helt klart att projektledarnas och de professionellas personliga relationer till myndighetspersoner har öppnat en del dörrar. Samtidigt som det är svårare att säga om dessa dörrar står mer öppna även för större klientgrupper.

6.4 SAMMANFATTANDE REFLEXIONER

I kapitel sex har olika typer av relationer diskuterats. Framförallt har vi berört förhållanden mellan deltagarna i kooperativen och grundföreningarna, och relationerna mellan kooperatörerna och myndighetspersonerna. Men även andra relationer har lyfts upp, bland annat de mellan kooperatörerna och professionella projektanställda.

I vissa fall har dessa relationer varit konfliktfyllda, i andra har de skett i sam-

förståndsanda, men oavsett vilken laddning eller innehåll de haft, har de alltid i någon mening varit betydelsefulla för deltagarna. Man kan dock inte påstå att alla dessa möten och förhandlingar har lett till en ökning av potentiella maktresurser för alla parter. När det till exempel gäller vissa grundföreningar så blev inte bildandet av kooperativen ett sådant lyft som tidigare planerats, utan ledde bland annat till ansträngda relationer och förlust av medlemmar under en period. Den här typen av ansträngda relationer bör dock inte bara ses i negativ belysning, utan också som en kris som inom sig kan bära en möjlighet till konstruktiv förnyelse.

När det gäller relationerna mellan brukarna och de tjänstemän som deltagit i projektet, har inga större konflikter uppdragats. Diskussioner och förhandlingar har huvudsakligen förts i ett slags samförståndsanda. Detta menar vi har varit ett av Vägen ut projektets stora fördelar, att utgöra en frizon där skillnaderna mellan brukarnas och tjänstemännens olika potentiella maktresurser något jämnats ut. Genom att öka brukarnas kunskaper och färdigheter, och skapa en stark kooperativ gemenskap, har man ökat både de individuella och gruppässiga resurserna, men även påverkat frågor på informell och formell institutionell nivå. När det gäller utjämning av maktresurserna har också de professionella företrädarna haft en mycket viktig funktion. I många fall har de haft en medlande och tolkande roll. Tjänstemännen å sin sida har, i alla fall i projektrummet, kunnat utveckla mer personliga relationer till brukarna och ha ett mer flexibelt förhållningssätt till olika regelsystem och den formella institutionella makten. Det har också visat sig att även utanför denna sfär har dessa goda relationer öppnat vissa myndighetsdörrar.

Den viktiga frågan i detta sammanhang är dock att om den här typen av flexibilitet bara gäller för vissa utvalda och inte allmänt, hotar det naturligtvis rättssäkerheten genom att man bryter mot lika-behandlingsprincipen. (Johansson 1992) Samtidigt kan man konstatera att konstruktiva förändringar i regelsystemen just kan ske genom att man stöttar en mindre grupp som utgör ett gott exempel.

Sammanfattningsvis kan man säga att alla dessa relationer och förhandlingar har på olika sätt bidragit till att utveckla både projektet och de individer som deltagit i verksamheten. Ser man till exempel på denna process utifrån kooperatörernas perspektiv, kan man konstatera att de diskussioner man fört och de olika roll-positioner man tagit, har bidragit till att frigöra och öka kunskaper och färdigheter, samt rekonstruera självbilden och identiteten.

När det gäller empowerment och de potentiella maktresurserna på denna individuella nivå kan man konstatera att framför allt för dem som befunnit sig närmast projektets centrum, projektledare och kooperatörer, har det skett mycket positiva förändringar.

KAPITEL 7. PROJEKT VÄGEN UT I EN VIDARE KONTEXT

Vägen ut har ingått i *ett europeiskt utvecklingspartnerskap* kring socialt företagande och socialt entreprenörskap kallat Le Mat.³² tillsammans med fem andra partners från Tyskland, Italien, Grekland och Storbritannien. Representanter för Vägen ut har även ingått i *ett nationellt tematiskt nätverk* kring socialt företagande med andra Equalprojekt i Sverige. Syftet med detta kapitel är att beskriva Vägen ut representanternas arbete inom dessa nätverk och vad medlemskapet har betytt för projektet och de sociala arbetskooperativen. Vi har delvis tagit Vägen ut aktörernas perspektiv och försöker beskriva för- och nackdelar med det transnationella och nationella arbetet.

7. 1 DET TRANSNATIONELLA ARBETET I LE MAT

Huvudsyftet med Le Mat har varit att skapa ”riktiga arbeten” inom den sociala ekonomin för personer som är marginaliserade eller utestängda från arbetsmarknaden. I Le Mat – överenskommelsen anges målen för det gemensamma arbetet:

Le Mat är ett europeiskt utvecklingspartnerskap som syftar till empowerment för kvinnor och män som är marginaliserade och utestängda från arbetsmark-

³² Le Mat betyder dåre på franska, vilket ironiskt beskriver den sociale entreprenören som arbetar efter sina visioner mot alla odds. Från Tyskland har ingått två sociala företag och från övriga länder en organisation per land (Castelli 2005).

naden. Arbetsplanen grundar sig på lärande och olika försöksverksamheter inom den sociala ekonomin. Angreppssättet innehåller olika initiativ och aktörer som verkar inom de sociala entreprenörernas fält från norr till söder i Europa. Genom ekonomiska och sociala strategier kan hela sektorn stärkas liksom kvaliteten på arbetena inom sektorn. Genom erfarenheter, fallstudier och livsberättelser kan man få en klarare bild av de sociala entreprenörernas identitet, strategier och svårigheter men också en bild av den politik som bedrivs av sociala institutioner, lokala kommuner, regeringsorgan, utvecklingsenheter samt EU-kommisionen (Castelli 2005, vår översättning).

I nätverket Le Mat ingår som utvecklingspartners bland annat två projekt med sociala arbetskooperativ i Grekland respektive Italien. Båda sysselsätter människor med olika arbetshandikapp, såväl fysiska som psykiska, i hantverks- och serviceproduktion. Bland deltagarna i arbetskooperativen finns också personer med erfarenhet av missbruk och kriminalitet. Båda dessa projekt har många beröringspunkter med Vägen ut. Men i Le Mat ingår även två stora tyska organisationer inom den sociala ekonomin samt en brittisk paraplyorganisation för kunskaps- och kvalitetsutveckling inom den frivilliga sektorn

Man kan således se att det var ganska olikartade sociala företag som ingick i samarbetet: Tre partners var stora etab-

lerade organisationer inom den sociala ekonomin i sina länder och tre var projekt för uppbyggnad och utveckling av små sociala arbetskooperativ med lokal anknytning. Dessa sociala företag är också grundade i skilda samhälleliga villkor gällande perspektiv på arbetshandikapp, lokal och nationell politik, lagstiftning och finansiering. Skillnaderna mellan länderna och de olika typerna av sociala företag var därför stora (jfr. avsnitt 2.5).

Den transnationella delen är obligatorisk i alla Equalprojekt och fanns således med redan från början. Det transnationella arbetet har också haft en egen fastställd del av budgeten och det har funnits en transnationell koordinator som samordnat och lett verksamheten. Eva Laurelii har arbetat som transnationell koordinator på en deltidstjänst och i denna egenskap även deltagit i arbetsutskott, styrgrupp och utvecklingspartnerskapet inom Vägen ut.³³

Inom Le Mat har det funnits tre huvuduppgifter:

Tematiska arbetsgrupper där man har arbetat med centrala och viktiga frågor för att utveckla det sociala företagandet och socialt entreprenörskap i partnerländerna. Det har funnits fyra tematiska grupper som träffats regelbundet varje halvår och arbetat under hela projektiden. Grupperna har handlat om rekrytering och utbildning, franchising, kvalitetsutveckling och socialt entreprenörskap.³⁴ Från Vägen ut är det ett par av projektledarna och arbetsutskottets ledamöter som del-

tagit regelbundet i ett par av de tematiska arbetsgrupperna.³⁵

Seminarier har hållits kring nationella och lokala förutsättningar och viktiga erfarenheter i socialt företagande i anslutning till de tematiska gruppernas möten eller i samband med studieresor till partnerländerna. Syftet har varit att utveckla och sprida kunskap om de olika ländernas erfarenheter av socialt företagande och åtgärder mot marginalisering och social exclusion. I Göteborg har hållits två sådana seminarier: ett om benchlearning i november 2002 och ett om den svenska arbetsmarknadspolitiken i maj 2004. Det första anordnades i anslutning till ett möte för de tematiska arbetsgrupperna, som just startat sitt arbete och det andra i samband med en studieresa för partners från Italien, Tyskland och England. Både kooperatörer från Vägen ut och offentliga företrädare från utvecklingspartnerskapet har deltagit i dessa seminarier.

Studiebesök och studieresor till olika sociala företag i partnerländerna för att lära av varandras erfarenheter och hämta idéer till nya arbetssätt och praktiker för utveckling av socialt entreprenörskap i hemlandet. En stor del av den transnationella budgeten har använts till dessa studieresor. Nästan alla kooperatörer inom Vägen ut har deltagit i någon studieresa utomlands eller varit med och tagit emot utländska gäster i det egna kooperativet. Några av deras erfarenheter och intryck redovisas nedan.

De svenska representanterna har deltagit i två av de tematiska arbetsgrupperna: den som handlar om rekrytering och utbildning och den som har gällt franchi-

³³ Eva Larelii har haft en deltidstjänst om 20% för det transnationella arbetet inom Vägen ut.

³⁴ EU-språket innehåller en mängd engelska ord och begrepp, som är en integrerad del av EU-kulturen (och en språkbarriär för utomstående) t.ex. franchising = köp och försäljning av affärsidéer och benchlearning = ungefär att lära av goda exempel.

³⁵ Arbetet i de tematiska grupperna finns beskrivet i slutrapporten från nätverket, se Castelli 2005.

sing. Eva Laurelii har ansvarat för den tematiska arbetsgruppen kring rekrytering och utbildning. Det visade sig svårt att engagera alla partners i arbetsgruppen och några länders representanter har uteblivit under senare delen av projektet. De deltog flitigt i början men har sedan stött på olika typer av organisatoriska problem inom sina organisationer och tvingats utebli. Under sista verksamhetsåret har i huvudsak tre partners fortsatt och fördjupat samarbetet. Eva menar att det krävs en hel del ansträngningar och arbete för att lära känna varandra och förstå villkoren och strukturen i de olika länderna. Sex olika utvecklingspartners är för mycket med de olika samhällsbakgrunder, språk- och kulturskillnader som finns. Partners från tre länder istället för fem i arbetsgrupperna hade troligen fungerat bättre. Eva Laurelii ville öka förståelsen för de skilda villkoren för socialt företagande i medlemsländerna i slutrapporten från arbetsgruppen, hon berättar:

Jag var väl litet orealistisk men jag kände väldigt ansvar i den här arbetsgruppen att det skulle bli något handfast så. Jag hade pratat med min arbetsgrupp om att man skulle göra ett underlag om stödformer i varje land. Och göra en inledning till det här kapitlet så att man skulle förstå också litet komplexiteten i det här med utbildningsfrågor och rekryteringsfrågor kring de här företagen och hur man fångar upp människor och hur samhället (fungerar), inte så att man skulle diskutera men man skulle få en orientering. Men det skrattade dom ju åt mig, när jag kom dit: Nej, Eva, nej, nej. Det blir för tungt! Nej, glöm

det! Skriv ner utifrån intervjuerna som finns istället! Så jag var ju inne på att man skulle få en ram omkring det att förstå.

Den andra tematiska gruppen kring *franchising* förefaller ha fungerat bättre med färre avhopp under arbetets gång. Pernilla Svebo Lindgren, koordinator från Vägen ut och en av projektledarna har deltagit i den arbetsgruppen och funnit arbetet mycket lärorikt och spännande. För Vägen ut har det inneburit att man har fått nya kunskaper om socialt företagande, nya idéer och ett stärkt självförtroende. Bland annat har man fått idén till att bilda ett konsortium av italiensk modell. Pernilla Svebo Lindgren beskriver:

För mig och för projektledarna i Vägen ut kändes franchisinggruppens arbete som det mest jordnära, övriga grupper rörde sig på en för oss mer abstrakt nivå som var otydligare i sin koppling till arbetet att bygga upp nya kooperativ. Vi fastnade för franchising, då det kan vara en metod att slippa göra alla misstag och ta tillvara goda erfarenheter och kunskaper, vi ser det som ett sätt att sprida socialt företagande. Renate Goergen är en entusiasmerande person och hennes idéer om att genom franchising skapa en europeisk hotellkedja av sociala kooperativ intresserade oss mycket.

Arbetet i de tematiska grupperna har också påverkats av hur hela nätverket Le Mat har letts av den italienska koordinatören (Renate Goergen). Hon har försökt lära känna alla utvecklingspartners

och har visat stor omsorg om alla deltagare och aktörer. Men det har varit en gigantisk uppgift att hålla samman det stora nätverket med alla utvecklingspartners och ett 70-tal ingående organisationer (Castelli 2005). Arbetet i de tematiska grupperna kommer att summeras vid en slutkonferens i Bryssel i september 2005. Pernilla Svebo Lindgren igen:

Begreppet social franchising är nytt och ej definierat och Vägen ut har varit med i organiserandet av ett seminarium kring detta begrepp inom Equal som blir i Bryssel i september 2005. Här kommer alla Le Mat parterna att delta utom grekerna, så det blir som ett slutseminarium för det transnationella arbetet i Le Mat. Vägen ut kooperativen är nu medlemmar i Associazione Le Mat och kommer efter Equal att fortsätta ett samarbete med sikte på att starta och genom social franchising sprida den italienska hotellkedjan i Skandinavien.

Seminarierna som har hållits i samband med de tematiska arbetsgruppernas möten har haft som syfte att informera och öka kunskapsutbytet om socialt företagande i olika länder. Eva Laurelii berättar om det första seminariet som var i Göteborg i november 2002:

Och vi har arrangerat ett seminarium här. Ett inledande seminarium blev det ju faktiskt här för projektledarna, där vi gick igenom en slags bench-learning metodik för att förbereda för det transnationella

arbetet. Och det var på vårt initiativ härifrån Sverige. För vi tyckte vi hade ändå tankarna om att det var viktigt att det här blev meningsfullt. Eftersom vi har erfarenhet av andra transnationella samarbeten, där det har blivit ganska magert med resultat egentligen från det transnationella arbetet.

I maj 2004 hölls ett andra seminarium om den svenska arbetsmarknadspolitiken för de utländska gästerna från Tyskland, England och Italien. Tillsammans med studiebesöken vid de svenska arbetskooperativen blev det ett rikt material, som gav upphov till spännande diskussioner bland gästerna.

Studieresorna till sociala företag i Italien, Grekland och Tyskland har varit den mest uppskattade delen av det transnationella arbetet för kooperatörer och andra deltagare från Vägen ut. Inom Le Mat har man också haft ett koncept för att aktivera deltagarna och få dem att lära känna kooperatörer från andra länder. Man har arbetat med en typ av kvalitativa intervjuer, där intervjuaren utformat frågorna, genomfört intervjun, spelat in den på band och i vissa fall fört anteckningar. Intervjuerna har lett till att vänskapsband har knutits och många goda idéer har överförts mellan länderna.

I maj 2003 reste hela kooperativet Karins döttrar till Rom tillsammans med koordinatören och den nya handledaren på Väststugan. Det var en speciellt arrangerad studieresa för att lära sig mer om kooperativt arbete. Man besökte både hotellkedjan *Albergo Via dei Matteo* som ingår i utvecklingspartnerskapet men även andra sociala arbetskooperativ i Rom, t.ex. det sociala företag med f.d. fångar som kooperatörer som sköter om Roms alla

parker. En av kooperatörerna beskriver veckan i Rom och hur intressant det var.

Vi blev ju så höga på allt vi gjorde och alla möten, allt vi såg. Och responsen när vi kom. Vi var bara som vi var, kommer där med runda former och naturliga som vi var, ett härligt gäng så. Även om vi inte kunde så mycket egentligen. Det var så lärorikt och väldigt bra att få det här perspektivet och idéer och att få något med sig. När man säger Rom så tänker alla på det. Så det är väldigt viktigt att ha den basen. Det är ju som ett äktenskap eller vad som helst, man har vissa grejer som binder samman.

På hösten 2003 reste kooperatörer från Ateljé Trädet tillsammans med Eva Laurelii till ön Kefalonia i Grekland och besökte de sociala arbetskooperativen där, både det lokala caféet, som drivs av ett kvinnokooperativ och ett par hantverkskooperativ. En av kooperatörerna på Ateljé Trädet berättar:

Vi var på ett kooperativ där kvinnor satt och handarbetade. Där kvinnor fick med sig grejerna hem och sydde hemma och kom tillbaka och lämnade det och fick betalt för vad de gjorde. Och sen var vi på några kooperativ som är med i Le Mat, det var det här caféet då och sen var det en vingård. Jo sen var vi på studiebesök på ett kooperativ, där de gjorde godis. Det var också ett kooperativ som kvinnorna på ön hade skapat, där de gjorde dadlar och honung och grejer.... Det var

väldigt roligt faktiskt. Det var jättespännande att se vilken kraft kvinnorna har där. Och de var väldigt intresserade av ett samarbete med oss här.

Studiebesöken i Göteborg då aktörer från sociala företag i partnerländerna har besökt Vägen ut kooperativen har inneburit att man har fått ta emot utländska gäster och berätta om sin verksamhet. Det har givit en bekräftelse på att det är en meningsfull verksamhet som man bedriver. Studiebesöken har givit stimulans och litet guldkant till vardagsarbetet.

De flesta kooperatörer kommer från grupper, som inte är bortskämda med internationella kontakter. Det är uppenbart att studieresorna utomlands och studiebesöken inom de sociala arbetskooperativen här har varit spännande och stimulerande för kooperatörerna. Man har knutit kontakter med intressanta människor och fått nya inblickar i det kooperativa arbetet. Man har också fått nya kunskaper på flera områden och idéer till den egna verksamheten.

SAMMANFATTANDE REFLEXIONER

Som helhet förefaller det transnationella arbetet ha stimulerat kooperatörernas uppbyggnadsarbete och verksamhet i kooperativen. Man har fått nya kunskaper och idéer. Särskilt studieresorna till sociala kooperativ utomlands har varit värdefulla och inneburit att man har knutit nya kontakter, fått inblickar i kooperativt arbete i andra länder och lärt sig mycket nytt. Genom uppläggningsen med studiebesök och intervjuer på engelska har kooperatörerna fått ta ansvar, använda sina resurser och vuxit med uppgiften d.v.s. besöken har stärkt deras empowermentprocess och inväxande i en ny roll.

Studieresorna har också ökat sammanhållningen i arbetsgrupperna inom det egna kooperativet och förbättrat relationerna till de offentliga företrädare, som deltagit i studieresorna. Man har lärt känna varandra bättre inom partnerskapet Vägen ut och knutit vänskapsband utanför de vanliga mötesarenorna.

Seminarierna inom Le Mat har inte betytt lika mycket men varit värdefulla för kunskapsprocessen och förståelsen för de olika samhällliga villkoren, som sociala företag arbetar i och måste hantera (jfr. Stigendal 2003).

Arbetet i de tematiska arbetsgrupperna är den del av det transnationella arbetet som förefaller ha varit mest problematiskt. Här har man också fått nya kunskaper och knutit värdefulla kontakter men det har varit svårt att få struktur i arbetet och det har saknats tid för bearbetning och reflexioner. Det verkar som de tematiska grupperna borde haft partners från färre länder, så att man hunnit tränga in i och förstå den sociala strukturen och kulturella särdrag i varje land bättre. Dock förefaller det som de tematiska grupperna fungerat mycket olika och utfallet från grupperna varierar därför.

7.2 ARBETET I NTG-NÄTVERKET I SVERIGE

Arbetet har gällt att sprida kunskaper och erfarenheter från de olika Equal-projekten i landet och försöka påverka olika nationella organ att stödja och underlätta socialt företagande. Det är ganska få personer från Vägen ut som deltagit i NTG arbetet, endast personer från arbets-

utskottet inklusive ett par av projektledarna.³⁶

Det tematiska nätverket bildades på våren 2003 av representanter från sex olika Equalprojekt. Man samlades och diskuterade vilka centrala frågor som vore intressant att arbeta vidare med och fick fram sex – sju viktiga områden. På sommaren utarbetades en ansökan till ESF-rådet och Nutek om medel för detta arbete. Redan på hösten 2003 påbörjades arbetet genom remissarbete kring Samhallutredningen och Lönebidragsutredningen, som var ute på remiss. Under vintern fick man besked om att medel för ett fas 3 – projekt hade beviljats och arbetet kunde komma igång vintern 2004. Vård för projektet blev Nutek och en styrgrupp tillsattes. Projektiden var oktober 2003 till december 2006. Eva Laurelii var med i detta arbete från början, hon berättar:

Då satte vi oss och försökte mejsla fram olika områden som var viktiga för en utveckling av det sociala företagandet och det som vi hade gemensamt. Vid den första träffen så blev vi nog klara på dom punkterna som var viktiga. Och då var det ju bland annat försörjningsstödsfrågor, finansieringsfrågor, upphandling, utbildningsfrågor, stödstrukturer och socioekonomisk utvärdering, d.v.s.. att kunna visa på de socioekonomiska fördelarna eller nackdelarna. Det var på våren 2003. Sen på sommaren skrev ett gäng ihop den här ansökan. Sen processades den under hösten

³⁶ Även Jari Kuosmanen från vår forskargrupp har deltagit i en av de tematiska grupperna som handlat om utvärdering och forskning.

2003 och sen hade vi våren 2004, hade vi de första förberedelsemötena och tog upp det. Och sen så etablerade vi på våren arbetsgrupperna.

Nätverket konstituerades och startade sitt arbete på vintern 2004. Vård för projektet var Verket för näringslivsutveckling (Nutek) som bland annat har ett uppdrag att främja tillkomsten av företag inom den sociala ekonomin.³⁷ Nutek stödjer t.ex. 25 lokala kooperativa utvecklingscentra i landet. (LKU) Det driver också främjandearbete för att utveckla sociala företag och sociala kooperativ. Nutek samarbetar i detta projekt med FKU (föreningen för kooperativ utveckling) samt med sex utvecklingspartnerskap inom Equal för att förbättra möjligheterna för diskriminerade grupper att genom socialt företagande etablera sig på arbetsmarknaden. Utom FKU och Nutek ingick sex andra partnerskap: Slup.se (Stockholms läns utvecklingspartnerskap för social ekonomi) NESE (Ny ekonomi och socialt entreprenörskap), Vägen ut, Egenmakt för framtiden (Basta), Egenmakt i Baronbackarna och Mersmak. För projektet tillsattes en styrgrupp med representanter för Nutek, FKU och de ingående partnerskapen. Ordförande och vice ordförande för styrgruppen blev två riksdagskvinnor: Eva Arwidsson från socialdemokraterna respektive Margareta Andersson från centern. Inom styrgruppen har mycket arbete skett i ett arbetsutskott om fyra ledamöter.³⁸

³⁷ Uppgifter ur rapporten från halvtidsutvärderingen.

³⁸ Koordinatorer blev Lisa Jonsson på 75% och Sven Bartilsson på 25%. Dessa slutade i mars 2005 och en koordinator på heltid Eva Johansson efterträdde dem. Bo Olsson från Nutek har hela tiden varit projektledare.

Vägen ut har varit ganska väl företrädd med två representanter i styrgruppen och deltagare i tre av de sex tematiska arbetsgrupperna.

STYRGRUPPENS DISKUSSIONER

Styrgruppen konstituerades på vårvintern 2004 och bestod från början av representanter för de sex Equalpartnerskapen samt FKU och Nutek. Tidigt diskuterades brukarnas medverkan i nätverket och två representanter för brukarna valdes in i styrgruppen efter diskussioner. Det utsågs även ett arbetsutskott som först bestod av de två ordförandena samt representanter för Nutek och FKU. Från våren 2005 finns även koordinatören Pernilla Svebo Lindgren från Vägen ut med i arbetsutskottet som representant för partnerskapen.

Under sommaren och hösten 2004 arbetade de sex tematiska grupperna med sina respektive frågor. Det gällde att knyta kontakter, samla in och sammanställa erfarenheter från partnerskapen och presentera dem för olika grupper av inflytelserika personer, såväl politiker som tjänstemän. Inom styrgruppen diskuterades olika förslag från de tematiska grupperna (se nedan) innan det fattades beslut om handlingsplaner och åtgärder. På hösten beslutades i styrgruppen att en halvtidsutvärdering av gruppernas arbete skulle genomföras och en forskare anlätades för att utarbeta en enkät till gruppernas ledamöter om arbetet. Denna blev upprinnelsen till en maildebatt inom styrgruppen i januari 2005. Såvitt man kan förstå av olika dokument handlade debatten om flera saker: Vilka beslut som hade tagits i AU respektive styrgruppen och vilka ekonomiska konsekvenser som dessa fick, hur samordningen fungerade

mellan de tematiska grupperna och styrgruppen/AU samt vilken roll brukarrepresentanter respektive experter hade i nätverkets arbete.

Efter denna maildebatt samlades man till diskussion i styrgruppen i februari 2005. Det blev en lång och klargörande debatt om information, styrning, inflytande och ansvar. En rad oklarheter diskuterades igenom och klarades ut. Efter detta möte har styrgruppens arbetsformer förändrats och partnerskapens inflytande över frågorna har ökat. Under våren och sommaren 2005 har ytterligare tre protokollförda möten hållits och arbets- och diskussionsklimatet har blivit bättre. Fortfarande arbetar man så att de tematiska grupperna arbetar fram olika rapporter och förslag som sedan remitteras till styrgruppen för beslut.³⁹

Under våren och sommaren 2005 har man i styrgruppen framför allt arbetat med ett förslag till nationell handlingsplan ”*Socialt företagande – en väg till arbetsmarknaden*” som sammanfattar diskussionerna i de tematiska grupperna och innehåller en rad förslag på strukturförändringar som behövs för att stödja och utveckla det sociala företagandet i landet. Syftet med planen är att få fram ett instrument för diskussioner med regeringen, riksdagspolitiker och berörda myndigheter kring nödvändiga förändringar i arbetsmarknads- och näringspolitiken. Planen presenterades vid en stor konferens i Stockholm den 7 oktober 2005. Den är inte helt färdigutformad utan skall kompletteras och fördjupas under det kommande året i diskussioner med olika berörda parter. Styrgruppens fortsatta arbete kommer således koncentreras kring planen och

dess olika förslag under det kommande året. Överläggningar med olika berörda parter kommer också bli aktuella.⁴⁰

DE TEMATISKA ARBETSGRUPPERNA

För att bearbeta ett antal centrala frågor för det sociala företagandets utveckling och förmåga att på ett effektivt sätt vidga arbetsmarknaden har projektet genomförts i ett antal tematiska arbetsgrupper⁴¹:

- utveckling av försörjningssystemen för företagens medlemmar,
- underlätta offentlig upphandling av sociala företags tjänster,
- underlätta finansiering och kompetensutveckling för medlemmar och anställda i sociala företag,
- underlätta kapitalförsörjning till sociala företag,
- utveckling av utbildning och stödstrukturer för socialt företagande,
- spridning av resultat från utvärdering och forskning.

Vi kommer att kort beskriva arbetet inom några av de tematiska arbetsgrupperna, där representanter från Vägen ut har deltagit i möten och verksamhet.

FÖRSÖRJNINGSSTÖDSGRUPPENS ARBETE

I försörjningsstödsgruppen har Vägen ut varit representerad med två ledamöter, en expert och en brukarrepresentant. Gruppen började sitt arbete i förtid med remissarbetet kring samhallsutredningen

³⁹ Texten är baserad på dokument och intervjuer med VU: s ledamöter i styrgruppen.

⁴⁰ Detta skrivs i oktober 2005.

⁴¹ Enligt uppgifter i halvtidsutvärderingen 2005-07-01

och lönebidragsutredningen. Båda utredningarna innehöll viktiga förslag som berör målgruppen funktionshindrade. Eva Laurelii hade ansvaret för att utarbeta ett remissvar kring den senare utredningen⁴² och hon berättar om ett intensivt arbete:

Sen så jobbade jag ju med att träffa alla utvecklingspartnerskapen och skriva remissvaret på lönebidragsutredningen som skulle vara inne då i februari 2004. Så det jobbade jag med i slutet av 2003. Innan arbetsgruppen hade formerats egentligen fick jag den uppgiften. Och då jobbade vi ju mycket med förberedelse för propositionen, lobbyarbete kring remissarbetet och hade kontakter med olika politiker och tjänstemän på Näringsdepartementet som vi träffade. Och det gjorde vi ju då i det här NTG:s namn.

Båda utredningarna arbetade i sina förslag med en modell i tre steg (en slags rehabiliteringsstappa) för de funktionshindrade personerna: först *en kartläggningsfas* om 1 - 2 månader, där den funktionshindrade arbetsprövas och hans/hennes arbetskapacitet utreds, sedan *en rehabiliterings- eller utvecklingsfas* med utbildningsinsatser och handledning under 1 - 2 år och till sist *en mer stabil anställning kallad trygghetsanställning* med lönebidrag som den funktionshindrade kan ha hos någon arbetsgivare under flera år. Båda de senare stegen i modellen skall kunna förläggas till ett socialt företag, t.ex. ett socialt arbetskooperativ. Men det första steget kartläggningsfasen skulle genomföras inom en

⁴² Eva Laurelii utarbetade det ena remissvaret och Bo Blideman det andra.

offentlig organisation, främst arbetsmarknadsmyndigheter eller länsarbetsnämnd. Detta vände sig partnerskapen emot i sitt yttrande. Eva förklarar varför:

Det är ju en väldig skillnad att bli motiverad av en socialsekreterare eller en försäkrings-tjänsteman, om man istället kan komma in i ett sammanhang, där man både har större inflytande och större förståelse för den situation som man befinner sig i. Om t.ex. Basta eller Vägen ut skulle kunnat driva en sådan kartläggningsfas, så skulle dom också kunna erbjuda ett sammanhang, där personen skulle kunna känna sig mera hemma och våga gå in i det. Och steget in i det skulle inte bli så stort.

Ledamöterna i försörjningsstödsgruppen och i styrgruppen hade en mängd synpunkter på samhällsutredningens och lönebidragsutredningens förslag, remissyttranden sammanställdes och avlämnades på vintern 2003/04 från NTG-nätverket. För att förbereda ett remissarbete kring den kommande propositionen tog man i försörjningsstödsgruppen ett stort antal kontakter, t.ex. med AMS, Kommunförbundet, Samhall och ALI. Ledamöter besökte och hade överläggningar med tjänstemännen på dessa myndigheter. Genom tidsutdräkten med propositionen försköts arbetet i försörjningsstödsgruppen. Gruppen beslutade då att genomföra en inventering av drygt 100 sociala företag i landet och se hur det ser ut med försörjningsstöd till deltagare och anställda. Denna inventering pågår för närvarande.⁴³ Man har även gjort en

⁴³ Avsnittet är skrivet i augusti 2005.

analys av de hinder som finns när det gäller försörjningsstöd till personer som arbetar inom sociala företag. Därefter har man gjort en handlingsplan med fem punkter hur man skulle kunna arbeta strategiskt för att undanröja dessa hinder. Handlingsplanen med olika förslag fram-lades för styrgruppen i juni 2005.

Man kan konstatera att spridning av erfarenheter och försök till påverkan sker inom ett trögrörligt system, där det är svårt att åstadkomma snabba förändringar. Inom försörjningsstödsgruppen förefaller det ha funnits stort intresse och engagemang för dessa frågor. Både ko-operatörer och experter har deltagit i arbetet som således har varit kongruent i förhållande till Equalprojektets målsätt-ning om empowerment. Det har ibland varit svårt att få gehör för vissa förslag inom styrgruppen, som velat bromsa ned påverkanstakten och gå försiktigare fram.

ARBETET I TVÅ ANDRA TEMATISKA GRUPPER

Vägen ut – projektet har varit repre-senterat genom brukarrepresentanter i ytterligare två tematiska grupper: *kapital-försörjningsgruppen* och *upphandlingsgruppen*. Även genom deltagande från Kooperativ Konsult i grupperna har Vägen ut- ko-operativen kunnat följa och påverka arbetet. Brukarrepresentanten menar att arbetet i grupperna i början gick trögt med sega detaljdiskussioner om begrepp och definitioner. Från Kooperativ Kon-sult menar man att dessa diskussioner var nödvändiga för att kartlägga viktiga frågor för det sociala företagandet.

Kapitalförsörjningsgruppen startade sitt arbete på våren 2004 och har ägnat sig åt att undersöka de sociala företagens kapi-talförsörjning och finansieringsbehov.

Arbetet i gruppen bygger naturligtvis på erfarenheter som gjorts inom de olika Equalprojekten. Först tog man inom gruppen fram en jämförande modell över företagsetableringens faser och med hjälp av ett antal nyckelbegrepp kunde man beskriva skillnaderna mellan olika före-tagstyper. Med hjälp av modellen har man sedan genomfört en kvalitativ under-sökning av tretton sociala företag i Göte-borgsområdet och hur deras kapitalför-sörjning har sett ut i olika stadier av etableringen. Både modellen som man ut-vecklat och undersökningen finns pre-senterade i en rapport ”*Finansiering av socialt företagande*” som arbetsgruppen har utarbetat (Svensson 2005). På basis av rapporten har arbetsgruppen också ut-format en rad förslag till stöd för etabler-ing och utveckling av socialt företagande.

Syftet med rapporten har varit att beskriva den unika situation som sociala företag befinner sig i ur kapitalförsör-jningssynpunkt och ge förslag på åtgärder som underlättar starten och utvecklingen av sociala företag (Svensson 2005). I modellen har man arbetat med tre företagstyper: tillväxtföretag, levebröds-företag och sociala företag.⁴⁴

Resultaten av intervjuerna med före-trädare för de sociala företagen visade att mycket ideellt arbete hade lagts ned speciellt i startfasen, innan man kunnat få projektfinansiering men även senare som komplement till projektstödet. Det verkade också finnas en risk att de sociala

⁴⁴ I ett tillväxtföretag vill man med externt ägar-kapital skapa en bättre start och snabbare tillväxt för företaget. Kravet på avkastning är centralt. I ett levebrödsföretag arbetar ägaren och kanske familje-medlemmar, ambitionen är att företaget skall ge en grund för försörjningen. I ett socialt företag är huvudmålet att skapa arbete, det bygger på eget engagemang, demokratiskt ägande (medlemsägt) och är utan vinstintresse, enligt Svensson (2005).

företagen blev för projektfokuserade och inte utvecklade ett affärstänkande. De blev fast i projektfasen och fick svårt att gå över från projektstöd till avtal om uppdrag och tjänster på marknaden. Inom vissa delmarknader har sociala företag kunnat sluta avtal med offentliga organisationer, t.ex. Villa Solberg med kriminalvården. På andra delmarknader har det varit problem t.ex. inom äldreomsorgen. Det verkar finnas områden där offentliga organisationer inte vill släppa kontrollen över driften till sociala företag. Här handlar det både om det sociala företagets affärsidé och kompetens men också om vilka tjänster som kommunen vill upphandla.

Undersökningen visade också att politiker och offentliga myndigheter sällan fanns med när idén om att starta ett socialt företag föddes utan att de kom in senare i bilden. För vanliga tillväxtföretag finns en omfattande och väl utbyggd stödstruktur samt politiskt stöd. För de sociala företagen finns endast lokalt projektstöd (EU-medel och dyl.) och rådgivning från lokala kooperativa utvecklingscentra. Sociala företag kommer inte lika högt på dagordningen och erhåller inte tydligt politiskt stöd. Knappt något av de undersökta sociala företagen hade lån eller andra ekonomiska insatser. Kapitalbyggandet har skett genom projektmedel och ideellt arbete. Men bristen på resurser har också gjort att vissa idéer inte har kunnat utvecklas. Rapporten utmynnade i fyra förslag.

- Utveckla stödstrukturen för de sociala företagen genom de lokala kooperativa utvecklingscentra (LKU). Dessa bör få tydligare uppdrag att undersöka förutsättningarna för denna typ av företag och tillhandahålla finan-

siella instrument parallellt med den allmänna rådgivningen.

- Informera och utbilda offentliga tjänstemän om vad sociala företag är och deras unika särart. Speciellt behöver kommunala upphandlare mer kunskap för att kunna bedöma anbud från sociala företag.
- Ökad kunskap behövs också hos eldsjälar och ledare inom de sociala företagen om kapitalförsörjning och finansiering. Seminarier som arbetsgruppen anordnat visar på stort intresse och att dessa kunskaper efterfrågas inom de sociala företagen.
- En nationell strategi för att utveckla sociala företag i sin helhet behövs, som inkluderar både kapital, högskoleinsatser och tydliga uppdrag till stödstrukturen. Anpassade insatser behövs för finansiering av sociala företag liksom att man måste utveckla en marknad för sociala företag. Utan en marknad kan de sociala företagen inte överleva.

Dessa olika förslag har från kapitalförsörjningsgruppen förts vidare till NTG:s styrgrupp och efter diskussioner har de kommit in i den nationella handlingsplanen (se följande avsnitt).

Upphandlingsgruppen har bland annat ägnat sig åt att kartlägga de sociala företagens erfarenheter av att få uppdrag från offentliga organisationer inom kommuner och landsting.⁴⁵ En enkät utformades

---

⁴⁵ Definitionen på ett socialt företag enligt Karlsson och Ternegren (2005) är: Företag inom social ekonomi, vars huvudmål är att skapa arbete, som är utan vinstintresse och bygger på eget engagemang och demokratisk organisering och som har visat sig framgångsrika för att integrera de mest utsatta grupperna på arbetsmarknaden.

under hösten 2004 och sändes ut till 160 sociala företag inom vård och omsorg. 67 företag besvarade enkäten (Karlsson & Ternegren 2005). Telefonintervjuer genomfördes också med representanter för 15 sociala företag och deras offentliga samarbetspartners, ofta personer med beställarfunktion. Av resultaten framgår att 58 procent av de sociala företagen är ekonomiska föreningar, cirka 30 procent är ideella föreningar och ett fåtal är stiftelser eller aktiebolag. De sociala företagen är ofta verksamma inom flera branscher, t.ex. omsorg om funktionshindrade, psykiatri, äldreomsorg, sjuk- och hälsovård, missbruksvård, drogförebyggande arbete, fritidsverksamhet för ungdomar, utbildning, rehabilitering och arbetsutbildning. Många av företagen hade en stor del av sina intäkter från offentliga medlen. Endast 35 procent av uppdragen hade blivit upphandlade. I slutet av enkäten ställdes också en öppen fråga om hur företagen uppfattade sin relation till kommunen/landstinget. Bland de positiva svaren dominerar begrepp som god kommunikation, bra förståelse och samarbete samt stöd från tjänstemän och politiker. De negativa svaren handlade om rädsla för konkurrens, oro för kommande upphandling och dålig kommunikation. Här fanns också påpekanden om otydligt regelverk och oklarhet om vilka villkor som gällde för verksamheten och i synnerhet beträffande ekonomin.

Utredarna sammanfattar resultaten enligt följande:

- Sociala företag kan etablera verksamhet med offentlig finansiering p.g.a. att man ej har följt upphandlingsreglerna.
- Sociala företag har flera typer av relationer till upphandlaren.
- Konkurrens saknas i regel.
- Sociala företag måste ha möjlighet att etablera sig i förväg, om de skall kunna delta i anbudsgivningen eller ha en rimlig chans att vinna uppdraget.

I rapporten diskuteras bland annat resultaten i relation till Lagen om offentlig upphandling, LOU kap 6 som handlar om sociala hänsyn vid upphandling. Det ställs också olika förslag, t.ex. om ökad tillämpning av direkt upphandling, om att ge företräde åt brukarorganisationer vid urval av sociala hänsyn och att en första avtalsperiod utan konkurrensutsättning gör avknoppningar möjliga (Karlsson & Ternegren 2005).

Upphandlingsgruppen har också avlämnat remissvar angående nya upphandlingsregler, (SOU 2005: 22, delbetänkande av upphandlingsutredningen) och genomfört uppvaktningar av Kommun- och Landstingsförbunden och andra inflytelserika aktörer på området. Inom upphandlingsgruppen har man även samlat in kunskaper om regelsystemen kring det sociala företagandet i andra länder inom EU.

HANDLINGSPLAN FÖR SOCIALT FÖRETAGANDE

I det följande beskriver vi kort handlingsplanen *Socialt företagande – en väg till arbetsmarknaden* och presenterar några av dess främsta förslag. Man beräknar att cirka en halv miljon människor i Sverige (510 000 personer, Nutek 2005) befinner sig utanför arbetsmarknaden som arbetslösa, långtidssjukskrivna, omhändertagna på institutioner (fängelser och behandlingshem) eller i olika former av rehabiliterings- eller arbetsutbildningsinsatser. En majoritet av denna stora målgrupp har

fortfarande dokumenterad arbetsförmåga och skulle med socialt stöd och arbetsledning kunna fungera inom ett socialt företag. Det kan ses som ett enormt slöseri med resurser att hålla dem i passivitet och isolering utanför arbetsmarknaden i stället för att använda deras arbetskraft inom det sociala företagandet. Både de enskilda personerna och samhället skulle tjäna på att dessa personer kom i arbete (Nutek 2005). Den framtagna handlingsplanen ställer en rad förslag för att underlätta för personer ur målgrupperna att komma in på arbetsmarknaden och kunna arbeta inom olika typer av sociala företag. Nedan sammanfattas i punktform de främsta förslagen.⁴⁶

- De sociala företagens verksamhet skär över olika politikområden. För att utveckla de sociala företagen krävs att närings- arbetsmarknads- och socialpolitiska insatser samspelar och att myndigheterna samordnar sig. Goda erfarenheter som gjorts inom EU:s strukturfonder måste överföras till ordinarie närings- och arbetsmarknadspolitiken. Genom ökat offentligt stöd kan det sociala företagandet spela större roll för ökad sysselsättning och regional tillväxt än tidigare.
- Arbetsmarknadspolitiken är strategisk för de sociala företagens möjligheter att bidra till att skapa nya arbetstillfällen, det gäller arbetsmarknadsåtgärdernas utformning och tillämpning. I senaste budgetpropositionen finns flera förslag på viktiga insatser för det sociala företagandet t.ex. lönebidrag och nya anställningsformer som komplement till Samhall och

plusjobb. Men AMS behöver också öka sin kompetens om socialt företagande för att kunna utveckla arbetsmarknadspolitiken.

- Tillgång till anställningar med lönebidrag är en viktig principfråga för det sociala företagandet. Lönebidrag kan utgå till alla personer som har nedsatt arbetsförmåga oberoende av funktionshinder eller annat skäl. Det ökade lönebidraget kan betalas av socialförsäkringssystemet, t.ex. genom att de bidrag och ersättningar som medarbetarna i de sociala företagen erhåller från försäkringskassa eller kommun omvandlas till lönebidrag. Man föreslår också att ”handikappkodningen” som grund för att erhålla lönebidrag avskaffas. Här finns också ett behov av samordningen mellan olika myndigheter, t.ex. arbetsförmedling, försäkringskassa och socialtjänst.
- Egenmakt och brukarval i arbetsinriktad rehabilitering föreslås. Det bör vara möjligt för enskilda arbetslösa eller sjukskrivna att under vissa omständigheter själv får välja utförare av rehabilitering, trygghetsanställning eller annan insats. Det förutsätter att utförarna uppfyller vissa kvalitetskrav. Genom ramavtal och licensiering kan man öka mångfalden av aktörer inom rehabiliteringsområdet. Den arbetslivsinriktade rehabiliteringen kan bli en nisch för de sociala företagen.
- I budgetpropositionen för år 2006 föreslås en trestegsmodell: kartläggning, utvecklingsanställning och trygghetsanställning för att stärka ställningen på arbetsmarknaden för personer som har behov av särskilda insatser. Under 2006 föreslås staten finansiera 1 400 utvecklingsanställ-

⁴⁶ Handlingsplanen finns att läsa på Nuteks hemsida: www.nutek.se

ningar och 500 trygghetsanställningar. Det ekonomiska stödet utgår som lönebidrag och kompletteras med ett s.k. anordnarbidrag som bland annat avser särskild arbetsledning. Detta bidrag borde höjas och kunna utgå även till sociala företag som ju anställer personer ur svårplacerade grupper. Det föreslås också inrättande av ett särskilt forum för samarbete mellan Samhall, Länsarbetsnämnderna och de sociala företagen på nationell och regional nivå.

- De sociala företagen är ofta små och lokalt förankrade, de spelar en viktig roll såväl i glesbygd som i storstadsområden. De sociala företagen visar att regionalpolitiken kan bedrivas i nya samverkansformer. Diskriminerade människor och deras organisationer kan påverka strukturer och därigenom skapa nya arbetstillfällen och social välfärd åt sig själva. Flera modeller har utvecklats inom Equalprojekten. I den framtida regionalpolitiken och storstadspolitiken bör dessa erfarenheter tas till vara.
- När det gäller offentlig upphandling, så kan kriterier för social hänsyn användas. Även om kommuner och myndigheter har vissa möjligheter att genom riktat stöd främja uppkomsten av sociala företag, är den offentliga upphandlingen strategisk. Den svenska lagstiftningen på området ger redan möjligheter att ta sociala hänsyn. Upphandlande myndighet kan fastställa kontraktsvillkor av social karaktär åtminstone när det gäller tjänster. Detta sker emellertid i mycket sällsynta fall, ansvariga tjänstemän har inte kunskap om denna möjlighet eller ser de sociala

företagens roll och förmåga. Anbudsunderlagen görs ofta alltför komplicerade och mindre företag har svårare att hävda sig. De små företagen måste få samma möjligheter att delta i upphandlingar som större företag.

Presentationen av handlingsplanen i oktober 2005 innebär att arbetet i styrgruppen har intensifierats och fått en mer utåtriktad och offentlig karaktär. Nu återstår ett omfattande informations-, utbildnings- och påverkansarbete, som riktar sig mot regering och riksdag samt de olika myndigheter på nationell och regional nivå som arbetar med dessa arbetsmarknads- och näringspolitiska frågor. Handlingsplanen behöver även kompletteras och fördjupas på en rad punkter.

FORSKARGRUPPENS ARBETE

Forskargruppen har haft som mål att tillvarata utvärdering och forskning i utvecklingspartnerskapen och fånga upp resultat och slutsatser som utvärderarna gör och låta dem påverka spridningsverksamheten.⁴⁷ Ett annat mål var att de vetenskapliga resultaten skulle spridas inom akademien och stimulera till initiativ till forskning om socialt företagande. Beträffande systempåverkan har man haft som mål att genomföra en konferens med någon av högskolorna för att sprida forskningsresultaten inom den akademiska världen. I samband med spridningen har man också haft som mål att genomföra ett seminarium med deltagande forskare från partnerskapen i sam-

---

⁴⁷ Texten bygger på uppgifter i halvtidsutvärderingsrapporten.

band med att de flesta slutrapporterna skrivs sommaren 2005.⁴⁸

I forskargruppens arbete har vi fått inblickar genom att vår forskargrupp har varit företrädd av Jari Kuosmanen. Forskargruppen har under sin verksamhet haft fyra olika möten, alla under perioden juni – oktober 2004. Ett ytterligare möte var inplanerat till januari 2005 men blev inte av. Redan innan mötena på hösten 2004 hade docent Hans Westlund skapat en modell varigenom man skulle analysera framgångsfaktorer och hinder för Equals olika utvecklingsprojekt. Den modell och insortering som föreslogs skulle innebära en avsevärd arbetsinsats. I vissa fall skulle detta vara mycket komplicerat med tanke på att materialinsamlingen nästan var avslutad och skrivarbetet hade påbörjats. Många av forskarna menade att både de effektmått och processbeskrivningar som efterfrågades skulle i någon form komma att finnas i de slutrapporter som skrevs. En fråga som livligt diskuterades var vem som skulle sammanställa dessa.⁴⁹

Redan på våren 2004 hade förslag väckts om att skriva en gemensam rapport. Vid mötet i Stockholm (oktober 2004) togs också ett beslut i forskargruppen om att göra en gemensam antologi, där forskarna i delprojekten skriver sina egna avsnitt och där även sammanställning av effekter och processer av de olika projekten skulle ingå som ett eget kapitel. Syftet med denna antologi var: att skapa och sprida fördjupad förståelse kring socialt företagande med beskrivning av de processer, mekanismer och resultat

som framkommit genom Equalprojekt inom social ekonomi. Denna skiss på innehåll tillsammans med tidsplan och en ekonomisk kalkyl angående produktionskostnader presenterades till styrelsen. Till en början fick man positiva signaler om att detta var intressant och genomförbart. Enligt samordnaren i forskargruppen hade idén stöd både i arbetsutskottet och styrgruppen. Sedermera uppdagades det att det fanns farhågor från deras sida om att antologins slutsatser och rekommendationer inte skulle harmoniera med NTG:s intentioner. På denna punkt hävdade forskarna sin suveränitet och menade att när det gäller resultaten som kommer presenteras i boken skall inte dessa få styras av andra. Inga medel beviljades till antologin och forskarna fick överge detta projekt.

Här aktualiseras två problem: ett organisatoriskt och ett forskningsetiskt. Det organisatoriska problemet handlar om informationen och kommunikationen mellan styrgruppen och de tematiska arbetsgrupperna. Det framkom sent, i förhållande till utvärderarnas arbete (sommaren 2004), att det fanns önskemål om likriktning av de olika utvärderingarna. En lösning på detta hade varit att uppdragsgivarna redan tidigt hade informerat om hur utvärderingarna skulle se ut. Nu kom Westlunds modell sent in i bilden och skulle skapa problem eftersom datainsamlingen nästan var färdig och forskningsarbetet befann sig i slutfasen. Med andra ord det fanns stora problem och oklarheter i kommunikationen mellan arbetsgruppen och styrgruppen.

Det forskningsetiska problemet handlar om vilken roll som forskarna skall ha och deras möjligheter att bedriva en kritisk och självständig granskning av Equalprojektens verksamhet i enlighet med

⁴⁸ Detta seminarium kommer att hållas 7 oktober 2005 i Stockholm.

⁴⁹ Texten i avsnittet om forskargruppen bygger på Jari Kuosmanens minnesanteckningar från mötena i forskargruppen förda under tiden juni – oktober 2004.

uppgjorda forskningsplaner och sina etiska riktlinjer. Dessa handlar bland annat om att resultatredovisningen inte får formas utifrån politiska eller andra beställarmålsättningar, utan utgöra en allsidig belysning där även problematiska inslag presenteras och diskuteras. I utvärderingsprojekt är det inte sällan en påtaglig realitet att beställarnas ambitioner kan gå emot den mer fria forskningens ideal. Det intressanta är att det är just denna obundenhet som skapar forskningens legitimitet, ett värde som beställarna uppfattar som viktigt. Samtidigt finns här uppenbarligen en osäkerhet kring denna frihet, eftersom den hotar en på förhand bestämd agenda. Med andra ord finns här en uppenbar paradox, som i detta fall ledde till att forskarna såg sig tvingade att avsluta arbetet i detta NTG.⁵⁰

7.3 SAMMANFATTANDE REFLEXIONER

Man kan konstatera att medlemmarna i NTG-nätverket, de olika Equalprojekten och deras allierade FKU och Nutek har föresatt sig en ganska svår uppgift: att sprida erfarenheterna av sitt arbete inom de sociala företagen både horisontellt och vertikalt i den svenska samhällsstrukturen. Man har också ambitionen att om möjligt påverka överordnade nivåer att ta till sig dessa erfarenheter och använda dem i ett reform- och lagstiftningsarbete. Spridnings- och påverkansarbetet riktar sig främst till politiker i riksdag och regering och tjänstemän inom olika ämbetsverk. Det är den centrala och nationella nivån som man arbetar med. Erfarenheterna från det lokala basarbetet skall nu överföras och integreras i överordnade nivåer i

samhällsstrukturen. Detta handlar således om *empowerment på samhällelig nivå*.

Detta arbete är svårt bland annat för att man kommer in som en liten och ny aktör till en arena, som redan är välbefolkad av andra stora aktörer med kunskaper, resurser och långvariga traditioner. Arenan som gäller arbetsrehabilitering för funktionshindrade är en del av den statliga och kommunala arbetsmarknadspolitik som har varit föremål för lagstiftning, insatser och åtgärder sedan 1920-talet (Lindqvist 2001). Aktörer som Arbetsmarknadsverket och Samhall (eller dess föregångare) har i mer än ett halvsekel arbetat med olika insatser för att få målgruppen i arbete. Under hela 1900-talet har man hållit fast vid den s.k. arbetslinjen i socialpolitiken. Denna linje befästes ytterligare i början av 1990-talet när arbetsgivare och försäkringskassa fick huvudansvaret för rehabiliteringsfrågorna av de långtidssjukskrivna. Endast de arbetslösa som saknar arbetsgivare stannade kvar hos Arbetsmarknadsverket och Samhall. Inom rehabiliteringsarenan finns redan flera stora aktörer. Nätverket för Socialt företagande är en ny aktör inom denna arena med okända resurser, kunskaper och dignitet. Övriga aktörer har minst femtioåriga traditioner inom fältet. Man måste också betänka att de sociala företagen är en sorts hybrider med både offentliga och privat företagsselement i sin struktur. De utgör en slags mellanform eller länk mellan de vanliga privata företagen på arbetsmarknaden och olika myndigheter som de hämtar sina resurser och legitimitet ifrån. (I amerikanskt språkbruk använder man ofta beteckningen "quangos" (quasigovernmental organizations) för denna typ av hybrider (Gidron,

⁵⁰ Ur Kuosmanens minnesanteckningar.

Kramer & Salamon 1992).⁵¹ Svårigheterna för NTG-nätverket kan således hänföras både till arenan som man befinner sig på och den dubbla karaktären hos aktörerna.

Man kan även fundera över de svårigheter som kooperatörer och professionella från Vägen ut har stött på NTG sammanhang. På den nationella nivån föreligger uppenbarligen andra diskurser där det är svårt att komma in och göra sig hörd med enbart erfarenheter från det praktiska arbetet i arbetskooperativen.

Frågornas karaktär kräver andra kompetenser och annan vokabulär. Det kräver också tid, kommunikationsförmåga och vilja från överordnade nivåer att lyssna och ta till sig erfarenheter från den lokala och praktiska nivån. Erfarenheterna från NTG arbetet visar att empowerment på samhällsnivån troligen måste ses i ett mycket långsiktigt perspektiv.

---

⁵¹ Vi har ju också en annan typ av statsbildning i Norden, en välfärdsstat med långvariga traditioner av samarbete mellan staten och de ideella organisationerna, se Kuhnle & Selle 1992.

KAPITEL 8. SLUTSATSER OCH DISKUSSION

Efter att ha följt arbetet inom de fyra arbetskooperativen inom projektet *Vägen ut* under mer än tre år, intervjuat centrala aktörer och brukare, observerat den dagliga verksamheten under ett flertal studiebesök och möten samt tagit del av ett digert källmaterial är det nu dags att sammanfatta och diskutera vad allt detta arbete har givit för de involverade och för omgivande organisationer. Vi har även granskat och diskuterat projektets arbete och resultat i forskargruppen och sålunda kommit fram till några slutsatser som presenteras i detta avsnitt. I det följande diskuteras resultaten i ett vidare sammanhang och vilka konsekvenser av projektet som kan skönjas.

8.1 NÅGRA SLUTSATSER FRÅN STUDIEN

Den första slutsatsen är att arbetet i Vägen ut projektets sociala kooperativ, för den enskilde brukaren lärlingen eller kooperatören, har varit *en konstruktiv form av rehabilitering från drogmissbruk och kriminalitet*. Även andra studier visar att för den som nyligen har kommit till en vändpunkt och beslutat sig för att lämna missbrukarlivet innebär det dagliga arbetet i en stark och sammansvetsad arbetsgrupp både trygghet och struktur (Andersson & Hilte 1993). Den första tiden efter vändpunkten är för många en osäker och ambivalent period med många olika psykiska symptom och starka tvivel på sitt val. Den som nyligen brutit upp från missbruk har troligen ingen stor arbetskapacitet som kam-

raterna i kooperativet kan räkna med men det betyder att hans/hennes resurser inventeras och stöds av omgivningen. Brukarens resurser och förmågor kan sedan utvecklas under en längre rehabiliteringstid. Systemet med en specifik kontaktperson för varje boende eller arbets tränande brukare har i kooperativen också gett tillgång till trygga stödrelationer inom gruppen.

Både inom Karins döttrar och Villa Solberg strävar man efter tämligen långa rehabiliteringstider på 3 - 6 månader. Detta gör man främst av planeringsmässiga skäl men även med vetskapen om att återhämtningsprocesser kräver tid. Marginalsituationer på cirka ett år är vanliga vid långvarigt missbruk (eller kriminalitet) och under denna tid är brukaren mycket sårbar och behöver många former av stöd.⁵² Som framgår av forskningen om exitprocesser så innehåller denna fas både perioder av lugn kraftsamling, funderande och bearbetning av tidigare erfarenheter och mer utåtriktad aktiviteter för att bygga upp ett nytt liv (Topor 2004). Inom båda kooperativen förefaller man vara klar över att det finns personer som inte passar för boende eller arbets träning inom ett socialt kooperativ. Det kan vara psykiskt sårbara personer som har svårt att fungera i en grupp eller personer med narcissistiska drag som kan spela ut olika personer mot varandra och

⁵² Tidsangivelsen är osäker. Vissa intervjupersoner beskriver längre marginalsituationer (jfr Hedin 2003).

alstra konflikter i gruppen (Hirigoyen 2004). Man betonar inom båda kooperativen att man inte driver regelrätt behandling och att man saknar den kompetens som krävs för ett mer kvalificerat behandlingsarbete.

För kooperatörer och lärlingar som har kommit längre i sin exitprocess och befinner sig i den sista fasen; uppbyggnaden av ett nytt liv har arbetet i ett socialt kooperativ inneburit många utmaningar, stort ansvar och kreativ utveckling av olika kunskaper och förmågor. Det har också i många fall krävt en stor arbetsinsats och en omfattande anpassning till andras vilja och erfarenheter. Vi anser att skapande och uppbyggnad av ett socialt arbetskooperativ är ett mycket omfattande åtagande, som man inte kan kräva av någon. Det fordras ett starkt engagemang, god självkännet och ett eget val för att bära denna utvecklingsprocess.

Många har haft stor hjälp av den "Vägen ut karriär" som de sociala arbetskooperativen erbjudit. Denna är *en form av institutionaliserad karriär*,⁵³ som innebär att "exiters" inte behöver gå igenom uppbyggdets olika faser helt på egen hand. Istället sker uppbyggdets enligt ett känt mönster hur man skall ta sig igenom de olika faserna, vilka symptom och svårigheter som är vanliga och vilken hjälp och stöd som utbrytaren behöver. Det skapas en positiv karriär med olika steg, som klart visar hur rehabiliteringen från drogmissbrukare till "normal" samhällsmedborgare kan gå till. Enskilda personer som bryter upp får hjälp och stöd av äldre kamrater, som tidigare har gått samma väg. Detta karriärmönster är ingalunda nytt, det finns som praxis i en rad klient-

rörelser från Synanon till AA-rörelsen (Meeuwisse 2001).

Samtidigt innebär den institutionella karriären också att det byggs upp specifik kunskap bland offentliga sektorns tjänstemän om exitprocessens faser och svårigheter, som kan vara till nytta för målgruppen. Det utvecklas olika former av hjälp och organisatoriska resurser, t.ex. speciella behandlingsteam, öppenmottagningar, rehabiliteringsenheter osv. som kan ge enskilda personer stöd under uppbyggdets. Det innebär också en resursmobilisering från samhällets sida till följd av information och påverkan från självhjälpsorganisationerna. Man kan också tänka sig att stigmatiseringen i lokalsamhället minskar om exitprocessen blir uppmärksam och får en karaktär av institutionaliserad karriär. Institutionaliseringen kan dock medföra svårigheter för personer som avviker från det allmänna mönstret eller som har svårt att samspela med inrättade hjälpformer.

En andra slutsats är *att arbetet inom de kooperativa grupperna har utvecklat deltagarnas olika kapaciteter och resurser* så att de flesta vuxit som människor och förmått axla ett omfattande ansvar och utvecklat gemenskap och kreativitet genom sitt arbete. Vissa har satsat på att utbilda sig och nå en kompetensutveckling långt över tidigare ambitionsnivå. Andra har utvecklat sina privata relationer i det sociala nätverket, t.ex. bytt partner, utvecklat kontakten med barn i familjehem eller återupptagit relationer med ursprungsfamilj. Många av deltagarna har kämpat mot förtryck av olika slag - psykologiskt, relationellt eller samhälleligt - och utvecklat sina potentiella maktresurser på en rad områden. Vår slutsats är att arbete i Vägen ut projektets sociala arbetskooperativ har varit *en lämplig väg för att*

⁵³ Angående begreppet karriär, se Månsson 2002.

genomföra en empowermentprocess, såväl individuellt som i grupp. Inom projektet har man dock inte diskuterat processen i teoretiska termer, snarare har frigörelsen skett genom praktiskt arbete i kooperativen.

Det har krävts en central ledning för projektet som varit inställd på att fungera demokratiskt och varit beredda att dela med sig av makten till kooperatörer och lärlingar, delegera beslut och lägga ut ansvar på de kooperativa grupperna och arbetsgrupperna i partnerskapet. För detta fordras en kompetent projektledning med tillräckliga kunskaper och erfarenheter, som är trygg i sitt ledarskap och inte hotas av diskussioner och meningsmotsättningar (Wolfe Morrison & Milleken 2000). I detta sammanhang förefaller koordinatörernas förhållningssätt och förmåga att delegera arbetsuppgifter och ansvar och lita på medarbetarnas förmåga vara avgörande för utvecklingen av projektet.

Beträffande frågorna om demokrati och makt i projektet har vi sett två motsatta tendenser. Från styrgrupp och arbetsutskott har man satsat mycket på kooperatörer och lärlingar; man har sett till att alla fått delta i det transnationella arbetet med studieresor utomlands, att olika personer framträder och uttalar sig i media och representerar sina kooperativ i olika sammanhang, att kooperatörer och lärlingar är med vid studiebesök, håller föreläsningar eller inlägg i samband med spridningsmöten osv. Man kan också se en annan tendens, ett slags koncentration av makt och beslut till AU:s ledamöter och till projektledarna, som håller i alla trådar och medverkar i olika typer av möten. Det är framför allt projektledare och AU-ledamöter som t.ex. har deltagit i det nationella nätverksarbetet. Detta beror förmodligen på att projektledare och AU-ledamöter är hel- eller deltidsanställda och

har möjlighet att ägna mer tid åt dessa frågor. Men man kan ställa sig frågan om inte vissa uppgifter hade kunnat spridas mer, t.ex. till fler kooperatörer och lärlingar? Detta är en generell fråga för denna typ av projektorganisationer att arbetet efter den första pionjärtiden ofta stabiliseras i vissa former. Sedan är det svårare att bryta upp organisationen på nytt och omstrukturera alltefter som fler personer kommer in i organisationen (Olsson 1998).

Inom projektet betonar man ofta betydelsen av egenfarenhet (av missbruk eller kriminalitet) och att arbetet vilar på självhjälp och solidaritet. Denna form av kunskap utgör också basen i arbetet. Men inom Vägen ut kooperativen finns också personer, kooperatörer och lärlingar, med en mer distant erfarenhet av problemen, t.ex. genom anhöriga som tillhört målgruppen. Vi vill poängtera att man inom Vägen ut inte har nöjt sig med enbart självhjälp och egenfarenhet hos deltagarna, det har skett en omfattande utbildning och fortbildning av kooperatörer i såväl missbruksbehandling som administration, ekonomi och IT-frågor. Under treårsperioden har således *en omfattande kompetensutveckling skett* parallellt med uppbyggnaden av det kooperativa arbetet. De centrala aktörerna i projektet gillar nog inte ordet *professionaliseringsprocess* men är det inte vad det egentligen rör sig om?

Är inte detta en ny form av professionellt socialt arbete, som håller på att växa fram och som är baserad i egna erfarenheter och självhjälp.⁵⁴ Solidaritet och medkänsla med andra brukare präglar arbetet men med en påbyggnad av kun-

⁵⁴ Denna form av solidariskt socialt arbete finns ju inom flera andra brukarorganisationer, och klientrörelser, se t.ex. Jeppsson Grassman 2003, Karlsson 2002, Topor 2004.

skaper och färdigheter som krävs för det praktiska arbetet. Socialarbetarens yrke har flera rötter eller traditioner, en av dem har vuxit fram ur social administrativt arbete inom den gamla fattigvården, den roll som brukar kallas ”den gode förmyndaren”. Här handlar det om socialt arbete som sker inom en brukarorganisation och som syftar till att utveckla vars och ens resurser för det gemensamma bästa, d.v.s. att det är ett solidariskt socialt arbete i stället för ett repressivt. De grundläggande värdena i detta arbete är annorlunda liksom en del av kunskapsbasen. Detta arbete innehåller arbete mot förtryck, medhjälp i empowermentprocesser och företrädande uppgifter (advocacy) (Payne 2002). Engelska socialarbetare och forskare har utvecklat en metod i det sociala arbetet som man kallar ”anti-oppressive practices” (Dalrymple & Burke 1995). Man skulle kunna tänka sig att de tydliga klassmotsättningar och förändringar mot ökad marginalisering och utslagning av stora grupper som sker idag också kan medföra en utveckling mot flera olika former av professionellt socialt arbete, som existerar parallellt i vårt samhälle.

Den tredje slutsatsen gäller de *könsligheter och könsskillnader* som vi har kunnat se inom projektet. Till skillnad från många andra kooperativa verksamheter har det funnits en kvinnlig dominans i den ursprungliga gruppen av kooperatörer. Inom ledningen för projektet har det också varit en kvinnlig dominans genom att t.ex. båda koordinatörerna är kvinnor (jfr. kap. 1). Möjligen har betoningen på personliga relationer inom organisationsnätverket berott på den kvinnliga dominansen? Man kan se att såväl kvinnor som män bland kooperatörerna har genomgått

en stark personlig utveckling, som omfattat stora delar av personligheten.

Det förefaller finnas vissa könsskillnader i hur kvinnor och män tillägnar sig nya erfarenheter. Kvinnor som kommer från ett liv med missbruk och kriminalitet har ofta erfarenhet av förtryck i sina relationer (Trulsson 2003) och har trots stora resurser ofta ett dåligt självförtroende. Det tar tid för dem att utveckla sina förmågor och integrera nya erfarenheter i sin självuppfattning. Man kan se att kvinnorna inom Karins döttrar har utvecklat arbetsträningsverksamheten långsammare och mer gradvis under kontinuerliga diskussioner. De skapade efter hand en välfungerande arbetsträningsverksamhet. Männerna i kooperatörsgruppen startade från ett annat utgångsläge, kunskaps- och yrkesmässigt och kunde komma igång snabbare med sin verksamhet. Man kan också se vissa skillnader i gruppernas arbete; kvinnorna arbetar mer med kollektiva diskussioner kring stort och smått medan männen tillåter större individualitet i sin grupp.

Könsskillnaderna mellan män och kvinnor är inte stora, om man ser till produkterna och resultaten i arbetet. Både män och kvinnor förmår skapa verksamhet av god kvalitet. Men vägen fram till den färdiga produkten har sett olika ut. Kvinnorna har behövt mer uppmuntran, mer socialt stöd både från varandra och från sina handledare och avsevärt mer bearbetning och diskussioner i grupp. Personkemin och hur arbetsgrupperna fungerar förefaller betyda mer för kvinnor än för män (Björling 2005). Dessa har arbetat mer individuellt i sin grupp, koncentrerat sig på problemlösning steg för steg och känt sig stimulerade av framgångarna. Det är två olika arbetsstilar som män och kvinnor visar och som man

som arbetsledare kanske bör känna till och uppmuntra. Men en renodling av en feminin respektive maskulin arbetsstil kan också medföra problem. Det finns kvinnor som avviker från könsrollsmönstret och inte alls trivs med ständiga gruppdiskussioner och socialt stöd. Och det finns män som inte är individualister utan hellre arbetar i grupp och behöver ganska mycket stöd från arbetsledning och kamrater. Med den utjämning av könsrollerna som pågår, kan det innebära nya svårigheter och problem att utveckla alltför könsrollspräglade arbetsstilar och miljöer.

Under de första projektåren förefaller männen ha tilldelats mer resurser av projektmedlen än kvinnorna. Det gällde t.ex. när tre projektledartjänster förlades till Solberggruppen och när det utgick kommunala bidrag till reparation och utrustning av Villa Solberg. Detta var också det kooperativ som först blev självförsörjande och började stå på egna ben. Männen startade också utifrån ett större kulturellt och socialt kapital i form av yrkeskunskaper och kontaktnätverk än kvinnorna. Men kvinnorna inom Karins döttrar har gradvis kommit ikapp, skaffat sig omfattande utbildning och fortbildningar och successivt utvecklat arbetet i sitt kooperativ. Man kan således se en utjämning mellan män och kvinnor som äger rum successivt under projektiden.

Den fjärde slutsatsen handlar om *det frivilliga sociala arbetet och betydelsen av engagerade eldsjälar*, som är beredda att arbeta dygnet runt för projektets överlevnad. Flera av arbetsutskottets ledamöter och projektets två koordinators har arbetat långt utöver den anslagna arbetstiden och sålunda genom sin fritid sponsrat projektet. Detta är ofta inte möjligt inom andra arbetsorganisationer,

där man måste hålla sig till regler och avtal om arbetstid etc. Övertidsuttagen var störst under de första projektåren och uppbyggnaden av kooperativen. Numera har man uppmärksammat problemet och försökt kompensera personalen genom ledigheter, semestrar etc. *Exemplet visar att innovationer kräver stort engagemang och extraordinära insatser!*

Det pekar också på att projektet och de sociala arbetskooperativen tillhör den organisationssfär som brukar kallas för *den tredje sektorn*. Projektet startades av fyra brukarorganisationer med stöd av Göteborgs Förenings Center (GFC) och *ligger i skärningspunkten mellan civilsamhället/ tredje sektorn och staten, vilket gör det till ett utomordentligt intressant projekt*. Förhållandet mellan de nystartade kooperativen och deras grundarorganisationer har inte varit konfliktfritt. Särskilt under separationsfasen när kooperatörerna bröt sig loss, startade sin utbildning och började förbereda etableringen av kooperativen, rådde det tidvis hårda motsättningar mellan de blivande kooperatörerna, som skapade något nytt och de som stannade kvar. När separationen väl var genomförd följde en period av intensivt arbete på var sitt håll. Och när de sociala kooperativen väl startade och började producera varor och tjänster så har förhållandet till grundarorganisationen i flera fall normaliserats.

Motsättningarna och separationsprocessen mellan grundarorganisationerna och de sociala arbetskooperativen visar enligt vår uppfattning på en generell svårighet att utveckla en ny och dynamisk verksamhet inom en etablerad frivillig- organisations ram. Inom frivilliga (och även offentliga organisationer) finns en strävan till stabilitet och kontinuitet som gör att alltför radikala förändringar av

verksamheten möter på motstånd (Hasenfeld 1983). Ledningen uppfattar ofta de kreativa entreprenörerna som upprorsmakare som vill starta konflikter eller bryta sig ur gemenskapen och prövar olika strategier för att disciplinera dem, vilket ofta får till följd att de förändringsbenägna faktiskt bryter upp och startar en ny verksamhet på egen hand. Med större utrymme och tolerans för nya idéer och verksamheter hade utbrytningar inte behövt ske. Sådana utbrytningar ur moderorganisationer är vanliga inom föreningsvärlden. Det spända förhållandet (periodvis) mellan arbetskooperativen och grundarorganisationerna följer således det gängse mönstret. Mer förvånande är de fall man lyckats upprätta goda relationer igen och samarbeta kring bildandet av nya arbetskooperativ, som skett t.ex. mellan KRIS och Vägen ut.

Man kan också se att *GFC som organisatör och grundarorganisation* har betytt mycket för projektets tillblivelse. GFC är en paraply- och resursorganisation för ideella föreningar i Göteborgsområdet, som startade 1995 med kommunalt stöd (Hedin 2000b). GFC var med och utformade den första ansökan om medel till ESF-rådet för en försöksverksamhet och sammanförde de fyra grundarorganisationerna till möten för att förbereda den andra ansökan. När projektet sedan kom igång på hösten 2002, blev GFC en naturlig mötesplats för centrala aktörer, kooperatörer och offentliga tjänstemän, när styrgruppen eller utvecklingspartnerskapets ledamöter skulle träffas. GFC har under hela projektperioden fungerat som en mötesarena och en underlättare för samarbetet inom projektet. Möjligen har GFC:s styrelse varit för litet involverade i projektet och samarbetet har huvudsakligen vilat på utvecklingsledarna (tjänste-

männen) inom GFC, särskilt på den utvecklingsledare som även varit ordförande i styrgruppen för projektet.

Om GFC inte hade tagit på sig ledningsansvaret för projektet, hade det varit svårt att finna någon annan frivilligorganisation med motsvarande legitimitet och kunskaper. Projektet hade då troligen fått en annan organisatorisk hemvist, antingen som ett kommunalt projekt inom socialtjänsten eller som en experimentverksamhet inom kriminalvården eller länsarbetsnämnden. Det är ju svårt att veta hur en sådan organisationsform hade fungerat. Men troligen hade profilen med empowerment och advocacy inte blivit lika framträdande t.ex. vid ett kommunalt huvudmannaskap. (Bland de olika Equalprojekten i Sverige har de flesta en kommunal eller offentlig organisatorisk hemvist). Det har också kommit fram kritik i media mot Equalprojekten på grund av resursslöseri och att man inte nått den målsättning som avsetts, nämligen att integrera personer med arbetshandikapp på den öppna arbetsmarknaden.⁵⁵

En femte slutsats gäller projektets organisatoriska omgivning och det omfattande stöd från den offentliga sektorn som projektet lyckats mobilisera. Det har funnit en omfattande stödstruktur för projektet, som kunnat generera värdefulla resurser. För att starta och driva ett projekt av det här slaget krävs ett stort organisatoriskt nätverk och mobilisering av resurser som finns främst inom stat och kommun. Genom att projektet vilade på 15 utvecklingspartners fick det från början en omfattande organisatorisk bas och stöd från både frivilliga och offentliga organisationer. Det stora organisations-

---

⁵⁵ Uppgifter i radion P1 i maj 2005.

nätverket visade sig senare behövas bland annat för att ge projektet legitimitet, expertkunskaper som behövdes och framför allt ekonomiska resurser till löner, lokalhyror och driftskostnader. Alla partners inom utvecklingspartnerskapet har inte varit lika viktiga men särskilt kommunen, arbetsförmedlingen, försäkringskassan och kriminalvården har betytt mycket som resursförmedlande och legitimerande organ.

Man kan också se att det här finns både *en objektiv organisatorisk sida*, som handlar om respektive organisations storlek, funktionssätt och förmåga att påverka organisationsomgivningen (Hasenfeld 1983). Det finns även *en subjektiv och personlig sida*, hur de olika organisationernas företrädare har agerat och engagerat sig för målgruppen och projektet Vägen ut. Vissa tjänstemän inom dessa organisationer har fungerat som kontaktpersoner till projektet och varit företrädare och representerat projektet inåt mot sina organisationer (jfr. kap. 6). Naturligtvis har det varit betydelsefullt hur dessa företrädare har agerat både mot projektets aktörer och inåt i förhållande till sin organisation. En del företrädare har varit mycket engagerade och kunnat bidra med värdefulla resurser från sin organisation. Andra har varit mer avvaktande och huvudsakligen tagit rollen som informatör och översättare mellan de olika organisatoriska världarna.

Inom de större organisationerna har också funnits ”doldisar” som genom sin kunskap och legitimitet har stött projektet och försett det med resurser. I Goffmans termer kan man här tala om *front stage* och *back stage* (Goffman 1990). De centrala aktörerna som uppträtt i dramat har vi alla träffat och kunnat observera hur deras uttalanden och handlande har påverkat

uppbyggnadsprocessen i kooperativen. Koordinators eller ordförandens roll har varit ganska tydlig och klar för många som deltagit i utvecklingspartnerskapets möten. Inom organisationerna har också funnits en back stage – funktion som har varit viktig. Det har funnits chefstjänstemän (ibland även politiker) inom de offentliga organisationerna som tagit ställning för målgruppen och projektet och kunnat stödja arbetet genom viktiga beslut och resurser. Samspelet mellan frontstage- och backstage- personer förefaller vara utomordentligt viktigt för att kunna realisera projekt av det här slaget.

Det finns även ett intressant samspel mellan offentliga eldsjälur, som har fungerat som vägröjare och advokater inom sina respektive organisationer och tillgången på offentliga resurser, som har kunnat mobiliseras för projektet. Projektet växte fram under en period med relativ högkonjunktur, när de offentliga organisationerna hade tilldelats litet extra medel från staten till vård, skola och omsorg. Regeringens speciella arbetsgrupp ”Mobilisering mot narkotika” har arbetat under samma tid och regeringens utredare Björn Fries har besökt projektet och givit det värdefull legitimitet. Vägen ut har också mottagit ett pris från justitieminister Thomas Bodström för sitt bidrag till brottsbekämpningen i landet. Legitimeringen och stödet till projektet har således kommit även från regeringsnivån, vilket förmodligen påverkat medelstilldelningen från lägre organisatoriska nivåer. Man kan göra tankeexperimentet att projektet hade vuxit fram i början av 1990-talet med stora besparingsbeting i kommunen. Eller att det förts fram utan de offentliga organisationernas uppbackning, enbart med stöd från olika frivillig- eller brukarorganisationer. Vilka

ekonomiska resurser hade då tilldelats projektet? Och hur hade det mötts av media och offentliga tjänstemän? Hur projektets mål och utformning samspelar med rådande maktbalanser i den organisatoriska omgivningen är en intrikat och intressant fråga (Hasenfeld 1992, Czarniawska 1998).

En sjätte slutsats handlar om *projektets överbyggnad på transnationell och nationell nivå. Den europeiska visionen* som har präglat det transnationella arbetet har givit upplevelser av gemenskap och solidaritet till alla deltagare i projektet. Inom det transnationella arbetet har förekommit samarbete i fyra arbetsgrupper kring rekrytering och utbildning, franchising, kvalitetsutveckling för sociala företag och socialt entreprenörskap. Det har också förekommit ett omfattande utbyte mellan de sex ingående länderna med studiebesök till olika sociala företag och temaseminarier kring olika ämnen. De flesta kooperatörerna och även några offentliga företrädare har deltagit i studieresorna till Italien, Grekland eller Tyskland. Vissa projektledare samt koordinatörerna har även deltagit i arbetsgruppernas möten i olika länder. Många kooperatörer och lärlingar har även tagit emot gäster från övriga länder vid studiebesök och seminarier här i Göteborg hösten 2002 och våren 2004 (se kap. 7).

Samtidigt har det transnationella arbetet befunnit sig på avstånd och inte gripit in i det kooperativa arbetets vardag. Det har inte inverkat på det praktiska arbetet eller betytt extra ansträngningar annat än för ett par av projektledarna och de speciellt ansvariga inom AU. Men det transnationella arbetet har försett deltagarna med en extra guldkant i tillvaron och givit tillfällen och möjligheter som man kanske skulle haft svårt att utveckla på

egen hand. Det har givit intressanta inblickar i kooperativt arbete i andra länder, t.ex. de italienska fångarnas kooperativ i Rom eller kvinnornas kooperativa café på ön Kefalonia i Grekland. Man har också utvecklat kontakter med kooperatörer i andra länder, lärt känna vänliga och intressanta människor och fått erfarenhet av livsvillkor och samhällsliga förhållanden i andra delar av Europa. *Det transnationella arbetet har således fungerat som stimulans och kunskapsmässiga utblickar för kooperatörer, lärlingar och andra aktörer.*⁵⁶

Det nationella samarbetet i NTG-nätverket (det nationella tematiska nätverket) har inneburit arbete kring många viktiga strukturfrågor. Här har det handlat om empowerment på samhällslig nivå; att förmedla kooperatörernas och brukarorganisationernas perspektiv till högre nivåer i samhällshierarkin. Endast några professionella företrädare och ett par av projektledarna har deltagit i detta arbete. Ambitionen har varit att sprida kunskap om fördelarna med socialt företagande och försöka underlätta villkoren för denna nya företagsform i Sverige. Arbetet har innehållit diskussioner i olika arbetsgrupper, kartläggningsuppgifter och undersökningar av de sociala företagens villkor, uppvaktningar av politiker och tjänstemän på nationell och regional nivå samt skrivelser och remissyttranden för att påverka den statliga arbetsmarknadspolitik. När en halv miljon människor med olika arbetshandikapp står utanför arbetsmarknaden finns ett stort behov av nya lösningar. Samtidigt förefaller arbetsmarknadspolitik vara en genomorganiserad arena sedan decennier, där nya

⁵⁶ Några av de centrala aktörerna har haft uppgifter inom det transnationella arbetet, som inneburit stimulans men även en avsevärt ökad arbetsbörda (jfr. kap 7).

aktörer och förslag inte välkomnas utan vidare. Genomgående har det varit svårt att nå kontakt med tjänstemän på ämbetsverk och departement och få dem att lyssna på erfarenheter från EU-projekt och sociala företag. Den första delen av NTG-nätverkets arbete har bestått i kartläggningar, undersökningar och diskussioner. Den andra delen gäller en handlingsplan för socialt företagande som presenterades i oktober 2005. Den skall fördjupas och utvecklas under det kommande året. Detta påverkansarbete kommer troligen visa hur stor förändringsbenägenheten är på överordnade strukturella nivåer i vårt samhälle.

8.2 STUDIENS IMPLIKATIONER I ETT VIDARE PERSPEKTIV

I det föregående har vi huvudsakligen diskuterat de konkreta resultaten i vår undersökning. Här vill vi lyfta blicken något och presentera de vidare perspektiv som dessa kunskaper givit upphov till. Det är tre områden som framstår som intressanta i denna diskussion. Den sociala ekonomin, dess roll och möjligheter att fungera som en alternativ strategi för vissa grupper att komma in på arbetsmarknaden. Till denna diskussion kopplar vi nätverkens, relationernas och stödåtgärdernas betydelse i skapandet av konstruktiva exitstrategier från kriminalitet och arbetslöshet. Och till sist diskuterar vi vikten av empowermentorienterat socialt arbete där frågor som berör makt och maktrelationer har en central betydelse.

OM SOCIAL EKONOMI

Från 1990-talets första år har Sverige blivit ett samhälle med massarbetslöshet i linje med övriga Europa. Förändringen

har stor betydelse. Under 70- och 80-talen kunde arbetslösheten hållas nere i Sverige tack vare en expansiv offentlig sektor och en hygglig allmän ekonomisk tillväxttakt. Arbetslöshetens låga nivå gjorde det möjligt att med full-sysselsättningspolitikens arbetsmarknadspolitiska redskap (väsentligen omskolning och beredskapsarbeten) hålla den öppna arbetslösheten på en efter europeiska förhållanden exceptionellt låg nivå. Men systemet utsattes för växande påfrestningar både i form av sviktande samhällsekonomi och svårigheter att få de traditionella medlen att passa de nya grupperna som blev arbetslösa. 90-talets explosionsartade ökning av arbetslöshetsproblemen framtingade nya lösningar. Skillnaden mellan de som var innanför och utanför arbetsmarknaden blev alltmer påtaglig. Föreställningen att den expanderande delen av arbetsmarknaden krävde mer av utbildad personal satte utbildningsfrågor i centrum.

Ansträngningarna för att få olika sociala stödssystem att arbeta i en riktning för att förstärka "arbetslinjen" d.v.s. att få fler tillbaka till arbete intensifierades från myndigheters och politikers sida. Vägen till och från arbetsmarknaden blev därigenom också alltmer komplex både i avseende på åtgärders art och de deltagandes försörjningssätt. På olika nivåer och i olika myndighetssfärer skapades "rehabiliteringstrappor". Det var inte längre möjligt med det enkla målet att en arbetslös skulle få arbete. Olika slag av etappmål fick konstrueras för att inte besvikelserna skulle bli alldeles överväldigande.

Nya system skapar nya problem. Ett växande problem i de här offentliga åtgärderna kan bli att deltagarna blir utlämnade till behandlarna. Det är de som kan "trapporna" och vet de möjliga målen. Det är de som har resurserna och

makten att flytta personerna mellan systemen. Sett i det ljuset framstår de sociala kooperativen som en alternativ strategi för vägen tillbaka till arbetsmarknaden: ”Sociala kooperativ är fristående sammanslutningar av personer som samverkar för att lösa behov av arbete och social gemenskap genom samägt och demokratiskt företag. Vinstmotivet är underordnat syftet att utveckla och göra bruk för vars och ens arbetsförmåga och medbestämmande i företagets angelägenheter.” (Laurelii 2002:11). Idéerna bakom sociala kooperativ kan dels sägas vara traditionella kooperationsidéer dels vara sprungna ur de tankar om brukarinflytande och egenmakt som sprang ur reaktionerna mot de stora välfärdssystemens oförmåga att lösa en del av 90-talets arbetslöshetsproblem. De tar sin utgångspunkt i att de utanförstående själva genom att ta tag i problemen också skall lösa dem (”empowerment”).

I flera avseenden kan sociala kooperativ te sig som attraktiva lösningar. Brukarna själva skapar genom utbildning och egen organisering de verksamheter som alstrar grunden för försörjning. Beroendet av myndigheter och enskilda myndighetspersoners beslut minskar och det egna ansvaret ökar. Emellertid blir, som vi tidigare påpekat, beslutsformerna och maktens organisering i de sociala kooperativen viktiga. Vinsten anges ju vara ökad egen makt och får då inte reduceras till att makten flyttas från myndighetspersoner till en företagsledning.

En annan attraktiv sida av de sociala kooperativen är att de innesluter en utbildning som i högre grad vilar på brukarnas intresse och egna motivation. Utan det egna engagemanget och motivationen blir deltagande i kooperativen meningslös. Det innebär att förutsättningar för goda

utbildningsresultat är bättre samtidigt som det ger ökad makt åt brukarna att styra över sin egen utveckling. I varje fall i jämförelse med att olika myndigheter styr över i vilka verksamheter man placeras. Samtidigt bör då myndigheternas styrning av och ansvar för, var på arbetsmarknaden brukarna kommer att hamna, komma att minska. Det finns också förutsättningar för att den bildningsprocess som uppstår blir både bred, samhälleligt inriktad och praktisk. Man får göra många saker i ett kooperativ, inte minst att slåss för kooperativets fortlevnad.

Det är nog för tidigt att yttra sig om hur omfattande den sociala kooperativverksamheten har förutsättningar att bli. Det är beroende av många omständigheter. Myndigheternas politiska vilja och ambition är en. Frågan om dess lämplighet för olika klienter och klientgrupper en annan. Eftersom de sociala kooperativen vilar på att det skapas en marknad för sociala tjänster, kommer det också att bero på konkurrensförhållanden med andra sociala aktörer (företag och organisationer) som kan erbjuda liknande verksamheter. Naturligtvis spelar det även roll hur stora marknaderna totalt kan bli.

En viktig fråga är naturligtvis om de sociala kooperativen förmår uppvisa tillräcklig ekonomisk lönsamhet för att kunna fortleva under längre tid. Viktiga frågor här handlar naturligtvis om kreditfinansieringsförhållanden och marknadsföring. Områden där fortfarande mycket kan uppfattas som ogjort. Men andra svårigheter kan ha att göra med svårigheter som ligger i själva verksamheternas art. Hit hör t.ex. skal-frågor. De kooperativ vi undersökt har varit småskaliga. Det finns t.ex. metodiska och pedagogiska vinster med att bedriva verksamheter i liten skala samtidigt som det kan vara för-

bundet med kostnadsmässiga nackdelar. Hit hör också innovationsbenägenheten. Det är naturligtvis en förutsättning för verksamheternas utveckling att man går vidare, genererar nya idéer och nya verksamheter. Samtidigt är det då risk att man undergräver stabiliteten i de verksamheter som redan fungerar (inte minst personellt). Projektkaraktären hos de sociala kooperativen skapar således positiva möjligheter samtidigt som det genererar problem som riskerar att komma i konflikt med den stabilitet som den "sociala efterfrågan" nog önskar. Det här är naturligtvis faktorer som påverkar såväl varaktigheten av enskilda kooperativ som tillväxten som helhet för denna företagstyp.

EXITPROCESSER UR KRIMINALITET OCH MISSBRUK

Vi har i flera avsnitt i rapporten beskrivit *exitprocesser ur kriminalitet och missbruk*, dels hur de har beskrivits och analyserats teoretiskt (se 2.3) dels hur kooperatörer och deltagare i projekt Vägen ut har beskrivit förloppet utifrån egna erfarenheter. Det finns numera en rad studier som skildrar olika typer av exitprocesser och den återhämtning som sker efter ett uppbrott ur problemsituationen (Ebaugh 1988, Blomqvist 2002, Hedin & Månsson 1998, Kristiansen 1999, Topor 2004). I en del fall kan man urskilja en tydlig vändpunkt, i andra finns en lång rad små förändringar som tillsammans gör att livet ändrar inriktning (Blomqvist 2002, Hedin & Månsson 1998, Kristiansen 1999, Topor 2004). Teoretiska kunskaper om exitprocessens faser och de olika variabelernas inverkan, t.ex. om det rör sig om ett individuellt uppbrott eller i grupp, börjar också sprida sig i brukargrupperna och förenas med medlemmarnas konkreta

upplevelser och erfarenheter. De får i bästa fall termer och begrepp att knyta till sina erfarenheter. Och brukarna kan förse forskarna med nytt material och ytterligare kunskaper för en fortsatt analys. Det kan alltså i bästa fall ske befruktande samtal över gruppgränserna.

Men fortfarande finns det många faktorer och variabler som är outforskade när det gäller exitprocesser. Det gäller t.ex. olika typer av relationer och de olika former av socialt stöd som "exiters" behöver för att genomföra alla faserna i uppbrottet. Många brukare vittnar om de nära och informella relationernas betydelse; att det finns någon nära anhörig som känner utbrytaren väl, som kan följa hela förloppet och som finns till hands när kriser och problem inträffar. Denna nyckelperson i det informella nätverket ger många former av socialt stöd och underlättar också kontakterna med det övriga nätverket (Hedin & Månsson 1998). Bland kooperatörerna inom Vägen ut fanns det också personer som beskrev ett mycket värdefullt socialt stöd som de hade fått under avtjänande av fängelsestraff, när personal inom kriminalvården försökte motivera dem till att sluta med drogmissbruket och gå in i behandling. Det fanns även professionella inom socialtjänsten, arbetsmedling och försäkringskassa som hade varit viktiga professionella stödpersoner under senare delen av uppbrottsförloppet. Här förefaller det vara en kombination av relationens specifika kvalitéer och ovanliga former av socialt stöd som gav utbrytaren känslor av meningsfullhet och värde och ökade motivationen att gå vidare i uppbrottsprocessen (Topor 2004). Bland annat uppträdde olika typer av byråkratiska hinder, som utbrytaren måste hantera och forcera för att komma vidare.

Vid mötet med dessa hinder var de professionella stödpersonerna ovärderliga som kunskapskällor och företrädare. Men det finns också beskrivningar av hur äldre kamrater, som genomfört sin uppbrotsprocess tidigare var inspirationskällor och gav energi och viktig information i samband med hinder och påfrestningar av olika slag. Kamratföreträdare var en viktig kategori av stödpersoner, som gav ovärderlig hjälp under vissa moment av exitprocessen. Det förefaller finnas flera olika kategorier av stödgivare, som sinsemellan inte är utbytbara och som ger specifika former av socialt stöd (Burleson, Albrecht & Sarason 1994).

Såvitt vi vet finns inte heller någon omfattande forskning kring de samhälleliga förutsättningarna för uppbrotsprocesser ur missbruk och kriminalitet. Vi har förstås anledning att tro att förekomsten av institutionaliserade karriärer av typ Basta eller Vägen ut innebär bättre förutsättningar att lämna missbrukarlivet än utan dessa. "Exiters" erbjuds inlemmande i en stark social gemenskap, en drogfri miljö med ganska stark styrning och socialisering in i en ny social roll (Meeuwisse 2001). Naturligtvis innebär det också att personen måste ha förmåga att anpassa sig till en gruppgemenskap, lära in nya kunskaper och erfarenheter och minska sina individuella krav på förmåner. Variationerna beträffande samhällsresurser och deras betydelse d.v.s. möjligheterna att få arbete/sysselsättning, bostad och försörjning har inte heller undersökts tillräckligt. Ännu mindre undersökt är effekterna av stigmatiserande attityder, klasskiktning i olika typer av lokalsamhällen och inverkan från olika normsändare, t.ex. media. Här finns således många olika typer av samhälleliga förtrycksmekanismer och situationer som

borde undersökas, kanske via aktionsforskningsprojekt, där man arbetar med både individuella och samhälleliga förutsättningar parallellt.

REHABILITERING GENOM ARBETE I SOCIALA ARBETSKOOPERATIV

Ett mycket viktigt element i exitprocessen inom Vägen ut är det faktum att *rehabiliteringen har skett genom arbete i sociala arbetskooperativ*. Dessa fungerar inte enbart som arbetsträning eller sysselsättning, där "exiters" får pröva sin arbetsförmåga för att sedan placeras ut i "verkligheten". I stället har de sociala arbetskooperativen ett dubbelt ansikte: de innebär kartläggning av arbetsförmåga och social kompetens, träning av olika kunskaper och förmågor och prövning av den enskildes och gruppens resurser. Gemenskap och socialt stöd utgör viktiga ingredienser i det kooperativa arbetet. Men arbetskooperativen innebär också att det är "riktiga arbeten" där det produceras olika produkter eller tjänster (även om kapitalförsörjningen till stora delar kommer från skattemedel och offentlig sektor). Inom Vägen ut är det tre typer av produktion som sker: produktion av hantverksprodukter, produktion av tjänster (boende eller arbetsträning) som köps av offentliga organisationer och produktion av "know how" kring företagande och entreprenörskap (jfr. kap. 4).

Kooperatörer och lärlingar arbetar med alla arbetsuppgifter som finns inom vanliga företag, t.ex. marknadsföring, arbetsorganisation, förhandlingar med kunder, administration, bokföring m.m. Och de sociala arbetskooperativen är tvungna att alstra ett överskott, de måste vara vinstgivande för att överleva på marknaden, även om vinsten inte delas ut

till aktieägare utan återinvesteras i olika projekt inom kooperativet. Arbetet i det sociala kooperativet innebär således en verklighetsprövning för den som deltar och ger naturligtvis en stark tillfredsställelse och hög motivation (Meeuwisse 2001). Men det innebär också ett dilemma, för det betyder att alla personer inte platsar inom verksamheten. Det krävs relativt stort arbetskapacitet och god förmåga att lära sig av dem som arbetar inom kooperativet. De sociala arbetskooperativet passar troligen inte för alla klienter inom kriminalvården eller socialtjänsten.

Det finns ekonomiska krav på det sociala kooperativet, som kooperatörerna tydligt känner av och som gör att personalen kan hamna i dilemman och svårigheter. En god kvalitet i rehabiliteringsarbetet kan komma att ställas mot ekonomiska hänsyn i verksamheten. Här behövs också avsevärt mer kunskap om de sociala arbetskooperativets verksamhet och villkor som kan produceras genom utvärderingar och forskning. De sociala arbetskooperativet har extra stöd på olika sätt (kunskapsmässigt och materiellt) av organisationer inom den offentliga sektorn: socialtjänst, kriminalvård, länsarbetsnämnd och försäkringskassa. Hur det stödet utformas och vad det gör med arbetsorganisationen och personalen inom det sociala kooperativet är fortsatt en viktig fråga att studera. Här behövs således många fler studier kring de sociala företagen och det som man idag med en samlingsbeteckning kallar för den sociala ekonomin.

Arbete i sociala arbetskooperativ har även den fördelen att det medför stora möjligheter till en normal vardagstillvaro med regelbundna arbetstider, social gemenskap och ett meningsfullt innehåll i vardagen. Det innebär att personen in-

lemmas i en arbetsplatskultur, utvecklar nya kunskaper och färdigheter och får tillgång till ett nytt kontaktnät inom och utom kooperativet. De sociala arbetskooperativen är ju inlemmade i ett större organisatoriskt nätverk av offentliga och ideella organisationer, som medför en rad personkontakter. Arbetet medför också att kooperatörer och lärlingar får inkomster, som liknar en vanlig lön och som ger möjlighet till olika typer av vardagskonsumtion: hyra, uppehälle, fritidsaktiviteter med barnen, biobesök, kortare resor etc. Försörjning genom lönebidrag eller osa-tjänst ger inget utrymme för någon omfattande konsumtion men det ger ändå möjlighet till en ganska vanlig levnadsnivå, motsvarande inkomster från andra lågavlönade arbeten. För många personer ur målgruppen är möjligheterna till en normal vardagstillvaro för sig och familjen ett viktigt mål i sig. Många av kooperatörerna har beskrivit för oss hur viktig denna känsla av normalitet är för dem. De behöver inte skämmas och undvika grannar och vänner som de gjorde tidigare.

Människor med erfarenhet av missbruk och kriminalitet känner sig uppenbarligen stämplade och utstötta ur samhällsgemenskapen, även om sådan utstötning rent faktiskt inte har skett. Tydligt är att man genom att stå utan arbete känner sig stämplad och mindervärdig, vilket ger upphov till känslor av skam (Rantakeisu 2002). Erfarenheter av missbruk och kriminalitet ökar troligen dessa skamkänslor ytterligare. Man har troligen även normsändare i sitt sociala nätverk, som man skäms inför: personer som anser att man skall arbeta och göra rätt för sig och inte ligga samhället till last genom att leva på bidrag. Mycket gamla värderingar om värdiga och ovärdiga fattiga ligger troligen

till grund för detta synsätt (Lindqvist 2001). I botten finns en djupt rotad arbetsmoral som sedan århundraden är del av vårt protestantiska kulturarv. Det behövs således en tydlig *omdefiniering* av dessa personers sociala roll och *normalisering genom arbete* för att skamstämpeln skall vika och de skall bli accepterade som vanliga medborgare, som bidrar till samhällsgemenskapen. Genom arbete i sociala arbetskooperativ kan en sådan omdefiniering och normalisering ske, som många i målgruppen eftersträvar. I kooperativet producerar man varor på en marknad eller viktiga välfärdstjänster på uppdrag av offentliga organisationer. Man gör således något nyttigt och bidrar till samhällets produktion av varor och tjänster. På det subjektiva planet ger arbetet en känsla av tillfredsställelse och eget värde, självförtroende och tillförsikt ökar. På det objektiva planet får personerna en ny roll och en ny vardagstillvaro som ger delaktighet i samhällsgemenskapen. Denna omdefinieringsprocess handlar således om att gå från social exkludering till social inkludering via arbete i ett socialt företag. Eftersom personers sociala roller alltid konstrueras i ett mellanmänskligt samspel är det uppenbart att denna omdefinierings- och normaliseringsprocess är en mycket viktig funktion som de sociala företagen har i samhällskontexten.

Om man lämnar individnivån och granskar projektet ur samhällsperspektiv är det tydligt att det handlar om att vidga arbetsmarknaden och finna former för att återintegrera personer och grupper som har blivit utsorterade och marginaliserade. Genom att skapa sociala företag, där man tar sociala hänsyn och har mer flexibla krav på arbetsförmåga, förkunskaper och färdigheter än övriga delar av arbetsmark-

naden försöker man finna ”ingångar” till arbetsmarknaden igen för marginaliserade grupper. I detta perspektiv blir arbetet i NTG-nätverket oerhört viktigt. Här föreslår man en hel rad regel- och strukturförändringar för att understödja det sociala företagandet och få bort olika hinder för utveckling av socialt företagande i Sverige. Man försöker också omvandla delar av trygghets- och bidragssystemet så att det kan anpassas till socialt företagande, t.ex. förslaget att kunna omvandla socialbidrag till lönebidrag, ifall bidragsmottagaren har kvar delar av sin arbetsförmåga och kan fungera i en arbetssituation inom ett socialt företag. Genom de olika förslagen till förändringar gör man dock ingrepp i den tidigare arbetsmarknadspolitiken som troligen kan möta motstånd från olika håll. Arbetsmarknadspolitiken har en stark förankring i befolkningen såväl politiskt som fackligt. Samtidigt vållar den stora gruppen av människor som har reducerad arbetsförmåga och därför står utanför arbetsmarknaden – ca en halv miljon människor – problem för välfärdsstaten och belastar samhällsekonomin på ett sätt som gör det välmotiverat att pröva nya lösningar.

MOT EMPOWERMENTORIENTERAT SOCIALT ARBETE

Erfarenheter av denna undersökning visar att empowermentorienterat socialt arbete kan ha bärighet när det bland annat gäller brukare som har komplexa problem. Här diskuteras vad man bör tänka på och ta hänsyn till när man lämnar det mer traditionella och paternalistiska sättet att förhålla sig i socialt arbete till förmån för en mer brukarcentrerad, empowermentorienterad verksamhet, där man fokuserar på individens resurser istället för problem.

För det första kräver empowerment-orienterat socialt arbete ett aktivt förhållningssätt och reflekterande kring frågor som berör maktrelationer och de olika potentiella maktresurserna, *fysisk och psykisk styrka, kunskaper och färdigheter, gruppens makt, och formella och informella institutionella resurser*. Med andra ord det handlar inte bara om att ha klienten i centrum, utan om en dynamisk och demokratisk process där man skapar möjlighet för växt, och inte bara till det initiala samförståndets gräns, utan även därutöver. Förutfattade tankar och föreställningar om motparten kan ofta vara ett stort hinder i den här typen relationer. Genom möten och dialogbaserad kommunikation kan dessa uppfattningar nyanseras. Detta innebär inte att åsiktskillnaderna helt försvinner, men de kan mer sakligt motiveras. När man väl nått denna gräns, där till exempel den institutionella makten och hindren blir tydliga, kan man börja diskutera vilken funktion och legitimitet de har. Genom denna process kan eventuellt gränserna flyttas och konstruktiva systemförändringar skapas.

För det andra. Eftersom den institutionella formella makten i form av regler, bestämmelser och procedurer emellanåt utgör ett mycket starkt hinder i denna process, är det viktigt att man utöver den normala myndighetsutövningen, skapar frizoner där man kan utveckla annan typ av verksamheter. Dels genom gränsöverskridande arbete mellan olika myndigheter dels genom närmare relationer och mer jämställd kommunikation med brukarna. Det kan handla om tidsbegränsade projekt, eller om en kontinuerlig verksamhet med speciella förutsättningar och mandat att pröva nya metoder.

För det tredje kan man konstatera att inte sällan är omfattande stöd, t.ex. i form av ekonomisk bistånd och olika typer av expertkunskaper nödvändiga under en fas i empowermentprocessen, och i vissa fall även under en längre tid. När det gäller empowermentorienterat socialt arbete bör dock ingen biståndsutdelning ske mekaniskt och utan brukarmedverkan, utan i dialog med brukarna och som ett stöd för dem att kunna skaffa sig mer potentiella maktresurser, med målsättningen att de framledes ska kunna leva ett mer självständigt liv.

För det fjärde har det visat sig att även om ekonomiskt bistånd är en viktigt materiell grund, utgör relationerna en oersättlig social och psykologisk bas i detta arbete. Det är i olika möten man ofta skapar bilder och uppfattningar om andra och framförallt om sig själv. I dessa situationer är frågor om vilken plats och position man får ta, hur man blir lyssnad på och hur man blir bemött, viktiga. Detta ställer speciella krav på dem som är mötes- och kommunikationsvana att ge plats åt dem som ännu inte har samma rutin och kapacitet. Med andra ord, i empowermentorienterat socialt arbete är det inte bara målet som är viktigt utan framför allt hur konstruktiv och demokratisk vägen dit har varit.

För det femte kräver empowerment-orienterat socialt arbete någon typ av företräderskap. När de egna potentiella maktresurserna inte räcker till mot mäktiga system är det viktigt att få hjälp av någon. Företräderskap kan utövas av brukare själva, tjänstemän, eller av professionella företrädare. Viktigt i detta arbete är åter igen att det grundar sig på en dialog mellan representanten och brukaren, som är den egentliga uppdragsgivaren.

Här ovan har vi diskuterat fem viktiga grundförutsättningar för ett empowermentorienterat socialt arbete. Förmodligen är det inte alldeles lätt att förverkliga detta i många myndighetssammanhang, där mängden av ärenden ofta kräver masshantering av klienterna. I detta ingår bland annat anpassning av individen i systemet, klientiseringsprocessen. Den omvända resan, empowermentprocessen, kräver däremot ett mer individualiserat, personligt och demokratiskt förhållningssätt från myndighetens och tjänstemannens sida. Vi uppfattar att när det framför allt gäller komplexa problem som berör flera myndigheters verksamhetsområden, är risken stor att individer klientiseras och passiviseras i en mekanisk hantering av deras ärenden. Just för denna grupp kan empowermentorienterat socialt arbete vända den negativa utvecklingen. Perspektivet är löftesrikt, samtidigt som mer forskning och utvecklingsarbete behövs för att vidareutveckla denna modell.

En av de viktiga frågorna handlar om hur man kan utveckla empowermentprocesser i kontexter där det finns starka motkrafter till exempel i form av stora och mäktiga institutioner. En annan fråga som aktualiserats i denna och andra liknande projekt är varför det uppstår maktkonstellationer även bland brukarna, även om grundideologin i verksamheterna är empowermentbejakande; frågan är också hur man motverka dessa tendenser. En tredje fråga handlar om de rehabiliterande relationerna, kvaliteterna i dem och hur man inom socialt arbete kan främja deras uppkomst.

KAPITEL 9. FORSKNINGSPROJEKTETS SYFTE, FRÅGESTÄLLNINGAR OCH GENOMFÖRANDE

9.1 BAKGRUND

I samband med den första ansökan på hösten 2001 till ESF-rådet om medel till försöksverksamhet med sociala arbetskooperativ för f.d. kriminella och missbrukare kontaktade personal från GFC (Göteborgs Förenings Center) också Institutionen för socialt arbete för att höra om det fanns intresse och tidsutrymme för någon forskare, som ville följa utvecklingsarbetet och utvärdera resultaten. Kontakten togs med utgångspunkt från tidigare forskningssamarbete. Ulla-Carin Hedin inbjöds till de pågående diskussionerna inom GFC, där man under vintern 2002 diskuterade möjligheten att starta sociala arbetskooperativ. Hon kontaktade två kollegor och en forskargrupp med lämplig kompetens formades.

Under diskussionerna framkom att det fanns flera forskningsfrågor som var intressanta att undersöka t.ex. hur individernas "exitprocess" ur kriminalitet och missbruk ser ut och vad arbete i sociala arbetskooperativ betyder för att påskynda exitprocessen och underlätta den sociala integrationen i samhället för dessa personer. Men det fanns också forskningsfrågor på grupp- och organisationsnivå bland annat hur gruppprocesser i de sociala arbetskooperativen utvecklas och hanteras, hur man samarbetar och vilken roll som grundorganisationerna (de frivilliga föreningarna) hade i arbetet. Samarbete

med företrädare för offentliga organisationer och försök att påverka och förändra deras arbetssätt var ett annat ovanligt drag i projektets målsättning. Det fanns således intressanta frågeställningar både på individ, grupp- och organisationsnivå att undersöka och utvärdera.

I april 2002 utformades en plan för forskningsprojektet, som bilades huvudansökan om medel till ESF-rådet och Kriminalvårdsstyrelsen. När huvudansökan beviljades anslogs också medel till ett forsknings- och utvärderingsprojekt, där ESF-rådet och Kriminalvårdsstyrelsen bidrog med lika delar till forskningsanslaget. Forskningsarbetet skulle pågå något mer än tre år, från hösten 2002 till och med hösten 2005.

9.2 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

I projektplanen från april 2002 formulerades fyra syften för forskningsarbetet.

- Att studera vilka individuella och könsspecifika faktorer, som påverkar exitprocesser ur kriminalitet (och drogmissbruk) samt arbetets centrala betydelse för att åstadkomma förändringar.
- Att undersöka om möjligheterna för tidigare kriminella att ta makten över sina liv och integreras socialt ökar genom arbete i sociala arbetskooperativ.

- Att studera de sociala arbetskooperativens utveckling, hur de påverkar sina grundorganisationer (de frivilliga föreningarna) och analysera vilka fördelar och svårigheter som finns inbyggda i denna organisationsmodell.
- Att undersöka hur samarbetet i utvecklingspartnerskapet påverkar de deltagande myndigheterna och organisationerna och om nya fungerande arbetssätt kan utvecklas ur samarbetet.

Fyra frågeställningar vägledde forskningsarbetet.

- 1) *Vilka faktorer påverkar uppbrotsprocessen från kriminalitet och drogmissbruk? Kan arbete i sociala arbetskooperativ underlätta utvecklandet av en ny social identitet? Finns det könsspecifika faktorer som påverkar exitprocessen? Vilka relationer och resurser behöver kvinnor och män för att bygga upp en ny social tillvaro?*
- 2) *Hur påverkar deltagande i självhjälpsarbete och sociala arbetskooperativ deltagarnas integration i samhället? Vilka former av stigmatisering och förtryck kan deltagarna stöta på? Vilka strategier hos deltagarna individuellt och i grupp bidrar till att öka deras kontroll och makt över sin situation?*
- 3) *Hur utvecklas de sociala arbetskooperativen socialt och ekonomiskt? Hur påverkar arbetskooperativen den övriga verksamheten i organisationerna? Vilken typ av förändringsprocess initieras inom frivilligorganisationerna?*
- 4) *Hur utvecklas samarbetet mellan de olika myndigheterna och organisationerna inom partnerskapet? Vilka nya arbetssätt och*

modeller för samarbete utvecklas inom partnerskapet? Hur kan dessa överföras till andra människovårdande organisationer och arbetsområden?

Forskningsarbetet hade i realiteten påbörjats under de förberedande diskussionerna på vintern 2002. Det framgick tidigt att en kombination av kvalitativa och kvantitativa metoder eftersträvades men att det kvalitativa angreppssättet till följd av forskningsfrågornas karaktär övervägde. Triangulering med användning av flera olika metoder var nödvändigt (Kvale 1997).

Från ESF-rådet var man från början positiv till projektplanen men betonade utvärderingskaraktären i uppdraget. Vi forskare ville emellertid inte begränsa oss till en ren utvärdering då utvecklingen i kooperativen och projektet som helhet var intressant att följa och undersöka på djupet.

9.3 MATERIALINSAMLING OCH METODER

URVAL

Projektet Vägen ut har en ganska komplicerad organisation med många deltagande utvecklingspartners och organisationer, offentliga och ideella runt styrgruppen och de fyra arbetskooperativen som utgör centrala delar i projektet (jfr. skiss i kap. 1). Inom projektet har det också förekommit en omfattande mötesverksamhet, där vissa händelser och moment i processen har måst väljas ut för studien. Därtill kommer den transnationella delen och samarbetet med andra

Equalprojekt i det nationella förändringsarbetet (jfr. kap. 7).

Det finns *flera grupper av aktörer*, vars medverkan varit viktiga för projektet.

- *Styrgrupp och arbetsutskott* inom projektet som består av de ledande professionella företrädarna, projektledarna från de fyra kooperativen samt några offentliga företrädare inom utvecklingspartnerskapet.
- *Kooperatörer, lärlingar och brukare inom de sociala arbetskooperativen*. Gruppen bestod från början av 13 personer som startade kooperatörsutbildningen hösten 2002. Därefter har nya lärlingar tillkommit och brukare som bor eller arbetstränar inom något av kooperativen. Totalt är det cirka 60 personer som deltagit i kooperativens arbete under någon period.
- *Aktörer i de ursprungliga självhjälpsföreningarna* som initierade projektet år 2001 – 2002 och som senare har haft olika roller i förhållande till de sociala kooperativen och projektarbetet (se kap. 6).
- *Kontaktpersoner inom de olika offentliga organisationerna som ingått i utvecklingspartnerskapet* och som på olika sätt understött verksamheten. Denna grupp om cirka 15 personer har varit en viktig stöd- och resursgrupp för projektets utveckling (se kap. 6).
- *Aktörer som företrätt samarbetspartners i de nationella och transnationella nätverken*, där Vägen ut har deltagit (jfr. kap. 7).

Eftersom projektet är så stort med så många olika partners: lokalt, nationellt och transnationellt har vi tvingats göra ett urval av nivåer. Vi har valt att fokusera

den lokala nivån med de sociala kooperativen, projektet styrgrupp och utvecklingspartnerskap i fokus. Projektets frågeställningar är också inriktade mot den lokala nivån. I förhållande till den nationella och transnationella nivån har vi således gjort en ganska strikt avgränsning.

MATERIALINSAMLINGEN

Materialinsamlingen har omfattat huvudsakligen tre metoder.

I. Besök, samtal och intervjuer med olika aktörer. Besöken har skett hos de ursprungliga självhjälpsföreningarna (Bryggan, KRIS, HWH och Vävstugan) där samtal har förts med ledande aktörer om utvecklingen och det aktuella läget (jfr. kap. 1). Besök har också företagits regelbundet på de arbetskooperativ, som successivt har vuxit fram under projektiden (Villa Solberg, Karins döttrar, Ateljé Trädet och Café Solberg). Syftet med besöken har varit att få kunskap om det aktuella läget i föreningarna och kunna följa utvecklingen av arbetet. Genom besöken har vi kunnat se hur processen ibland gått snabbt och språngvis, ibland långsammare eller hamnat på frustrerande platåer. Besöken har ibland skett spontant av forskare, som pratat med centrala aktörer och medlemmar som för tillfället har vistats i lokalerna. Deras kännedom om projektet Vägen ut har varierat men känslorna kring projektet har ofta ventilerats. I andra lägen har forskaren samlat några aktörer kring sig och diskuterat vissa teman med dem eller intervjuat vissa aktörer som haft ansvar för dagboks-

skrivandet i föreningen.⁵⁷ För forskarna har materialet haft karaktären av minnesanteckningar kring vissa händelser eller faser i kooperativbildningen. Det har senare använts som komplement till intervjumaterialet vid rapportskrivningen.

II. Kvalitativa, tematiserade intervjuer

med olika kategorier av aktörer inom projektet. Intervjuerna har skett med hjälp av en frågeguide med olika teman. Tre olika frågeguider har använts: en för styrgrupp och kontaktpersoner inom utvecklingspartnerskapet, en annan för kooperatörer och lärlingar och en tredje för brukare, som har bott eller arbetstränat inom kooperativen. Syftet med intervjuerna har varit att följa projektets utveckling, klarlägga olika specialuppgifter och förmågor, som aktörerna har och undersöka såväl individuell utveckling som gruppprocess. Totalt har 35 personer intervjuats genom kvalitativa intervjuer, 23 personer ur gruppen kooperatörer, lärlingar och brukare samt 12 personer ur gruppen professionella (från ledningsgruppen eller utvecklingspartnerskapet). De flesta av de sociala kooperativens aktörer har endast intervjuats vid ett tillfälle. Men vissa av de professionella inom styrgruppen har intervjuats vid flera tillfällen under projektiden, däribland projektets båda koordinatörer.

Fyra kategorier av aktörer har intervjuats.

- *Medlemmar av styrgrupp och arbetsutskott* vilka utifrån GFC som organisatoriskt centrum har drivit projektet och varit ansvariga för dess utveckling, t.ex. projektets ordförande, koordinatören, koordinatören för det transnationella arbetet och den ekonomiansvarige som haft en viktig sammanhållande funktion och samtidigt hjälpt kooperativen med ekonomiska frågor. Dessa personer intervjuades första gången på våren 2003 och sedan har uppföljande intervjuer skett under andra och tredje projektåret. Intervjuerna har varit tematiserade efter en frågeguide men också innehållit längre berättelser angående projektutvecklingen, specifika händelser i kooperativen, svårigheter som man stött på med finansiering och samverkan. Man kan karakterisera intervjuerna som fokuserade intervjuer med vissa narrativa element (Hydén & Hydén 1997). Dessa intervjuer har givit mycket information om projektets ambitioner och tillsammans med annat intervjumaterial givit en bra bild av projektets utveckling och resultat samt vilka hinder och svårigheter som de centrala aktörerna har stött på.
- *Kontaktpersoner från de offentliga organisationer* som deltar i projektet som utvecklingspartners och som representerar sina olika organisationer i styrgrupp och partnerskap. Ett tiotal personer ur denna grupp intervjuades på våren 2003 om sin roll och sina arbetsuppgifter i projektet samt hur de såg på projektarbetet och utvecklingen av sociala arbetskooperativ i stort. Intervjuerna har i genomsnitt

---

⁵⁷ Dagboksskrivandet som forskningsmetod har inte fallit så väl ut, se nedan.

tagit cirka 1,5 tim att genomföra och har vanligen skett på den intervjuades arbetsplats. De senare intervjuerna har innehållit mer konkret material och fungerat bra som kunskapskälla tillsammans övrigt material. Materialet från dessa intervjuer redovisas huvudsakligen i kap. 6 i rapporten.

- *Kooperatörer och lärlingar från de fyra arbetskooperativen* har intervjuats med hjälp av en tematiserad frågeguide. Cirka femton personer ur denna grupp har intervjuats under hösten/-vintern 2003/04. Teman som avhandlats är t.ex. hur personen kom in i kooperativet, hur föreningsbildningen startade och genomfördes, hur det aktuella läget i kooperativet är och hur gruppen kooperatörer fungerar tillsammans, hur idéerna om empowerment omsätts i praktiken och hur jämställdheten mellan könen fungerar samt hur den intervjuade ser på sin framtid i kooperativet. Intervjuerna har bandats och skrivits ut i sin helhet. Materialet har sedan sammanställts efter teman och analyserats (jfr. Kvale 1997). Intervjuerna har givit konkreta inblickar och mycket värdefull kunskap om arbetet och gemenskapen i de sociala arbetskooperativen. Även *brukare* från två av arbetskooperativen har intervjuats. Det gäller alltså män som bor eller har bott på Villa Solberg och kvinnor som har placerats för arbetsträning inom Karins döttrar. Dessa intervjuer gäller en liten grupp om 7 - 8 personer, som intervjuats om hur de fick kännedom och kom till kooperativet, om arbetsuppgifternas art och hur de trivs samt vilka former av stöd och hjälp som deras kontaktpersoner

inom kooperativet ger. Dessa intervjuer har oftast skett inom arbetskooperativets lokaler och tagit ungefär 1 timme i anspråk. Intervjuerna har bandats och skrivits ut i sin helhet. Senare har de analyserats efter teman och utgör grund för vissa avsnitt i kapitel 3 och 5 i rapporten. Dessa intervjuer ger en bra bild av vardagslivet inom varje kooperativ, hur brukarnas sociala situation ser ut och vilken form av stöd och hjälp som ges inom kooperativets ram.

III. Deltagande och observationer vid olika typer av möten och arbetsgrupper inom projektet har skett. Syftet har varit att få en inblick i projektets utveckling, dess uppbyggnad och konkreta innehåll. Genom deltagandet har forskarna lärt känna alla centrala aktörer och tagit del av processen i projektet. Vi har således kontinuerligt under hela projektets existens deltagit i styrgruppens och utvecklingspartnerskapets möten samt i vissa AU-möten och i vissa nationella möten kring utvärdering och spridning. Däremot har vi inte kunnat delta i alla de arbets- och samverkansgrupper, som finns inom projektet. Forskarna har regelbundet återfört forskningsresultat och observationer på seminarier och konferenser inom projektets ram. Varje halvår har forskningsresultaten återrapporterats på större seminarier i utvecklingspartnerskapet. Forskarna har också tagit del av alla utskick och skrivelser som förekommit i projektet. Anteckningar från möten, protokoll och skrivelser har analyserats i samband med författandet

av kapitel i slutrapporten. Dokumentationen från projektet har varit omfattande och givit mycket material till slutrapporten.

9.4 BEARBETNING OCH ANALYS

Analysarbetet har skett i tre steg. Alla intervjuer har bandats och skrivits ut i sin helhet eller sammanfattats efter teman i frågeguiden. Tematiseringen, som då har gjorts har inneburit en första analys. Vissa mönster har framträtt i materialet och bildat kategorier, som vi sedan kunnat vidareutveckla och fördjupa. Förbindelser mellan de olika kategorierna har efter hand blivit synliga (jfr. Glaser & Strauss 1967). Resultaten av besök och intervjuer och de olika huvudkategorierna har regelbundet diskuterats i forskargruppen och då har nya nyanser och relationer framträtt. En tredje analysomgång har skett i samband med skrivande av manuskapitel i rapporten. Dels när forskarna har producerat själva texten, dels vid efterföljande diskussioner av texten i forskargruppen. På basis av dessa diskussioner har ändringar och tillägg gjorts.

Genom litteraturstudier och diskussioner i forskargruppen har också perspektiv tillkommit under arbetets gång, som har påverkat analysen. Från början har individ- och gruppnivån dominerat och främst socialpsykologiska teorier om exitprocesser och om könsroller och könsskillnader kommit till användning. Gradvis har perspektiven förskjutits mot frågor om makt, demokrati och empowerment. Ganska sent under projektiden har mer strukturella frågor om arbetsmarknadspolitik, olika sektorer i samhället och ekonomisk lönsamhet kommit in i diskussionen. Vi har i det närmaste använt *ett abduktivt arbetssätt*, där analysen påverkats

både av forskningsresultaten och av olika teoretiska perspektiv (Peirce 1990).

9.5 DILEMMAN I STUDIEN

Ett problem med *urval av nivåer och fokus i studien* har redan berörts. När projektet startade, föreföll oss organisationen mycket komplex och svårtillgänglig. Vi valde då att hålla oss tätt intill våra frågeställningar och följa arbetet i grundarföreningarna, styrgruppen och bland kooperatörerna. Besök i föreningarna och de blivande kooperativen samt intervjuer och samtal med aktörer blev huvudmetoden. I början förekom också en hel del deltagarobservation vid möten och sammanträden för att försöka förstå den stora organisationen och få fram vilka delar som var mest betydelsefulla att studera. Då framträdde verksamheten i de fyra arbetskooperativen som varande kärnverksamheter, som man måste granska noga. Metoder för detta kunde vara längre tids deltagarobservation i arbetet (jfr. Meeuwisse 2001) och/eller kvalitativa intervjuer. Av tidsskäl valde vi kortare observationer kompletterat med ganska många kvalitativa intervjuer med olika kategorier av aktörer.

Ett annat dilemma har med *studiens karaktär av aktionsforskning* att göra. Projektet Vägen ut handlar om en förändringsprocess, när det gäller rehabilitering av före detta kriminella och missbrukare, där man bygger upp en institutionell karriär i flera steg. Man syftar också till att skapa ett förändrat synsätt inom kriminalvården, socialtjänsten och andra offentliga organisationer. Från de centrala aktörernas sida ville man ha hjälp av forskarna som kunde vara med i de olika stegen av förändringsprocessen och legitimera denna inför beslutsfattare och media.

Forskarnas roll skulle inte bara vara att samla in material, analysera och dokumentera på vanligt sätt. De skulle även vara medaktörer i aktionen och producera användbar kunskap för förändringsarbetet. För oss forskare stod inte denna annorlunda forskarroll klar från början och vi hade inte diskuterat den explicit med styrgruppen för projektet. Efter hand har den blivit tydligare för oss och lett till diskussioner inom forskargruppen. Det finns flera problem förknippade med denna typ av forskning (jfr Sandberg 1981). Dels finns ett problem med tidsåtgång och fullgörande av olika arbetsuppgifter. En tydlig risk i sådana projekt är att aktionen står i centrum och kräver allas resurser för att åstadkomma så goda resultat som möjligt. Det blir ingen tid eller kraft över till det mer segdragna och noggranna forskningsarbetet, som alltmer kommer på efterkälken. När aktionen väl är genomförd, drar huvudaktörerna vidare till andra uppgifter och forskningsprojektet har överskridit alla tidsramar.

Dels finns också en risk med för stark involvering i själva aktionen och att balansen mellan närhet och distans under forskningens faser rubbas. Kvalitativ forskning innehåller en tydlig pendling mellan närhet i vissa faser och distans under andra faser (jfr. Repstad 1999). Materialinsamlingen med deltagarobservation och intervjuer kräver ett nära samarbete med aktörerna i det projekt som utforskas. Men för att urskilja olika mönster och granska materialet från olika vinklingar, förstå det som är dolt och kunna beskriva det, behövs större distans. I skrifasen behövs lugn och ro och tid att läsa och fundera. Liksom att diskussioner med forskarkollegor från andra ämnen och projekt tillför nya perspektiv

till analysen. En för stark involvering med aktörerna under dessa senare faser kan leda till att vissa perspektiv försvinner och att forskningsrapporten blir teoretiskt torftig. Problematiseringar och kritik mot vissa företeelser kan minska och man får en mycket anpassad och politiskt korrekt produkt (jfr. Sandberg 1981). Dels finns också en risk att trovärdigheten beträffande forskningens resultat och slutsatser blir lidande. Forskarna blir sedda som projektets försvarare och deras uppgift som fria forskare tonas ned till förmån för legitimering och understödjande arbete åt uppdragsgivarna. När möjligheterna till kritisk granskning minskar, så försvinner också värdet med att ha en självständig forskning knuten till ett projekt eller en förändringsprocess. Forskningen blir en legitimerande och ganska harmlös aktivitet som ingen egentligen har nytta av; varken uppdragsgivare, brukare eller andra organisationer.

I detta forskningsarbete har vi försökt motverka aktionsforskningskaraktären och behandla projekt Vägen ut som ett vanligt forskningsobjekt. För förståelse och närhet till aktörer och intervjuerpersoner har vi avdelat gott om tid till kvalitativa intervjuer, besök och deltagande i möten under materialinsamlingen. Men för att möjliggöra en god analys har vi avdelat ganska rikligt med tid till diskussioner i forskargruppen under analys- och skrifaserna. En fördel har också varit att vi varit tre personer i forskargruppen som sinsemellan kunnat utveckla olika roller i förhållande till de centrala aktörerna i projektet. Vi har således kunnat variera involveringen i projektet efter vars och ens engagemang och uppfattning om sin forskarroll.

Ett tredje dilemma i forskningsarbetet har gällt *etiska frågor*. Vi har försökt förvissa oss om att alla personer, som har blivit tillfrågade om en intervju, har valt att medverka frivilligt. Om någon har visat tveksamhet, har vi genast uppmanat dem att tänka över saken. Vi har också informerat dem om att man kan avbryta en intervju i förtid eller vägra att svara på någon fråga, om man har känt sig pressad. Huvudregeln om informerat samtycke och frivilligt deltagande har således följts noga.

En annan etisk fråga handlar förstås om sekretess och konfidentialitet. De flesta aktörerna i projektet känner varandra väl och umgås såväl under arbetstiden som ibland på fritiden. Vi har försökt ändra vissa uppgifter och namn i material som citeras i rapporten. Vi har också försökt korta ned eller göra urval i citat, så att de inte skall bli alltför avslöjande för intervjupersonen ifråga. Men fortfarande kan vissa citat kanske kännas igen och välla obehag inom gruppen.

En tredje etisk fråga handlar om de tolkningar och kommentarer som vi har gjort till sådant som intervjupersonerna har berättat. Här kan det ju finnas kommentarer och tolkningar som intervjupersonerna anser vara felaktiga eller malplacerade. Våra kommentarer, reflexioner och tolkningar är vi ju ensamma ansvariga för. Men här finns problemet med vad olika grupper av läsare drar för slutsatser av texten. Vi måste således vara försiktiga med uttalanden och tolkningar, så att inte berörda intervjupersoner skadas av våra skrivningar.

En fjärde etisk fråga handlar om återföring av resultat och diskussioner med målgruppen och aktörerna om studiens resultat och reflexioner som görs. Ganska

tidigt under projektet påbörjades återföringen av resultat, t.ex. vid seminariet på Skandia i april 2003. Därefter har vi återfört material vid utvecklingspartnerskapets möten under 2004 och vid spridningsmötena under 2005. Ett fjärde dilemma handlar om *studiens validitet, reliabilitet och generaliserbarhet*. Dessa är typiska metodfrågor som ofta diskuteras ingående i vetenskapssamhället.

För andra personer utanför akademien uppfattas de ofta som hårklyverier. Om man skall beskriva dem enkelt handlar validiteten om trovärdighet. Har studien undersökt de frågeställningar som var avsedda? Och har man kommit fram till resultat som verkar trovärdiga och som man kan lita på? Validiteten kan man skärskåda genom att se vilka metoder som har använts och vilka resultat som man kommer fram till? Samt även jämföra med liknande studier inom andra näraliggande ämnen. Reliabiliteten handlar om vilka mätmetoder som har använts och hur noggranna mätningar som har gjorts. Skulle man få liknande resultat om man upprepade studien med samma metoder men med andra forskare? Reliabiliteten har sitt ursprung i kvantitativ forskning och är svår att tillämpa i kvalitativa studier som denna. Och generaliserbarheten gäller om man kan generalisera resultaten och tro att de gäller för andra individer och grupper än de som ingått i studien?

Vi uppfattar att det är komplicerat att här tala om studiens reliabilitet så som man diskuterar frågan i kvantitativa sammanhang, då vi egentligen inte har gjort några mätningar enligt statistiska metoder. Det är främst kvaliteter, nyanser och processer, som har blivit föremål för undersökningar. Alltså det handlar om komplicerade förhållanden som inte är läm-

pade för förenklingar och mätningar. Där-
emot kan man granska metoderna och
fundera över hur de har använts. Har
frågorna från den ursprungliga projekt-
planen blivit besvarade? Har de bästa
metoderna använts eller hade man kunnat
göra på ett annat sätt? Har vårt val av
fokus och avgränsningar fungerat bra?
Har studien redovisats på ett genom-
skinligt sätt, så att var och en kan se hur
man har använt de teoretiska redskapen?
Fungerar analys och reflexioner på ett bra
sätt i förhållande till den verklighet som vi
beskriver, o.s.v.? Alla dessa frågor handlar
om studiens validitet och trovärdighet.
Som valideringsinstrument har vi haft
andra liknande studier, t.ex. från Basta
arbetskooperativ samt våra diskussioner i
forskargruppen.

Generaliseringsfrågan är också utom-
ordentligt svår att svara på. Projekt Vägen
ut är i många avseenden en unik verksam-
het. Man har under tre år tillsammans
skapat en omfattande förändrings- och
uppbyggnadsprocess. Utvecklingen för
enskilda aktörer, kooperatörer, brukare
eller företrädare är specifik och går inte att
upprepa. Men naturligtvis finns det vissa
drag som man har gemensamt med andra
projekt eller förändringsprocesser. Den
enda form av generalisering som är möjlig
är förmodligen analytisk generalisering,
där vissa begrepp och företeelser kan
diskuteras och tillämpas.

REFERENSER

- Adams, R. (1996). *Social Work and Empowerment*. Houndmills, Hampshire: MacMillan Press Ltd.
- Andersson, B., & Hilde, M. (1993). *Förändringens väg – Självförståelse och strategier i frigörelsen från drogmissbruk*. Research reports, Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lund University.
- Antonovsky, A. (1991). *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och kultur
- Bartilsson, S., Gillberg, G., & Hermansson, H.-E. (2000). *Arbete i egen regi. Från arbetsmarknadsprojekt till social ekonomi*. Göteborg: Daidalos.
- Biernacki, P. (1986). *Pathways from Heroin Addiction. Recovery without Treatment*. Philadelphia: Temple, University Press.
- Billquist, L. (1999). *Rummet, mötet och ritualerna – En studie av socialbyrå. Klientarbetet och klientskapet*. Akademisk avhandling. Göteborgs universitet. Institutionen för socialt arbete, skriftserien nr. 1999:4
- Björling, B. (2005). Empowerment – modeord eller framtida möjlighet, i Hilde M. *Kön, behandling och kunskap – om olika vägar ut ur missbruk och social marginalisering*, Lund: Studentlitteratur.
- Blomqvist, J. (2002). *Att sluta med narkotika - med och utan behandling*. FOU-rapport 2002:2. Stockholms socialtjänst
- Boklund, A. (1995). *Olikheter som berikar*. Rapport i socialt arbete nr 71. Stockholms universitet, socialhögskolan.
- Boklund, A. (1997). Att överskrida och bevaka gränser. I. Sahlin (red.), *Projektets paradoxer*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Bourdieu, P. (1986). *Kultursociologiska texter*. Stockholm: Salamander.
- Brown, P., & Lauder, H. (2001). *Capitalism and social progress: the future of society in a global economy*. Basingstoke: Palgrave.
- BRÅ (2000). *Från anstalt till livet i frihet. Delrapport 1. Inför muck*. Stockholm: BRÅ-rapport
- BRÅ (2001). *Efter muck - från fängelse till livet i frihet*. Stockholm: BRÅ-rapport.
- Burleson, B., Albrecht, T., & Sarason, I. (1994). *Communication of Social Support. Messages, Interaction, Relationships and Community*. Thousand Oaks, California: Sage publications
- Carlberg, A. (2001). *Socialt företagande – Om den sociala ekonomins dynamik. Exemplet Basta Arbetskooperativ*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Castelli, E. L. (2005). *European Social Entrepreneurs looking for a better way to produce and to live*. Le Mat – decent work through social economy. Ancona.
- Chodorow N (1988): *Femininum – Maskulinum, Modersfunktion och Könssociologi*. Stockholm: Natur och Kultur
- Connell, R. W. (1987). *Gender & Power*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Cambridge: Polity press
- Crozier, M., & Friedberg, E. (1977). *Actors & Systems – The Politics of Collective Action*. Chicago and London: The University of Chicago press.

- Czarniawska, B. (red.). (1998). *Organisations-teori på svenska*. Malmö: Liber
- Dalrymple, J., & Burke, B. (1995). *Anti-Oppressive Practice, Social Care and the Law*. Buckingham: Open University Press.
- Danielsson, B. (red.). (1983). *Modern engelsk-svensk ordbok*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Dobb, M. (1970). *Socialistic planning: some problems*. London: Lawrence and Wishart.
- Dominelli, L. (2001). *Feminist Social Work. Theory and Practice*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Dominelli, L. (2002). *Anti-Oppressive Social Work Theory and Practice*. Hampshire and New York: Palgrave Macmillan.
- Ebaugh H.R. (1988). *Becoming an Ex. The Process of Role Exit*. Chicago: Chicago University Press.
- Eckenrode, J., & Wethington, E. (1990). The Process and Outcome of Mobilizing Social Support. In Duck, & Cohen, S. (eds.), *Personal Relationships and Social Support*, London: Sage publications.
- Eckenrode, J. (1991). *The Social Context of Coping*. New York: Plenum.
- Ekbom, T., Engström, G., & Göransson, B. (1999). *Brott, straff & kriminalvård*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Forsberg, E. & Starrin, B. (1997). *Frigörande kraft - empowerment som modell i skola, omsorg och arbetsliv*. Stockholm: Gothia.
- Forssén, A., & Carlstedt, G. (2003). *Varsågod och var stark. Om kvinnors liv, arbete och hälsa under 1900-talet*. Lund: Studentlitteratur
- Franzén, A. (2003). *Frånvaro av ledarskap och ledarskap på distans*. Malmö högskola, Hälsa och samhälle. Seminariepaper.
- Fridell, M. (2002). Kvinnor med narkotikaberoende. I Leissner, T. & Hedin, U.C. (red.) *Könsperspektiv på missbruk*. Stockholm: Bjurner & Bruno.
- Gaventa, J. (1987). Makt och deltagande. I O. Pettersson (red.), *Maktbegreppet*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Gidron, B., & Kramer, R., & Salamon, L. (1992). *Government and the Third Sector – Emerging Relationships in Welfare States*. San Fransisco: Jossey Bass Publishers.
- Giele, J., & Elder, G. (eds) (1998). *Methods of Life Course Research. Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks: Sage Publication.
- Glaser, B., & Strauss, A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory – strategies for qualitative research*. New York: Aldine de Gruyter.
- Goffman, E. (1961). *Asylums*. New York: Doubleday.
- Goffman, E. (1981). *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. London: Penguin Books.
- Goffman, E. (1990). *Jaget och maskerna. En studie i vardagslivets dramatik*. Simrishamn: Rabén & Sjögren.
- Goldsmith, D. (2004). *Communicating Social Support*. New York: Cambridge University Press.
- Gramsci, A. (1967). *En kollektiv intellektuell / Antonio Gramsci; urval och inledning av René Coeckelbergs*. Staffanstorp: Cavefors.
- Hansson, J. H., & Wijkström, F. (1997): *Basta! Beskrivning och analys av Basta Arbetskooperativ*. Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 3. Stockholm: Sköndalsinstitutet.
- Hansson, J. H., & Wijkström, F. (1998). Basta arbetskooperativ – ett tecken i tiden? *Socialvetenskaplig Tidskrift 1998: nr 2-3*.
- Hansson, J. H., & Wijkström, F. (2001). *Civilt samhälle, social ekonomi eller non-profit? Fallet Basta arbetskooperativ*. Ersta

- Sköndal högskola. Skriftserierapport nr 19/2001.
- Hasenfeld, Y. (1983). *Human Service Organizations*. New York: Prentice Hall.
- Hasenfeld, Y. (ed.) (1992). *Human Services as Complex Organisations*. New York: Sage.
- Hedin, U-C. (2000a). *Fångarnas föräldraskap. En utvärdering av föräldrautbildningar inom kriminalvården*. Kriminalvårdens Forskningskommitté, rapport nr 3.
- Hedin, U-C. (2000b). *Möjligheter och hinder – en studie av Göteborgs Frivillig Center*. Institutionen för socialt arbete, Göteborgs Universitet.
- Hedin, U-C. (2002). Uppbrott från drogmissbruk – rekonstruktion och socialt stöd. I T. Leissner & U-C. Hedin (red.). *Könsperspektiv på missbruk*. Stockholm: Bjuerner & Bruno.
- Hedin, U.C. Herlitz, U. & Kuosmanen, J. (2002). *Exitprocesser ur kriminalitet, egenmakt och social integration*. Forskningsansökan till svenska ESF-rådet april 2002.
- Hedin, U-C. (2003). *Se.. jag är värd något!* En utvärdering av Sofia behandlingshem i Malmö. Stockholm: Kvinnoforum.
- Hedin, U-C., & Månsson, S-A. (1998). *Vägen ut - om kvinnors uppbrott ur prostitutionen*. Stockholm: Carlssons.
- Hilte, M. (2002). Den missbrukande kvinnan. Om självregleringstekniker och subjektformer inom missbrukarvården. I T. Leissner & U-C: Hedin (red.), *Könsperspektiv på missbruk*, Stockholm: Bjuerner & Bruno.
- Hirdman, Y. (2001). *Genus – om det stabila föränderliga former*. Stockholm: Liber
- Hirigoyen, M. F. (2004). *Vardagens osynliga våld. Om mobbning och psykiska trakasserier*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Hjemdal, O. m.fl. (1996). *Kunsten å løfte seg etter håret! - om selvhjelp i Norge*. Høgskolen i Oslo rapport 1996:3.
- Hodgson, G. (1988). *Economics and institutions*. London: Routledge.
- Holmberg, C., & Enander, V. (2004). *Varför går hon? Om misshandlade kvinnors uppbrottsprocesser*. Ystad: Kabusa böcker.
- House, J. (1981). *Work Stress and Social Support*. California: Addison-Wesley Publishing Company.
- Hydén, L.C., & Hydén, M. (1997). *Att studera berättelser. Samhällsvetenskapliga och medicinska perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Ingelstam, L. (1995). *Ekonomi för en ny tid*. Stockholm: Carlssons.
- Jeppsson Grassman, E., & Svedberg, L. (1995). Frivilligt socialt arbete i Sverige – både mer och mindre. I E Amnå (red.), *Medmänsklighet att hyra. Attå forskare om ideell verksamhet*. Örebro: Libris.
- Jeppsson Grassman, E. m.fl. (2003). *Att drabbas och att forma sitt liv*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, S. (2005). *Ideella mål med offentliga medel. Förändrade förutsättningar för ideell välfärd*. Stockholm: Sober Förlag.
- Johansson, R. (1992). *Vid byråkratins gränser. Om handlingsfrihetens organisatoriska begränsningar i klientrelaterat arbete*. Lund: Arkiv.
- Järvinen, M. (2002). Hjälpens universum – ett maktperspektiv på mötet mellan klient och system. I A. Meeuwisse & H. Swärd (red.), *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Karlsson, Y., & Ternegren, E. (2005). *Sociala företags erfarenheter av uppdrag från offentliga organisationer. Rapport från arbetsgruppen för upphandling*. Equal: Socialt företagande.

- Karlsson, M. (2002). *Själv men inte ensam. Om självhjälpsgrupper i Sverige*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet (ak. Avhandling).
- Kolfjord, I. (2003). *Kvinnors drogbruk och lagbrott - positionella och kontextuella strategier i en våldsrelaterad vardag*. Lund: Bokbox förlag.
- Kriminalvårdsstyrelsen (1998). *Fängelse-dömda kvinnor* Kriminalvården: Rapport.
- Kristiansen, A. (1999). *Fri från narkotika. Om kvinnor och män som slutar med narkotika*. Stockholm: Bjurner & Bruno (ak. avhandling).
- Kuhnle, S., & Selle, P. (1992). The Historical Precedent for Government – Nonprofit Cooperation in Norway. In B. Gidron, R. Kramer & L. Salamon (eds.), *Government and the Third Sector. Emerging Relationships in Welfare States*. San Francisco: Jossey Bass Publishers.
- Kuosmanen, J. (2001). *Finnkampen – En studie av finska mäns liv och sociala karriärer i Sverige*. Hedemora/-Uppsala: Gidlunds.
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur
- Langan, M. & Day, L. (1998). *Women, Oppression and Social Work*. Oxford: Routledge.
- Laurelii, E. (2002). *Sociala arbetskooperativ. Funktionshindrades möjligheter till arbete genom sociala arbetskooperativ. Strukturella förutsättningar i Sverige, Storbritannien och Italien*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Lennéer-Axelsson, B., & Thylefors, I. (2004). *Arbetsgruppens psykologi – Om den psykosociala arbetsmiljön – gruppdynamik, relationer, arbetsroller, kommunikation, ledarskap, olikheter i personlighetsdrag och arbetssätt*. Stockholm: Natur och kultur. (andra upplagan)
- Lindberg, O., & Soydan, H. (1993). *Att bli människa på nytt – En studie av socialt förändringsarbete vid KrAmi i Örebro*. Örebro: Forskargruppen i socialt arbete. Rapport 1993:22.
- Lindqvist, R. (2001). *Arbetsrehabilitering – en forskningsöversikt*. Oslo: SKUR-notat.
- Lindqvist, R., & Hetzler, A. (red.) (2004). *Rehabilitering och välfärdspolitik*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundström, T., & Svedberg, L. (1998). Svensk frivillighet i internationell belysning – en inledning. *Socialvetenskaplig tidskrift* 1998: 3-4.
- Malmström, S., & Györki, I. (1980). *Bonniers svenska ordbok*. Stockholm: Albert Bonnier förlag AB.
- Mathiesen, T. (1978). *Den dolda disciplineringen. Makt och motmakt*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Meeuwisse, A. (2001). *Basta Arbetskooperativ - ett högriskprojekt*. Ersta Sköndal högskola, rapport nr 18/2001.
- Månsson, S.A. (2002). Interaktionistiska perspektiv på studiet av sociala problemprocesser, karriärer och vändpunkter. I A. Meeuwisse & H. Swärd (red.), *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Månsson, S.A. m.fl. (2002). *Överlevnad och förändring. Vardagsliv och behandling för sexualbrottsdömda vid Skogomeanstalten*. Kriminalvårdens forskningskommitté.
- Nutek (2005). *Socialt företagande – en väg till arbetsmarknaden. En handlingsplan för tillväxt genom fler och starkare sociala företag*. Stockholm: Nutek.
- Nyström, S., & Soydan, H. (1999). *Från brott till arbete – en studie av KrAmi-programmens värde för klienterna*. Stockholm: Socialstyrelsen. Centrum för utvärdering av socialt arbete.
- Olsson, J. (1994). *Den sociala ekonomin*. Stockholm: Carlssons.

- Olsson, L. E. (1998). Entreprenörer och agitatorer i frivilliga organisationers tjänst. *Socialvetenskaplig Tidskrift* nr 3-4/1998.
- Palmér, J., & Friedländer, H. (red.). (1986). *Ord för ord. Svenska synonymer och uttryck*. Stockholm: P A Norstedt & Söners förlag.
- Palmås, C. (2003). *Den barmhärtiga entreprenören*. Stockholm: Agora.
- Payne, M. (2002). *Modern teoribildning i socialt arbete*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Peirce, C. H. (1990). *Pragmatism och kosmologi*. Göteborg: Daidalos.
- Phillips, Å. (1988). *Eldsjälar*. Stockholm: Handelshögskolan
- RantakeisuU(2002): *Arbetslöshetens olika ansikten: fyra studier om arbetslöshetens sociala och hälsomässiga yttringar*. Göteborgs Universitet; Inst för socialt arbete, Skriftserien 2002:2. Ak.Avhandling.
- Repstad, P. (1999). *Närhet och distans. Om kvalitativa metoder i samhällsvetenskaplig forskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Runquist, W., & Swärd, H. (2000). *Hemlöshet*. Stockholm: Carlssons förlag.
- Rönmark, L. (1999). *Fallna löv. Om coping vid förlust av små barn*. Göteborg: Zenon förlag. Akademisk avhandling.
- Sandberg, Å. (red.). (1981). *Forskning för förändring. Om metoder och förutsättningar för handlingsinriktad forskning i arbetslivet*. Stockholm: Arbetslivscentrum, forskningsrapport 20/1981.
- Skeggs, B. (1999). *Att bli respektabel*. Göteborg: Daidalos
- Skärner, A. (2002). *Skilda världar? En studie av narkotikamissbrukares sociala relationer och sociala nätverk*. Inst. för socialt arbete. Göteborgs Universitet. Ak. Avhandling.
- SOU 1993: 82: *Frivilligt socialt arbete – kartläggning och kunskapsöversikt*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2001:95. Att motverka hemlöshet: en sammanhållen strategi för samhället. Slutbetänkande av kommittén för hemlösa. Stockholm: Fritzes.
- Stigendal M (2003): *Olika problem – likartade lösningar. Slutrapport från Elipse-projektet*. Lund: Studentlitteratur
- Svebo Lindgren, P. (1999). *Kvinnor inom kriminalvården*. Kriminalvården rapport 1999/nr?
- Svebo Lindgren, P. m.fl. (2002). Ansökan till gemenskapsinitiativet Equal – fas II.
- Svensson, B. (1996). *Pundare, jonkare och andra – med narkotikan som följeslagare*. Stockholm: Carlsson.
- Svensson, J. (2005). *FAS 3. Finansiering av socialt företagande. Undersökning av socialt företagande samt modell över etableringens faser*. Preliminär rapport. Kooperativ Konsult.
- Swärd, H. (1998). *Hemlöshet. Fattigdomsbevis eller välfärdsdilemma?* Lund: Studentlitteratur.
- Theorell, T. (2002). Kontroll över den egna situationen – en förutsättning för hantering av negativ stress. I R. Ekman & B. Arnetz (red.), *Stress. Molekylerna, individen, organisationen, samhället*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Topor, A. (2004). *Vad hjälper? Vägar till återhämtning från svåra psykiska problem*. Stockholm: Natur och kultur.
- Trondman, M (1994). *Bilden av en klassresa: sexton arbetarklassbarn på väg till och i högskolan*. Stockholm: Carlsson
- Trulsson, K. (2003). *Konturer av ett kvinnligt fält - om missbrukande kvinnors möten i familjeliv och behandling*. Lund Dissertation in Social Work, Lunds universitet. Ak. Avhandling.

- Trägårdh, L. (2000). *Utopin om den sociala ekonomin*. I Kooperativ Årsbok 2000.
- Wahl, A. m.fl. (2001). *Det ordnar sig – teorier om organisation och kön*. Lund: Studentlitteratur.
- Weber, M. (1972). *Wirtschaft und gesellschaft – Grundriss der verstehenden soziologie*. Tübingen: J.C.B Mohr.
- Weber, M. (1983). *Ekonomi och samhälle: Förståelsesociologins grunder, band 1*. Lund: Argos.
- Wessén, E. (1982). *Våra ord – deras uttal och ursprung*. Nacka: Esselte studium.
- Wolfe Morrison, E., & Milleken, F. (2000). Organizational silence. A barrier to change and development in a pluralistic world. *Academy of Management Review*, nr 4/2000.

RAPPORTFÖRTECKNING

Forskningskommitténs rapporter och faktablad med angivet rapportnummer finns att hämta i pdf-format på kriminalvårdens KrimNet samt www.kvv.se. Samtliga rapporter går även att beställa från

Kriminalvården
Förlaget
601 80 Norrköping
Fax nr 011-496 35 17

FÄNGELSEÖMDAS LEVNADSNIVÅ

Henrik Tham, Anders Nilsson
Stockholms universitet, 1999
Beställningsnr: 4656

RAPPORT 1: ATT PÅVERKA OCH PÅVERKAS -

Kriminalvårdens insatser för sexualbrottsdömda i anstalt
Niklas Långström, Gabrielle Sjöstedt
Sektionen för Rättspsykiatri, Karolinska Institutet, 2000
Beställningsnr: 4707

RAPPORT 2: KRIMINALVÅRDENS STÖDAVDELNINGSVERSAMHET

Docent Martin Grann, doktorand Knut Sturidsson, Sektionen för Rättspsykiatri, Institutionen för Klinisk Neurovetenskap, Arbetsterapi och Äldreomsorgsforskning (NEUROTEC) vid Karolinska Institutet i Stockholm, 2000
Beställningsnr: 4708

RAPPORT 3: FÅNGARNAS

FÖRÄLDRASKAP - En utvärdering av föräldrautbildningar inom kriminalvården
Ulla-Carin Hedin, Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete, 2000
Beställningsnr: 4722

RAPPORT 4: PROJEKT SOKRAMI OCH PROJEKT MORGAN -

En utvärdering av två lokala samverkansprojekt
Margareta Bure, Institutionen för Tematisk Utbildning och Forskning, Campus Norrköping, Linköpings universitet, 2000
Beställningsnr: 4726

RAPPORT 5: ÖVERLEVAD OCH

FÖRÄNDRING - Vardagsliv och behandling av sexualbrottsdömda på Skogomeanstalten
Sven-Axel Månsson, Ulla-Carin Hedin, Jari Kuosmanen, Ann Lindholm, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet, 2000
Beställningsnr: 4724

RAPPORT 6: ATT STUDERA I

FÄNGELSE - Utvärdering av klientutbildning inom kriminalvården
Silwa Claesson, Hans Dahlgren, Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet, 2000
Beställningsnr: 4730

RAPPORT 7: MOTIVATIONS- OCH PÅVERKANSARBETE INOM FRIVÅRDEN

Ingela Thylefors, Olle Persson, Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet, 2002
Beställningsnr: 4740

RAPPORT 8: PROGRAMVERKSAMHET FÖR INTENSIV-ÖVERVAKNING -

Nuläge och förslag till förändring
Dan Magnusson, Internationella Handelshögskolan, Jönköping, 2002
Beställningsnr: 4742

RAPPORT 9: NÄTVERKSANALYS AV FÄNGELSEGÅNG -

pilotstudie
Lena Roxell, Kriminologiska Institutionen, Stockholms Universitet, 2002
Beställningsnr: 4743

RAPPORT 10: FÄNGELSET OCH DEN LIBERALA FANTASIN – En studie om rekonstruktionen av det moraliska subjektet inom svensk kriminalvård. Kenneth Pettersson, Institutionen för Tematisk Utbildning och Forskning (ITUF), Campus Norrköping, Linköpings universitet, 2003
Beställningsnr: 4761

RAPPORT 11: KRIMINALVÅRD OCH ETNICITET. Etnisk mångfald och personalrekrytering, Etnisk tillhörighet och permissioner. Erik Olsson m.fl, Campus Norrköping, Linköpings universitet, 2003
Beställningsnr: 4762

RAPPORT 12: ANSTALT OCH EMPOWERMENT. Tre försök till bättre frigivning. Cecilia Heule, Lunds universitet, 2005
Beställningsnr: 4810

RAPPORT 13: BÄRSÄRKARNA. En kvalitativ beskrivning och analys av upplevelser från intagna och personal vid incidenter av upplöpsskäraktar under 2004. Charlotta Olsson, Kriminalvårdens regionkansli Göteborg, 2005
Beställningsnr: 4823

RAPPORT 14: KVINNORNA PÅ HINSEBERG. En studie av kvinnors villkor i fängelse. Odd Lindberg, Örebro universitet, Institutionen för samhällsvetenskap, 2005
Beställningsnr: 4821

RAPPORT 15: UTBILDNING INOM KRIMINALVÅRDEN. Effekter på de intagnas läs- och skriftfärdigheter. Birgitta Herkner, Komvux Nyköping, Stefan Samuelsson, Linköpings universitet, 2005
Beställningsnr: 4822

RAPPORT 16: ÅTERFALLSFÖRBRYTARE – VILKA VAR DE? Några bakgrundsfaktors inverkan på återfall i brott. Birgitta Rydén-Lodi, Stockholms universitet, Håkan Stattin, Örebro universitet, Britt af Klinteberg, Karolinska institutet, Stockholms universitet, 2005
Beställningsnr: 4819

RAPPORT 17: INFÖR FRIGIVNINGEN. Livssituationen inför frigivningen och egenbedömning av framtida återfall. Birgitta Rydén-Lodi, Stockholms universitet, 2005
Beställningsnr: 4820

RAPPORT 18: PSYKOSOCIALA INTERVENTIONSMETIDER VID KRIMINALITET OCH DROGMISBRUK. Metaanalyser och randomiserade kontrollerade studier Mats Fridell, Morten Hesse, Psykologiska Institutionen, Lunds universitet, 2006
Beställningsnr: 4831